

ความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าวภายใต้บริบทนโยบายที่เปลี่ยนแปลง:

ศึกษากรณีระบบค้าข้าว อ.สว่างแดนดิน จ.สกลนคร



นายปริญญา วินิจมงคลสิน

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)  
เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR)  
are the thesis authors' files submitted through the University Graduate School.

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม (สหสาขาวิชา)

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2560

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Social Relationship in Rice Trade System in the Context of Changing Policies:

The Case Study of Rice Trade System in Sawangdandin, Sakonnakhon



A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements  
for the Degree of Master of Arts Program in Human and Social Development

(Interdisciplinary Program)

Graduate School

Chulalongkorn University

Academic Year 2017

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

ความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าวภายใต้บริบท  
นโยบายที่เปลี่ยนแปลง: ศึกษากรณีระบบค้าข้าว อ.สว่าง  
แดนดิน จ.สกลนคร

โดย

นายปริญญา วิจิตรมงคลสิน

สาขาวิชา

พัฒนามนุษย์และสังคม

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

ดร.สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยนี้เป็นส่วนหนึ่ง  
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญามหาบัณฑิต

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ ดร.ธรรมบุญ หนูจักร)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(ศาสตราจารย์สุรัชชัย หวันแก้ว)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(ดร.สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล)

.....กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง)

.....กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย

(ศาสตราจารย์ ดร.อมรา พงศาพิชญ์)

ปริญญา วณิชมงคลสิน : ความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าวภายใต้บริบทนโยบายที่เปลี่ยนแปลง: ศึกษากรณีระบบการค้าข้าว อ.สว่างแดนดิน จ.สกลนคร (Social Relationship in Rice Trade System in the Context of Changing Policies: The Case Study of Rice Trade System in Sawangdandin, Sakonnakhon) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: ดร.สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล, 100 หน้า.

วิทยานิพนธ์นี้มีคำถามวิจัยที่สำคัญคือ ภายใต้นโยบายการอุดหนุนชาวนาที่แตกต่างกัน ระบบการค้าข้าวและความสัมพันธ์ภายในระบบการค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนครมีความเปลี่ยนแปลงอย่างไร และในการวิจัยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ เพื่อศึกษาพัฒนาการของลักษณะความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร และการปรับตัวของระบบการค้าข้าวในบริบทความเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบาย ที่เกิดขึ้นในระหว่างปี 2548-2558 (ประกันราคาข้าว-จำหน่ายข้าว-นโยบายปัจจุบัน) รวมถึงศึกษาเครือข่ายทางสังคม และบทบาทของทุนทางสังคมในการอาศัยเป็นทุนสำหรับการปรับตัว ใช้ระเบียบวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกตัวแสดงที่สำคัญในระบบการค้าข้าว

ผลการศึกษาพบว่า ลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าวในอดีต มีรูปแบบที่พ่อค้าคนกลางมีบทบาทสำคัญอย่างมากทั้งการอุปถัมภ์ในเรื่องของต้นทุนการทำนากับชาวนา รวมถึงชาวนาจะต้องพึ่งการขายข้าวเปลือกผ่านพ่อค้าคนกลางก่อนที่จะไปโรงสี และความสัมพันธ์ทางสังคมดังกล่าวเปลี่ยนไปจากเดิม โดยมีปัจจัยจากการที่ทั้งรัฐบาลเข้ามาให้ชาวนากู้เงินผ่านธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ผลักดันให้ชนบทมีกองทุนหมู่บ้าน รวมถึงปัจจัยแวดล้อมทั่วไป ทั้งการเข้ามาของความเจริญ การคมนาคมและการสื่อสารสะดวกขึ้น นโยบายจำหน่ายข้าวส่งผลให้ข้าวราคาสูงและชาวนาเป็นอิสระจากความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์และมีอำนาจต่อรองกับพ่อค้าคนกลางและโรงสีมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ภาวะที่ราคาข้าวตกต่ำหลังนโยบายจำหน่ายข้าว พบว่า ชาวนา พ่อค้าคนกลาง โรงสี ได้มีการนำทุนทางสังคมในรูปแบบของความไว้วางใจและเครือข่าย เพื่อมาใช้เป็นทุนสำหรับการปรับตัว ทุนทางสังคมดังกล่าวจึงมีบทบาทสำคัญอย่างมาก ที่เป็นปัจจัยที่ทำให้ชาวนาและพ่อค้าคนกลางบางกลุ่ม สามารถลดผลกระทบ หรือสร้างช่องทางในการปรับตัวที่หลากหลายขึ้นได้มากกว่าชาวนาและพ่อค้าคนกลางที่ใช้แต่ความสัมพันธ์ในกลไกตลาดเท่านั้น

คำสำคัญ : ความสัมพันธ์ทางสังคม ทุนทางสังคม ระบบการค้าข้าว

สาขาวิชา พัฒนามนุษย์และสังคม

ลายมือชื่อนิสิต .....

ปีการศึกษา 2560

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก .....

# # 5687207020 : MAJOR HUMAN AND SOCIAL DEVELOPMENT

KEYWORDS: SOCIAL RELATIONS / SOCIAL CAPITAL / RICE TRADE SYSTEM

PRIN WINIJMONGKHOLSIN: Social Relationship in Rice Trade System in the Context of Changing Policies: The Case Study of Rice Trade System in Sawangdandin, Sakonnakhon. ADVISOR: SURANGRUT JUMNIANPOL, Ph.D., 100 pp.

The main research question of the thesis was under different policies for rice promotion, how the rice trade system and social relationship in Sawangdaendin District, Sakhon Nakhon Province had changed. There were three objectives, namely, (1) to study the evolution of social relations within rice trade system; (2) to understand that under different policy context (rice price guarantee, rice pledging scheme and beyond); and (3) to analyze the social capital and social network which were utilized in adaptation of major actors. The data were collected by the qualitative method, especially, in-depth interviews, the interviewee were ten peasants, middlemen, rice-mill owner and related actors.

The research findings showed that the social relation in rice trade system started from patronage relation between the peasants, intermediaries, and the rice-mill. In that relation, the farmer had to rely on intermediaries and the rice-mill owner for the investment and logistic. After the peasant had accessed the government loan thru Bank for Agriculture and Agricultural Cooperatives (BAAC), the village funds together with the technology and infrastructure development, the peasants then have been increasingly independent themselves from the previous relationship. The high price of rice affected from rice pledging scheme also influenced in more bargaining power of peasant and the intermediaries. However, the lower price of rice after the pledging scheme, it found that the peasants and other actors who could resurrect their social capital had a better adaptation especially in mitigating the negative effect and seeking more alternatives than those without the social capital.

Field of Study: Human and Social  
Development

Student's Signature .....

Advisor's Signature .....

Academic Year: 2017

## กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้จะไม่สามารสำเร็จลงได้หากปราศจากการสนับสนุนจากบุคคลสำคัญหลายส่วน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ดร.สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล ที่กรุณาเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก ทุ่มเท ให้คำแนะนำ ให้ความรู้การจัดทำวิทยานิพนธ์ ทั้งกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การเขียนรายงานนำเสนอข้อมูล ให้ความสำคัญในการอ่านเนื้อหาและให้ข้อเสนอแนะต่อการปรับแก้อย่างละเอียด ส่งผลให้ผู้วิจัยสามารถพัฒนาผลงานจนสำเร็จลุล่วงได้ตามกรอบระยะเวลาและแผนงานการจัดทำวิทยานิพนธ์ได้ ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณอาจารย์เป็นอย่างสูง ณ ที่นี้ อีกทั้งขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว รองศาสตราจารย์ ดร. ประภาส ปิ่นตบแต่ง ที่ให้เกียรติเป็นประธานกรรมการ และกรรมการ และขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร.อมรา พงศาพิชญ์ กรรมการจากภายนอกมหาวิทยาลัย คณะกรรมการทุกท่านที่ได้ให้ข้อเสนอแนะต่อการจัดทำวิทยานิพนธ์จนสำเร็จ

ขอขอบพระคุณตัวแทน ชาวนา พ่อค้าคนกลาง เจ้าของโรงสี พ่อค้าปลีก ในอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนครทุกท่าน รวมถึงพ่อค้าส่งทางภาคใต้และหยง ที่กรุณาให้ข้อมูลสำคัญในการทำวิทยานิพนธ์ ทำให้ผู้วิจัยสามารถเก็บรวบรวมข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูลจนบรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัยในครั้งนี้ นอกจากนี้ก็ขอขอบพระคุณทั้งเพื่อนนิสิต รุ่นพี่ และรุ่นน้องในระดับปริญญาโท หลักสูตรพัฒนามนุษย์และสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทุกท่าน ที่คอยเป็นเพื่อนเรียน ให้คำปรึกษา และให้กำลังใจตลอดการทำวิทยานิพนธ์

สุดท้ายขอขอบพระคุณครอบครัวของผู้วิจัยทั้ง คุณพ่อ คุณแม่ และพี่ชาย อันเป็นกำลังสำคัญในการสนับสนุนช่วยเหลือทั้งด้านงบประมาณด้านการศึกษา และให้กำลังใจตลอดมา ส่งผลให้ผู้วิจัยมีแรงผลักดันในการจัดทำวิทยานิพนธ์จนสำเร็จได้

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญรูปภาพ.....	ฎ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 คำถามการวิจัย.....	3
1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย.....	3
1.4 ขอบเขตการวิจัย.....	3
1.5 วิธีดำเนินการวิจัย.....	4
1.6 คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย.....	6
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	7
1.8 ขั้นตอนในการเสนอผลการวิจัย.....	7
บทที่ 2 แนวคิดทฤษฎีและงานที่เกี่ยวข้องกับการปรับตัวของระบบการค้าข้าว.....	8
2.1 แนวคิดเกี่ยวกับระบบการค้าข้าว.....	8
2.2 แนวคิดการปรับตัว.....	18
2.3 แนวคิดทุนทางสังคม.....	19
2.4 แนวคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคม.....	24
2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	31
2.6 สรุปรอบการวิเคราะห์.....	37

บทที่ 3 ระบบค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดิน .....	38
3.1 ระบบค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร.....	38
3.2 พัฒนาการลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าว .....	48
3.3 สรุป .....	51
บทที่ 4 การปรับตัวของระบบการค้าข้าวในบริบทความเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบาย .....	53
4.1 พัฒนาการของนโยบายต่อระบบการค้าข้าวในประเทศ .....	53
4.2 การปรับตัวของระบบการค้าข้าวในช่วงนโยบายประกันราคาข้าว/จำหน่ายข้าว/นโยบาย ปัจจุบัน.....	58
4.2.1 ช่วงประกันราคาข้าว.....	58
4.2.2 ช่วงนโยบายจำหน่ายข้าว.....	59
4.2.3 ช่วงนโยบายจำหน่ายยังฉาง.....	67
4.3 การเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าวในช่วงนโยบายที่ เปลี่ยนแปลง .....	68
4.4 สรุป .....	74
บทที่ 5 บทบาททุนทางสังคมและเครือข่ายในระบบค้าข้าว .....	79
5.1 ทุนทางสังคมในระบบการค้าข้าว .....	79
5.1.1 ทุนทางสังคมรูปแบบการอุปถัมภ์ ที่มาจากความสัมพันธ์ประเภททุนความเชื่อมโยง ทางสังคม (Linking Social Capital).....	79
5.1.2 ทุนทางสังคมรูปแบบเครือข่ายชาวนาหมู่บ้านที่ทำข้าวคุณภาพกับโรงสี ที่มาจาก ความสัมพันธ์ทั้งประเภททุนผูกพันทางสังคม (Bonding Social Capital) และทุน สะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital).....	80
5.1.3 ทุนทางสังคมในรูปแบบของความไว้วางใจของชาวนากับโรงสี ที่มาจาก ความสัมพันธ์ประเภททุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital).81	



5.1.4	ทุนทางสังคมในรูปแบบของความไว้วางใจของพ่อค้าคนกลางกับโรงสี ที่มาจาก ความสัมพันธ์ประเภททุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) จนนำไปสู่ความสัมพันธ์ประเภททุนความเชื่อมโยงทางสังคม (Linking Social Capital).....	82
5.2	การใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมในระบบค้าข้าวในช่วงที่นโยบายเปลี่ยนแปลง.....	83
5.2.1	ช่วงประกันราคาข้าว.....	83
5.2.2	ช่วงจำนำข้าว.....	83
5.2.3	ช่วงนโยบายจำนำยุ่งฉาง.....	84
5.3	สรุป.....	85
บทที่ 6	สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ.....	87
6.1	สรุปผลการศึกษา.....	87
6.1.1	พัฒนาการความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าว.....	87
6.1.2	การปรับตัวของระบบค้าข้าวในช่วงนโยบายที่เกิดขึ้นในระหว่างปี 2548-2558 (ประกันราคาข้าว-จำนำข้าว-นโยบายปัจจุบัน).....	88
6.1.3	บทบาททุนทางสังคมและเครือข่ายในระบบการค้าข้าว.....	92
6.2	อภิปรายผล.....	93
6.3	ข้อเสนอแนะ.....	95
	รายการอ้างอิง.....	96
	ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	100

## สารบัญตาราง

ตารางที่ 3.1	ตารางเปรียบเทียบต้นทุนการผลิตของการทำนาสามแบบในอำเภอสว่างแดนดิน .39
ตารางที่ 3.2	ตารางรายได้จากการขายข้าวของชาวนาในอำเภอสว่างแดนดิน ..... 40



## สารบัญรูปภาพ

รูปที่ 2.1	รูประบบการค้าข้าว .....	11
รูปที่ 2.2	รูปวิธีการตลาดของระบบการค้าข้าวของรัฐบาล .....	17
รูปที่ 3.1	รูประบบการค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดินในช่วงที่รัฐบาลไม่ได้เข้ามาแทรกแซง .....	48
รูปที่ 4.1	รูปการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐ .....	57
รูปที่ 4.2	รูประบบการค้าข้าวในช่วงนโยบายประกันราคาข้าว .....	59
รูปที่ 4.3	รูประบบการค้าข้าวในช่วงนโยบายจำนำข้าว .....	67
รูปที่ 4.4	รูปการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าว .....	73
รูปที่ 4.5	รูประบบการค้าข้าวในปัจจุบัน .....	78



## บทที่ 1

### บทนำ

#### 1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ข้าวถือเป็นอาหารหลักของคนไทยและเป็นสินค้าที่ส่งออกมากที่สุดในประเทศ ประเทศไทยถือเป็นประเทศผู้ผลิตข้าวติดอันดับหนึ่งในสิบของประเทศผู้ส่งออกข้าวในโลก ทำให้อาชีพชาวนาที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการค้าข้าวเป็นอาชีพที่สำคัญของประเทศไทย แต่จากการคำนวณรายได้รายจ่ายของชาวนาในชนบท หรือพิจารณาถึงโครงสร้างการพัฒนาต่างๆ ที่มักไม่ได้ให้ความช่วยเหลือชาวนาอย่างตรงประเด็น และประสบปัญหากับความไม่มั่นคง และความเสี่ยงต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นความผันผวนในด้านราคาผลผลิต ภัยธรรมชาติ นโยบายของรัฐ และวงจรชีวิตของครอบครัวนั้น เรายังไม่เข้าใจชัดเจนต่อประเด็นที่ว่าในสภาพนี้ชาวนามีวิธีการปรับตัวอย่างไรในการเอาชีวิตรอบครัวให้อยู่รอดได้ (มณีมัย ทองอยู่, 2547)

จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า รัฐบาลเกือบทุกยุคทุกสมัยเข้ามาแทรกแซงในเรื่องการค้าข้าวมาโดยตลอดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2518 เป็นต้นมา รัฐบาลเริ่มให้ความสนใจและเข้ามาแทรกแซงราคาข้าวเปลือกภายในประเทศมากขึ้น โดยมีเป้าหมายเพื่อยกระดับราคาข้าวเปลือก โดยรัฐบาลหลายชุดใช้มาตรการแทรกแซงตลาดข้าวเปลือกนโยบายต่างๆ หลายนโยบาย เช่น มาตรการประกันราคาข้าว พยุगरาคาข้าว แทรกแซงราคาข้าว เป็นต้น และต่อมาในช่วง พ.ศ. 2519-2524 รัฐบาลได้ให้องค์การตลาดเพื่อเกษตรกร (อตก.) ออกไปซื้อข้าวเปลือกจากชาวนา และองค์การคลังสินค้า (อคส.) ไปซื้อข้าวขาวสารจากโรงสีในราคาที่สูงกว่าตลาด แต่พบว่าผลประโยชน์ส่วนใหญ่ไม่ได้ตกอยู่กับชาวนาและยังประสบกับปัญหาการขาดทุน รัฐบาลจึงเริ่มหันมาผลักดันนโยบายจํานําข้าวแทน โดยโครงการจํานําข้าวเกิดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 และเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญปลายปี 2529 เมื่อรัฐบาลผลักดันให้ ธ.ก.ส. รับจํานําข้าวเปลือก เพื่อให้ชาวนามีรายได้ดีขึ้น ถ้าเก็บข้าวเอาไว้ขายช่วงปลายฤดู เพราะราคาข้าวมักจะต่ำในช่วงต้นฤดูซึ่งมีข้าวออกสู่ตลาดจำนวนมาก และมีราคาสูงขึ้นปลายฤดู แต่อีกด้านผู้รับความเสี่ยงจากการเปลี่ยนแปลงของราคามากที่สุดก็คือชาวนา จากการที่รัฐบาลพยายามจะผลักดันนโยบายนี้เป็นการทำให้ชาวนาต้องเข้ามาเสี่ยงในการเก็งกำไรจากพ่อค้าคนกลาง โรงสี และผู้ส่งออก และในบางปีจากการที่ชาวนาเก็บข้าวไว้ขายกันมากในช่วงปลายฤดูก็อาจทำให้ราคาสูงในช่วงต้นฤดูแทน และต่ำลงในช่วงปลายฤดูหลัง (อัมมาร สยามวาลา & วิโรจน์ ณ ระนอง, 2533)

การที่เกิดการเปลี่ยนแปลงของนโยบายที่กล่าวมา จนถึงปลายปี 2529 ที่รัฐบาลผลักดันโครงการจํานําข้าวอย่างชัดเจน ทำให้คนที่มีส่วนเกี่ยวข้องในระบบการค้าข้าวมีการปรับตัวและ

เปลี่ยนแปลงตามนโยบายของรัฐบาลตามไปด้วย โดยเฉพาะชาวนาที่มีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดอีกด้วย โดยจากเดิมที่ชาวนาปลูกข้าวเพื่อใช้บริโภคในครัวเรือนเป็นหลักได้เริ่มมีการปลูกข้าวเพื่อใช้ขายที่เข้มข้นมากขึ้น และนำไปสู่ช่วง พ.ศ. 2535-2550 ที่กระบวนการตัดสินใจในการผลิตทั้งหมดตกอยู่ภายใต้เงื่อนไขและกลไกตลาดอย่างแท้จริง แต่ไม่ได้เกิดขึ้นกับชาวนาทุกกลุ่มเสมอไป เพราะกระบวนการผลิตข้าวต้องใช้ “ทุนแบบเข้มข้น” (capital intensive) คือการพึ่งพิงเครื่องจักรที่ทันสมัย และต้องมีเงินเพื่อใช้สำหรับลงทุนซื้อปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืชและเวชพืช โดยในยุคนี้อาณาจารย์จำเป็นต้องใช้เงินเพื่อการลงทุนปลูกข้าวจำนวนมาก (ธิตินา เหล่าอัน, 2553) เพื่อให้อยู่รอดได้แสดงให้เห็นว่าระบบการค้าข้าวมีการปรับตัวตลอดเวลาให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลที่เปลี่ยนไป

จากการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของชาวนาและนโยบายที่กล่าวมา ชาวนาได้เปลี่ยนแปลงไปจากที่แต่เดิมผลิตเพื่อยังชีพ มาสู่ระบบเศรษฐกิจที่ชาวนาได้เข้าร่วมในการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น แต่ชาวനาก็ยังลี้เลจจะเข้าร่วมระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าอย่างเต็มตัว เนื่องจากราคาผลผลิตทางการเกษตรยังมีความผันผวนอย่างมาก และการทำเกษตรอย่างเดียวนั้นก็ยังไม่อาจสามารถสร้างรายได้ให้เพียงพอ เนื่องจากในปัจจุบันที่นาต่อครัวเรือนมีขนาดเล็กลง ครอบครัชาวนาส่วนใหญ่จึงต้องจัดสรรสมาชิกส่วนหนึ่งออกไปทำงานนอกภาคการเกษตร นอกจากนี้ยังมีชาวนาบางส่วนที่สามารถลงทุนประกอบกิจการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร เช่น การค้าขาย บริการรถเกี่ยวข้าว นวดข้าว เครื่องจักรต่างๆ การรับซื้อขายส่งผลผลิตทางการเกษตร โรงสี และในหลายกรณี เราจะพบว่าชาวนาที่สามารถขึ้นมาเป็นผู้ประกอบการได้ มักเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการทำงานต่างๆ ในรูปแบบใหม่ๆ มากกว่าชาวนาทั่วไป และมีเครือข่ายทางสังคมที่เอื้อต่อการลงทุนประกอบกิจการ เสมือนว่าเครือข่ายจะช่วยให้สามารถมีความเข้าใจในการประกอบกิจการได้ง่ายขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการหาแหล่งวัตถุดิบ เครื่องมือเครื่องใช้ในกระบวนการผลิต ไปจนถึงการสร้างและพัฒนาตลาดสำหรับสินค้าที่ผลิต และจากที่กล่าวมาทุนทางสังคมในรูปแบบต่างๆ อันได้แก่ระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนและกับภายนอกชุมชน และทุนวัฒนธรรมอันได้แก่ระบบความคิด ระบบความรู้ เป็นปัจจัยที่ทำให้ครัวเรือนต่างๆ สามารถปรับตัวได้เป็นอย่างดี (มณีมัย ทองอยู่, 2547)

จากบริบทของการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐบาลในช่วงต่างๆ แสดงให้เห็นว่าผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับระบบการค้าข้าวได้มีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงเพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาล ด้วยเหตุนี้การทำความเข้าใจการปรับตัวของระบบการค้าข้าวในช่วงปี พ.ศ. 2552-2554 ที่เป็นช่วงของนโยบายประกันราคาข้าว ในช่วงรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ โดยมีเนื้อหาของนโยบายที่ไม่แทรกแซงระบบการค้าข้าวโดยตรง และรับประกันราคาข้าวเปลือกที่สูงกว่าต้นทุนเฉลี่ยต่อไร่ของชาวนา บวกด้วยกำไรของชาวนาถึง 40% และเพิ่มการรับประกันสูงสุด 20 ไร่ต่อครัวเรือน จนมาถึงในช่วงปี พ.ศ. 2554-2557 ที่เป็นช่วงของนโยบายจำนำข้าว ในช่วงรัฐบาลยิ่งลักษณ์ ชินวัตร โดยมี

เนื้อหา นโยบายว่ารับจํานำข้าวเปลือกจากชาวนาทุกเม็ด โดยไม่กําหนดจํานวนข้าวเปลือกต่อไร่ ในราคา 15,000 บาทต่อตัน จากสองนโยบายสำคัญที่มีความแตกต่างกัน และช่วงหลังจากการยึดอำนาจจนถึงปัจจุบัน โดยทั้งสามช่วงเป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกันของนโยบาย และยังไม่มีการใดที่อธิบายถึงวิธีการปรับตัวของตัวแสดงในระบบการค้าข้าวเพื่อตอบรับผลกระทบได้อย่างชัดเจน เพราะปัจจุบันชาวนาก็ยังคงได้รับผลกระทบต่อเนื่องจากจํานำข้าว จากการที่ไม่ได้รับเงินจากโครงการจํานำข้าวจํานวนมากจนถึงช่วงที่ราคาข้าวก็ตกต่ำลงอย่างมาก ทำให้ผู้วิจัยคิดว่าจากการศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าวภายใต้บริบทนโยบายที่เปลี่ยนแปลง จะทำให้ผู้วิจัยเข้าใจถึงพัฒนาการของลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าว และการปรับตัวของตัวแสดงในระบบการค้าข้าว รวมถึงการที่ตัวแสดงดังกล่าวมีการนำทุนทางสังคมมาช่วยในการปรับตัวเป็นอย่างไรชัดเจนยิ่งขึ้น

## 1.2 คำถามการวิจัย

ลักษณะความสัมพันธ์ตัวแสดงของผู้ที่เกี่ยวข้องในระบบการค้าข้าวเป็นอย่างไร และมีการปรับตัวอย่างไรในบริบทความเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายที่เกิดขึ้นในระหว่าง 2548-2558 (ประกันราคาข้าว-จํานำข้าว-นโยบายปัจจุบัน)

## 1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการของลักษณะความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร
2. เพื่อศึกษาการปรับตัวของระบบค้าข้าวในบริบทความเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายที่เกิดขึ้นในระหว่างปี 2548-2558 (ประกันราคาข้าว-จํานำข้าว-นโยบายปัจจุบัน)
3. เพื่อศึกษาเครือข่ายทางสังคมและบทบาทของทุนทางสังคมในการอาศัยเป็นทุนสำหรับการปรับตัว

## 1.4 ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตด้านเนื้อหาสาระ ในการศึกษาครั้งนี้ครอบคลุมถึงการศึกษาวิเคราะห์การปรับตัวของระบบการค้าข้าวจากนโยบายของรัฐในอำเภอสว่างแดนดิน โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐเรื่องข้าว และการปรับตัวของตัวแสดงในระบบการค้าข้าวเพื่อตอบรับนโยบายรัฐ และอิทธิพลของการปรับตัวของตัวแสดงในระบบการค้าข้าวต่อระบบการค้าข้าวในพื้นที่
2. ขอบเขตด้านเวลา เพื่อให้การศึกษาการปรับตัวของระบบการค้าข้าวมีความชัดเจน ผู้วิจัยกำหนดระยะเวลาในการศึกษาการปรับตัวต่อนโยบายของรัฐ ในช่วง 10 ปี (2548-2558)

### 1.5 วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเรื่องการศึกษาการปรับตัวของระบบค้าข้าวในบริบทนโยบายที่เปลี่ยนแปลง: ศึกษากรณีระบบการค้าข้าวใน อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร นี้เป็นการเก็บข้อมูลวิจัยเชิงพรรณนา อาศัยข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้จากการสัมภาษณ์ และการสังเกตช่วยอธิบายให้เห็นลักษณะของการปรับตัวของผู้ค้าข้าวต่อนโยบายของรัฐ เพื่อช่วยอธิบายวัตถุประสงค์ ทั้ง 3 ข้อ ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น ตามนี้ 1. เพื่อทำความเข้าใจลักษณะความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร 2. เพื่อแสดงให้เห็นถึงการปรับตัวของระบบการค้าข้าวในบริบทความเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายที่เกิดขึ้นในระหว่างปี 2548-2558 3. เพื่อวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมและบทบาทของทุนทางสังคมในระบบการค้าข้าว โดยผู้วิจัยได้กำหนดระเบียบวิธีวิจัยไว้ดังนี้

#### กลุ่มกรณีศึกษาในการวิจัยและผู้ให้ข้อมูล

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยใช้กรณีศึกษาในการวิจัยและมีผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informant interview) แบบเจาะจง โดยเลือกตัวแสดงในระบบการค้าข้าวที่มีความสัมพันธ์กับโรงสีในอำเภอสว่างแดนดินมาตั้งแต่ในอดีต เพื่อเป็นกรณีศึกษาในการเก็บข้อมูล และเพื่อรักษาข้อมูลส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูลผู้วิจัยจะใช้เป็นนามสมมุติทั้งหมด ดังนี้

1. เต ชาวนาในอำเภอสว่างแดนดิน อายุ 48 ปี ทำนา 12 ไร่ ปลูกยาง 10 ไร่ ปัจจุบันทำนาแบบหยอด
2. รจ ชาวนาในอำเภอสว่างแดนดิน อายุ 49 ปี ทำนา 20 ไร่ ปลูกยาง 9 ไร่ ปัจจุบันทำนาแบบดำ
3. นี ชาวนาในอำเภอสว่างแดนดิน อายุ 50 ปี ทำนา 15 ไร่ ปลูกยาง 8 ไร่ คนในครอบครัวเปิดร้านค้าขายของในหมู่บ้าน ปัจจุบันทำนาแบบหยอด
4. สังก์ ชาวนาในอำเภอสว่างแดนดิน อายุ 45 ปี ทำนา 20 ไร่ ปัจจุบันทำนาแบบหยอด
5. มหา ชาวนาในอำเภอสว่างแดนดิน อายุ 55 ปี ทำนา 5 ไร่ ปัจจุบันทำนาแบบดำ
6. แกลบ ชาวนาในอำเภอสว่างแดนดิน อายุ 48 ปี ทำนา 6 ไร่ ปัจจุบันทำนาแบบหว่าน
7. ปุย ชาวนาในอำเภอสว่างแดนดิน อายุ 52 ปี ทำนา 13 ไร่ ปัจจุบันทำนาแบบหว่าน
8. ฤดี ชาวนาในอำเภอสว่างแดนดิน อายุ 59 ปี ทำนา 8 ไร่ ปลูกยาง 5 ไร่ ปัจจุบันทำนาแบบดำ
9. หม่อง ชาวนาในอำเภอสว่างแดนดิน อายุ 66 ปี ทำนา 10 ไร่ ปัจจุบันทำนาแบบดำ
10. มง ชาวนาในอำเภอสว่างแดนดิน อายุ 54 ปี ทำนา 9 ไร่ ปลูกยาง 4 ไร่ ปัจจุบันทำนาแบบหยอด
11. ดำ พ่อค้าคนกลางในอำเภอสว่างแดนดิน ที่ปรับตัวเป็นโรงสีขนาดเล็กได้ อายุ 62 ปี
12. ต๊ะ พ่อค้าคนกลางในอำเภอสว่างแดนดิน ที่ปรับตัวไปขายประกัน อายุ 50 ปี

13. สำลี พ่อค้าคนกลางในอำเภอสว่างแดนดิน ที่ปรับตัวเพื่อรักษาบทบาทพ่อค้าคนกลาง อายุ 56 ปี
14. ย้ง โรงสีในอำเภอสว่างแดนดิน อายุ 55 ปี
15. มงคล หยางที่อยู่กรุงเทพ เป็นนายหน้าติดต่อซื้อขายข้าวกับโรงสีให้กับโรงงานที่กรุงเทพ อายุ 52 ปี
16. เอ พ่อค้าปลีกในอำเภอสว่างแดนดิน อายุ 50 ปี
17. น้อย พ่อค้าปลีกในอำเภอสว่างแดนดิน อายุ 45 ปี
18. มีชัย พ่อค้าส่งทางภาคใต้ อายุ 60 ปี

### เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1. แบบสัมภาษณ์เจาะลึกกึ่งมีโครงสร้าง (semi-structured interview) โดยผู้วิจัยได้ออกแบบคำถามปลายเปิด เพื่อถามเกี่ยวกับการปรับตัวของผู้ค้าข้าวตอนนโยบายของรัฐ เพื่อให้ผู้ตอบคำถามสามารถให้ข้อมูลได้อย่างอิสระ ตามข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้น โดยคำถามอาจจะไม่เรียงคำถามแต่จะมีการสอบถามให้ยืดหยุ่นตามสถานการณ์ โดยใช้ความสามารถของผู้วิจัย เพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลได้ให้คำตอบที่ถูกต้องและเป็นจริงที่สุด โดยประเด็นในการสัมภาษณ์จะเป็นไปตามแนวทางเพื่อหาคำตอบของคำถามวิจัยดังนี้

1. การศึกษาการเปลี่ยนแปลงนโยบายรัฐเรื่องข้าว และการปรับตัวของผู้ค้าข้าวเพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐอย่างไร

- 1.1 นโยบายประกันราคาข้าวมีอิทธิพลต่อกับระบบการค้าข้าวและมีการปรับตัวอย่างไร
- 1.2 นโยบายจำหน่ายข้าวมีอิทธิพลต่อกับระบบการค้าข้าวและมีการปรับตัวอย่างไร
- 1.3 นโยบายจำหน่ายขาง

2. แบบบันทึกภาคสนาม ผู้วิจัยใช้แบบบันทึกภาคสนาม เพื่อรวบรวมข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เจาะลึกกึ่งมีโครงสร้าง (semi-structured interview) การสังเกต (observation) และการศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ตลอดระยะเวลาของการวิจัย

3. การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (non-participant observation) โดยการเข้าไปสังเกตจะทำให้ผู้วิจัยเข้าถึงข้อมูลที่สำคัญบางประการได้ และยังเป็นการช่วยเสริมความเข้าใจในปรากฏการณ์ต่างๆที่ได้มาจากเครื่องมือชนิดอื่น

4. เครื่องบันทึกเทป เพื่อใช้ในการบันทึกข้อมูลสำคัญ ที่ได้จากการสัมภาษณ์เจาะลึกกึ่งมีโครงสร้าง (semi-structured interview) โดยจะใช้ควบคู่ไปกับการจดแบบบันทึกภาคสนามเพื่อที่จะได้บันทึกข้อมูลที่ได้มาให้ถูกต้องยิ่งขึ้นเมื่อนำข้อมูลมาใช้ในการวิเคราะห์



### การตรวจสอบข้อมูล

ศึกษาข้อมูลที่ได้จากเอกสาร การสังเกต (observation) การสัมภาษณ์ (interview) ที่ได้มา โดยการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (triangulation) โดยใช้การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูล โดยใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูลต่างๆ กันโดยใช้ทั้งจากเอกสาร สังเกต (observation) สัมภาษณ์ (interview) และจากอย่างน้อยสามแหล่งข้อมูล คือจากชาวนา พ่อค้าและโรงสีเพื่อรวบรวมข้อมูลเดียวกัน จนแน่ใจว่าข้อมูลที่ได้มาเป็นความจริงมากที่สุด

การตรวจสอบข้อมูลสามเส้า หมายถึง การตรวจสอบข้อมูลจากสามวิธีคือ เอกสาร สังเกต สัมภาษณ์ และอย่างน้อยการหาข้อมูลจากสามแหล่งคือ จากชาวนา พ่อค้า โรงสี เป็นต้น

### การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ใช้ในการวิเคราะห์เชิงพรรณนา และข้อมูลจากการวิจัยภาคสนามเชิงลึก โดยนำข้อมูลการปรับตัวของผู้ค้าข้าวตอนนโยบายของรัฐที่ได้จากการสังเกต (observation) สัมภาษณ์ (interview) การสัมภาษณ์เน้นแบบไม่เป็นทางการ (informal interview) และศึกษาเอกสาร (documentary) ที่ได้มาทั้งหมดแล้วนำมาวิเคราะห์ข้อมูล และตีความข้อมูล เพื่อสามารถเข้าใจในคำตอบของคำถามวิจัยที่ต้องการทราบ โดยทำขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลซ้ำๆ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องที่สุด

## 1.6 คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

**ระบบการค้าข้าว** หมายถึง ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และกระบวนการต่างๆ ในบริบทของการค้าข้าว ตั้งแต่เริ่มต้นผลิต และขายข้าว

**ชาวนา** หมายถึง ผู้ที่ประกอบอาชีพทำนาปลูกข้าวและยังคงทำนาอยู่แม้ว่าอาจเคยเลิกทำนาเพื่อไปประกอบอาชีพอื่น แต่เมื่อกลับมาทำนาก็ถือว่าเป็นชาวนา

**ผู้ค้าข้าว** หมายถึง ผู้ที่มีกิจการในการค้าขายข้าวสาร และรับซื้อข้าวเปลือก โรงสีข้าว รวมถึงชาวนาที่ผันตัวเองมาเป็นผู้ประกอบการค้าขายข้าว และกิจการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับระบบการค้าข้าว

**ระบบการค้าข้าวของเอกชน** หมายถึง การค้าข้าวสารที่ดำเนินโดยพ่อค้าเอกชนในตลาดเสรี

**พ่อค้าส่ง** หมายถึง พ่อค้าที่รับซื้อข้าวสารจากโรงสีครั้งละมากๆ เพื่อมาขายต่อให้กับพ่อค้าคนอื่น หรือให้กับโรงงานอุตสาหกรรม

**พ่อค้าปลีก** หมายถึง พ่อค้าที่รับซื้อข้าวสารจากพ่อค้าส่ง แล้วนำไปขายให้กับผู้บริโภคอื่นๆ

**หยง** หมายถึง บุคคลที่เป็นนายหน้าหรือตัวแทนของโรงสีเพื่อไปติดต่อซื้อขายข้าวสารในโรงงานใหญ่ๆ และจะได้รับค่าตอบแทน

**พ่อค้าส่งออก** หมายถึง พ่อค้าที่ทำธุรกิจขายข้าวสารไปยังต่างประเทศ

**เครือข่ายทางสังคม** คือ สายใย (web) ของความสัมพันธ์ทางสังคม มีความเป็นเอกภาพ มีพลังความยึดโยง (cohesive) และการสนับสนุนเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และเครือข่ายทางสังคมถือว่าเป็นทุนทางสังคมชนิดหนึ่ง สร้างประโยชน์ทั้งกับปัจเจกบุคคลและกลุ่ม และเครือข่ายเป็นสิ่งที่ลงทุนสร้างได้ โดยในกลุ่มนั้นจะมีสิ่งที่ยึดโยง (bonding) ระหว่างสมาชิกในกลุ่มอยู่ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ทำให้เกิดเป็นทุนทางสังคมภายในกลุ่ม

**ทุนทางสังคม** คือ ทรัพยากรที่มีอยู่จริงและมีศักยภาพซึ่งเชื่อมโยงกับการมีเครือข่ายที่ถาวรซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ที่เป็นทางการ หรือไม่เป็นทางการที่มีมากน้อยต่างกันขึ้นอยู่กับความคุ้นเคยกันหรือยอมรับกัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งทุนทางสังคมเป็นพลังทางสังคมที่เชื่อมกับการเป็นสมาชิกของกลุ่ม ซึ่งทำให้สมาชิกแต่ละคนมีการสะสมทุน ที่มาจากลักษณะร่วมของการเป็นหมู่คณะ

### 1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ทราบถึงลักษณะความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร
2. ได้ทราบถึงการปรับตัวของระบบการค้าข้าวในบริบทความเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายที่เกิดขึ้นในระหว่างปี 2548-2558
3. ได้ทราบเครือข่ายทางสังคมและบทบาทของทุนทางสังคมในระบบการค้าข้าว

### 1.8 ขั้นตอนในการเสนอผลการวิจัย

การนำเสนอผลการวิจัยจากการวิเคราะห์เชิงพรรณนา และข้อมูลจากการวิจัยภาคสนามเชิงลึก โดยในงานวิจัยนี้จะนำเสนอผลงานการวิจัยในแต่ละบทดังนี้

บทที่ 1 ความสำคัญของการศึกษา นโยบายรัฐกับการปรับตัวของผู้ค้าข้าว และวิธีดำเนินการวิจัย

บทที่ 2 เกี่ยวกับทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับระบบการค้าข้าว

บทที่ 3 ระบบค้าข้าวและความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดิน

บทที่ 4 การปรับตัวของระบบค้าข้าวในบริบทความเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบาย

บทที่ 5 บทบาทของทุนทางสังคมในระบบค้าข้าวในช่วงนโยบายที่เปลี่ยนแปลง

บทที่ 6 สรุปผล พร้อมทั้งข้อเสนอแนะ

## บทที่ 2

### แนวคิดทฤษฎีและงานที่เกี่ยวข้องกับการปรับตัวของระบบการค้าข้าว

การศึกษาวิจัยชิ้นนี้ มีโจทย์เพื่อที่จะศึกษาเรื่อง การปรับตัวของระบบการค้าข้าวจากการเปลี่ยนแปลงของนโยบายของรัฐ: ศึกษากรณีผู้ค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร ผู้วิจัยได้กำหนดศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในระบบการค้าข้าว เพื่อนำมาเป็นกรอบในการอธิบายลักษณะการปรับตัวในการศึกษา ดังต่อไปนี้

#### 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับระบบการค้าข้าว

- ลักษณะความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าว
- ระบบการค้าข้าวของเอกชน
- ระบบการค้าข้าวของรัฐ

#### 2.2 แนวคิดการปรับตัว

#### 2.3 แนวคิดทุนทางสังคม

#### 2.4 แนวคิดเครือข่ายทางสังคม

#### 2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

#### 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับระบบการค้าข้าว

การจะศึกษาระบบการค้าข้าว ก่อนอื่นผู้ศึกษาจำเป็นต้องศึกษาเกี่ยวกับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง หรือแยกแยะประเด็นความสัมพันธ์ของตัวแสดงสำคัญในระบบการค้าข้าว และบทบาทหน้าที่ต่างๆ ของตัวแสดงสำคัญในระบบการค้าข้าว เพื่อให้ผู้ศึกษาจะได้เข้าใจในความสัมพันธ์ของระบบการค้าข้าวว่าเป็นอย่างไร ตลอดจนถึงการศึกษานโยบายการดำเนินการ และพัฒนาการของระบบการค้าข้าวตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันในบริบทการเปลี่ยนแปลงของนโยบายของรัฐบาลเรื่องข้าวในแต่ละยุค เพื่อให้เข้าใจถึงการปรับตัวของระบบการค้าข้าวจากนโยบายของรัฐบาลในช่วงต่างๆ

#### ลักษณะความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าว

จากการประมวลผลจากงานของอัมมารและวิโรจน์ (2533) แสดงให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวแบบดั้งเดิม พ่อค้าคนกลางถือเป็นตัวกลางที่มีบทบาทสำคัญ เนื่องจากพ่อค้าคนกลางเป็นผู้ไปรวบรวมซื้อข้าวเปลือกจากชาวนารายย่อยก่อนจะนำไปขายให้โรงสี เพราะพ่อค้าคนกลางซึ่งมักจะอยู่ในท้องที่ หรือออกไปรับซื้อข้าวเป็นประจำทุกปี จะมีความถนัดในการซื้อข้าวเปลือกจากชาวนารายย่อยๆ ซึ่งกระจัดกระจายอยู่ตามแหล่งผลผลิตในท้องที่ต่างๆ มากกว่าโรงสี และยังมีความสัมพันธ์ที่เป็นรูปแบบของระบบอุปถัมภ์ที่ชาวนาบางส่วนมีหนี้สินต่อพ่อค้าคนกลาง โดยพ่อค้า

คนกลางจะให้ชวานากู้ยืมเงินทุนไปใช้ในการผลิตก่อน และชวานาที่เป็นลูกหนี้เมื่อเกี่ยวข้าวได้ผลผลิตมากก็ต้องนำข้าวเปลือกมาขายให้กับพ่อค้าคนกลางที่เป็นเจ้าหนี้ ต่อมาประกาศ (2558) ชี้ให้เห็นว่าระบบการค้าข้าวที่เคยผูกขาดอยู่ที่เจ้าแก่เพียงรายเดียว เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงระดับชุมชนในหลายมิติ เช่น การเข้ามาของเทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่ ส่งผลให้ระบบเจ้าแก่ค้าข้าวผู้ซึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์ในระบบแลกเปลี่ยนกับชวานาเปลี่ยนไป โดยในยุคปัจจุบัน อรรถจักร (2559) แสดงให้เห็นว่าเนื่องจากระบบอำนาจในสังคมเริ่มกระจายออกไปผ่านนโยบายการกระจายอำนาจ รวมถึงความเปลี่ยนแปลงทางทางเศรษฐกิจในภาคเกษตร ทำให้ชวานาไม่จำเป็นต้องอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของพ่อค้าคนกลางเหมือนเก่า อีกทั้งการที่การคมนาคมและการสื่อสารที่สะดวกขึ้นอย่างกว้างขวางทำให้ ลักษณะความสัมพันธ์เปลี่ยนแปลงไปจากระบบอุปถัมภ์ ทั้ง แต่คนในชนบท ซึ่งรวมถึงชวานาสามารถแสวงหาทางเลือกในชีวิตของตนได้หลากหลาย และเป็นอิสระจากระบบเดิมมากขึ้น

จากการทบทวนงานวิจัยข้างต้น ผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า ลักษณะความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวแต่เดิมส่วนใหญ่ มักจะเป็นความสัมพันธ์ในรูปแบบของการอุปถัมภ์โดยที่ผู้ถูกอุปถัมภ์ต้องอาศัยผู้ที่อุปถัมภ์ทำให้ผู้ที่ให้การอุปถัมภ์มีความได้เปรียบ เช่น ชวานาที่ต้องหวังพึ่งการอุปถัมภ์จากพ่อค้าคนกลาง และพัฒนาการของลักษณะความสัมพันธ์แบบเดิม เริ่มเปลี่ยนไปเมื่อมีนโยบายในการกระจายอำนาจ และการเข้ามาของเทคโนโลยีสมัยใหม่ การคมนาคม การสื่อสารที่กว้างขวางขึ้น จนส่งผลให้ผู้ที่เคยถูกอุปถัมภ์ได้มีช่องทางในการเลือกช่องทางการเดินในชีวิตทางอื่น และไม่จำเป็นต้องเลือกพึ่งพาผู้ที่เคยอุปถัมภ์แต่เดิมเพียงอย่างเดียว

### ระบบการค้าข้าว

ในงานของนวนลนุช (2523) ได้อธิบายถึงระบบการค้าข้าวว่ามีสองแบบ คือ ระบบการค้าข้าวของเอกชนและระบบการค้าข้าวของรัฐไว้ดังนี้

#### 1. ระบบการค้าข้าวของเอกชน

ระบบการค้าข้าวของเอกชน หมายถึง การที่พ่อค้าเอกชนดำเนินการค้าข้าวสาร ในตลาดเสรี

#### วิธีการตลาดของระบบการค้าข้าวของเอกชน

วิธีการตลาด (Marketing Channels) หมายถึง การที่สินค้าถูกส่งผ่านจากผู้ผลิตไปยังช่องทางต่างๆ จนถึงผู้บริโภค โดยที่สินค้าจะถูกส่งผ่านไปยังช่องทางต่างๆ หนึ่งครั้งหรือมากกว่านั้นก็ได้ โดยมีสถาบันที่เกี่ยวข้องและผู้บริโภครองรับอยู่ในการจัดจำหน่ายข้าว ดังนี้

1. จากผู้ผลิตไปยังผู้บริโภคโดยตรง
2. จากผู้ผลิตสินค้า ผ่านผู้ค้าปลีก ไปยังผู้บริโภค
3. จากผู้ผลิตสินค้า ผ่านผู้ค้าส่ง ผู้ค้าปลีก ไปยังผู้บริโภค
4. จากผู้ผลิตสินค้า ผ่านร้านค้าแบบลูกโซ่ ไปยังผู้บริโภค

ทั้งส่วนมากช่องทางในการจัดจำหน่ายข้าวสารจะใช้วิธีที่ 3 เนื่องจาก

1. ลักษณะการผลิต เพราะข้าวเป็นสินค้าที่มีการผลิตข้าวอยู่ตามภาคต่างๆ ของประเทศจึงจำเป็นต้องมีโรงสีข้าวที่ เป็นผู้ผลิตสินค้าเกิดขึ้นตามพื้นที่ต่างๆ เพื่อรวบรวมข้าวเปลือกจากชาวนาแล้วแปรรูปส่งผ่านไปยังผู้ค้าปลีก ผู้ค้าส่ง ก่อนถึงมือผู้บริโภคทั่วประเทศ

2. ลักษณะการบริโภค ข้าวมีผู้บริโภคอยู่ทั่วประเทศ จึงจำเป็นต้องมีการรวบรวมข้าวสารจากโรงสีทั่วประเทศเพื่อรวบรวมมายังผู้บริโภค

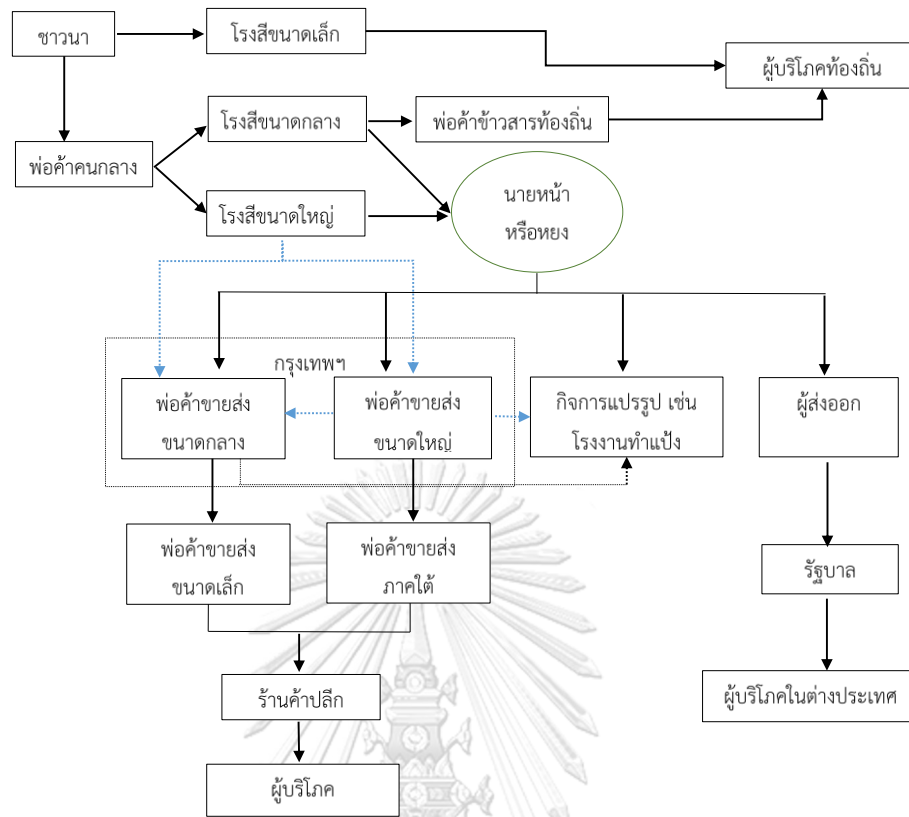
### การเดินทางจากโรงสีข้าวมายังพ่อค้าข้าวในกรุงเทพ

เนื่องจากพื้นที่ปลูกข้าวในประเทศไทยกระจายอยู่ตามไร่นาในชนบทต่างๆ ในขณะที่ความต้องการบริโภคข้าวนั้นมาจากทั้งภายในประเทศและนอกประเทศ ทำให้ต้องมีกระบวนการนำข้าวจากผู้ผลิตไปสู่ผู้บริโภค กล่าวคือ ข้าวเปลือกจากชาวนาส่วนหนึ่งจะถูกนำไปสีที่โรงสีขนาดเล็ก เพื่อเป็นข้าวสารที่ใช้บริโภคในครัวเรือน ข้าวเปลือกส่วนที่เหลือจะขายให้โรงสีขนาดกลางหรือพ่อค้าข้าวเปลือก ซึ่งจะนำข้าวเปลือกไปขายให้โรงสีอีกต่อหนึ่ง ข้าวสารที่ออกจากโรงสีส่วนหนึ่งจะบริโภคในพื้นที่ใกล้เคียง และส่วนหนึ่งถูกส่งไปยังกรุงเทพมหานคร

โดยทั่วไปเส้นทางการเดินทางของข้าวจากโรงสีข้าวมายังพ่อค้าข้าวในกรุงเทพฯ เป็นดังนี้

1. จากโรงสีไปถึงผู้ซื้อข้าวโดยตรง โรงสีที่ตั้งอยู่ไม่ไกลกรุงเทพฯ มากซึ่งการเดินทางสะดวก โรงสีจะเป็นผู้นำตัวอย่างข้าวและไปเสนอราคาให้แก่พ่อค้าข้าวโดยตรง

2. จากโรงสีผ่านนายหน้าถึงผู้ซื้อข้าว ในโรงสีที่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ การเดินทางไม่ค่อยสะดวก มักจะจำเป็นต้องมีนายหน้าเข้ามาเป็นตัวกลางในการซื้อขายข้าวสารซึ่งนายหน้าเหล่านี้เรียกได้ว่าเป็น **หยงฮ้าง** (หยงแปลว่า นายหน้า ฮ้างแปลว่า ร้าน)



รูปที่ 2.1 ระบบการค้าข้าว

ที่มา: ปรับปรุงจากนวนนุช (2523) และอัมมาร (2533)

จากภาพช่องทางการส่งของพ่อค้าส่ง มี 3 ช่องทางคือ

1. ส่งไปขายให้กับพ่อค้าขายส่งทางภาคใต้
2. ขายไปขายให้แก่โรงงานแปรรูปข้าว เช่น กิจการทำแป้งที่กรุงเทพฯ
3. ส่งให้แก่พ่อค้าขายส่งขนาดเล็ก เพราะพ่อค้าส่งขนาดเล็กไม่มีทุนพอที่จะไปรวบรวมข้าว

มากพอกับโรงสีในที่ต่างๆ โดยที่พ่อค้าขายส่งขนาดเล็กก็มีช่องทางการส่งสินค้าต่อไปยัง พ่อค้าขายปลีกและผู้บริโภคใกล้เคียงกับที่ตั้งของร้านค้าส่งขนาดเล็ก

#### บทบาทของตัวแสดงสำคัญในระบบการค้าข้าว

อัมมารและวิโรจน์ (2533) ได้ขยายความให้เห็นบทบาทของตัวแสดงสำคัญๆ ในระบบการค้าข้าวไว้ดังนี้

##### พ่อค้าคนกลาง

ช่วงที่ข้าวเปลือกเดินทางจากชาวนาไปโรงสีนั้นอาจเป็นการซื้อขายระหว่างชาวนากับโรงสีโดยตรงหรือโดยการขายผ่านพ่อค้าคนกลางที่ไปรับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาเพื่อไปขายโรงสีอีกทอดหนึ่ง โดยส่วนมากโรงสีจะต้องซื้อข้าวกับพ่อค้าคนกลาง เพราะปริมาณข้าวที่ชาวนาแต่ละรายนำมา

ขายไม่มากพอเมื่อเทียบกับความต้องการข้าวของโรงสี โรงสีจึงต้องให้พ่อค้าคนกลางไปรวบรวมข้าวเปลือกมาให้ตน แทนที่จะไปซื้อรายย่อยๆ กับชาวนา ที่กระจัดกระจายตามหมู่บ้านต่างๆ เพราะพ่อค้าคนกลางมีความคุ้นเคย และใกล้ชิดกับชาวนาจึงสามารถเข้าถึงชาวนาในหมู่บ้านต่างๆ ได้ดีกว่าโรงสีเพราะอย่างไรก็ดีในบางกรณีชาวนาอาจจ้างรถบรรทุกข้าวเปลือกของตนที่รวมกับของชาวนาบ้านอื่นๆ เพื่อให้ได้ปริมาณมากๆ แล้วนำไปขายเองหากหักค่าบรรทุกแล้วได้ผลกำไรมากกว่าขายให้กับพ่อค้าคนกลาง แต่พ่อค้าคนกลางก็ยังถือว่าเป็นผู้ที่มีบทบาทมากที่สุดในการซื้อขายข้าวเปลือกจากชาวนา โดยสามารถแบ่งพ่อค้าคนกลางออกได้เป็น 2 ประเภทตามที่มาของพ่อค้าดังนี้

1. พ่อค้าข้าวเปลือกในหมู่บ้าน พ่อค้าข้าวเปลือกในหมู่บ้านมักเป็นพ่อค้ารายย่อยในหมู่บ้าน ซึ่งมีเงินทุนหรืออาจจะเป็นชาวนาที่มีฐานะดี และมีรถบรรทุกเป็นของตัวเองและยังอาจที่สามารถเก็บข้าวเปลือกได้เยอะ โดยอาศัยรถบรรทุกของตนเพื่อไปเร่ซื้อข้าวเปลือกกับชาวนา เพื่อที่จะได้ไปขายที่โรงสีต่อ รายได้จากพ่อค้าประเภทนี้คือกำไรที่ได้จากการขนส่งและกำไรจากการเก็งราคาข้าวเปลือกอีกด้วย

2. พ่อค้าข้าวเปลือกนอกหมู่บ้าน มักเป็นพ่อค้าข้าวเปลือกที่มีกิจการตั้งอยู่ในเขตหมู่บ้าน หรือนอกหมู่บ้าน หรือจังหวัดอื่นก็ได้ โดยพ่อค้าเหล่านี้มีพื้นที่ในการไล่ซื้อข้าวเปลือกค่อนข้างกว้างกว่าพ่อค้าประเภทแรก พ่อค้าบางรายจะมีโกดังเป็นของตัวเองไว้เก็บข้าว และพ่อค้าประเภทนี้เนื่องจากเป็นพ่อค้าที่มาจากต่างถิ่นจึงมีส่วนหนึ่งที่จะต้องใช้นายหน้าที่อาศัยในหมู่บ้านต่างๆ ในการจัดซื้อข้าวเปลือกอีกด้วย โดยนายหน้าจะนำข้าวเปลือกที่ได้จากชาวนาหลายๆ รายใส่รถของตนไปให้พ่อค้าข้าวเปลือกตรวจพิจารณาคุณภาพและตกลงราคาขาย ก่อนที่จะตกลงขายค่อยขนส่งไปขายให้กับพ่อค้าข้าวเปลือก

### โรงสี

โรงสีทำหน้าที่เป็นผู้แปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสารเพื่อขายไปยังตลาดผู้บริโภคต่างๆ รายได้ส่วนหนึ่งจากโรงสีจึงมาจากค่าบริการในการสีข้าวในรูปแบบต่างๆ รวมทั้งผลพลอยได้จากการสีข้าว เช่นรำข้าวแต่เป็นที่ประจักษ์ชัดว่าผู้ประกอบการโรงสีได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในหลายๆ ด้านของระบบการค้าข้าว นอกเหนือไปจากบทบาทของผู้ทำหน้าที่การแปรรูปสินค้า เช่น การเป็นผู้ซื้อผู้ขาย ผู้กักเก็บสินค้า และบทบาทด้านการขนส่งสินค้า และในที่นี่จะแบ่งโรงสีออกไปเป็น 3 ประเภทตามขนาด โรงสีขนาดใหญ่ โรงสีขนาดกลาง และโรงสีขนาดเล็ก ที่ต้องแบ่งขนาดของโรงสีให้ชัดเจนเพราะโรงสีแต่ละขนาดมีบทบาทหน้าที่ไม่เหมือนกัน ดังที่จะกล่าวต่อไปนี้

1. โรงสีขนาดเล็ก คือโรงสีที่มีกำลังผลิตต่ำกว่า 5 ตัน/วัน โรงสีประเภทนี้มักจะตั้งอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ และในหมู่บ้านอาจจะมีอยู่ถึง 4-5 โรงตามขนาดของหมู่บ้านและจำนวนข้าวเปลือกในหมู่บ้านนั้น โดยชาวนาที่ต้องการสีข้าวเปลือกของตนเพื่อบริโภคเอง ก็มักจะใช้โรงสีประเภทนี้ในการสีข้าว โดยอาจจ่ายค่าตอบแทนเป็น รำและปลายข้าวที่เป็นผลพลอยได้จากการสีข้าว ทำให้ส่วนมากคน

ที่ทำให้โรงสีประเภทนี้มักจะเป็นผู้มีการเลี้ยงหมูด้วย และจากการที่โรงสีประเภทนี้ใช้ทุนไม่มาก ไม่เกิน 2-3 แสน จึงพบว่ามีส่วนหนึ่งเจ้าของโรงสีขนาดนี้มักมาจากพ่อค้าขายของชำ หรือไม่ก็ชาวนาที่มีฐานะที่ดีที่มักมีที่นาเป็นของตนเอง

2. โรงสีขนาดกลาง คือโรงสีที่มีขนาดกำลังผลิตตั้งแต่ 5-20 ตัน/วัน โรงสีประเภทนี้มักตั้งอยู่ในตัวอำเภอหรือในจังหวัด โรงสีประเภทนี้มีบทบาทที่สำคัญคือ การแปรรูปข้าวเปลือกออกมาเป็นข้าวสารเพื่อนำไปขายในตลาดระดับจังหวัดและจังหวัดใกล้เคียง คืออาจขายข้าวให้กับพ่อค้าขายส่งรายใหญ่ หรือขายให้กับผู้บริโภครายใหญ่ เช่น ร้านอาหารในตัวจังหวัดใหญ่ๆ โรงเรียน หรือสถานที่ที่ใช้ข้าวสารจำนวนมากโดยตรง การซื้อข้าวเปลือกของโรงสีขนาดกลางอาจจะซื้อกับชาวนาโดยตรงคือตั้งราคาไว้ที่หน้าโรงสีเพราะการซื้อจากชาวนาโดยตรงโรงสีสามารถตรวจสอบคุณภาพของข้าวเปลือกได้ง่ายกว่าการซื้อจากข้าวเปลือกจากพ่อค้าคนกลางในปริมาณมากๆ ที่มาจากหลายราย หรืออาจจะซื้อผ่านพ่อค้าคนกลางก็ได้หากปริมาณข้าวเปลือกที่ต้องการไม่เพียงพอ และรายได้ได้ของโรงสีขนาดกลางมักมาจากส่วนต่างของราคาข้าวเปลือกและข้าวสารจากการเก็งกำไร และจากการขายรำ ข้าวปลายให้กับอุตสาหกรรมเลี้ยงสัตว์

3. โรงสีขนาดใหญ่ คือโรงสีที่มีกำลังผลิตมากกว่า 20 ตัน/วัน ส่วนมากจะเป็นโรงสีที่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากบริเวณกรุงเทพ โดยโรงสีจะรับซื้อข้าวเปลือกในปริมาณมากๆ จากการส่งตัวแทนโรงสีไปหาซื้อข้าวจากพ่อค้าคนกลางจำนวนมากๆ สำหรับข้าวส่งออกทุกๆ ไปที่ไม่ได้ต้องการคุณภาพมาก ส่วนข้าวหอมมะลิที่ต้องการข้าวที่มีคุณภาพโรงสีอาจต้องไปซื้อจากชาวนาจากแหล่งผลิตโดยตรง และโรงสีก็จะขายข้าวสารในปริมาณมากๆ ให้กับพ่อค้าส่งออก

#### นายหน้าหยง

เมื่อข้าวเปลือกได้ผ่านกระบวนการแปรรูปที่โรงสีมาเป็นข้าวสารแล้ว ข้าวสารส่วนใหญ่ที่จะขายผ่านมายังกรุงเทพ ที่เป็นศูนย์กลางการค้าข้าวของประเทศ กระบวนการค้าข้าวในตลาดขนาดนี้ส่วนมากจะต้องมีนายหน้าหรือหยงเป็นตัวกลางในการซื้อขายข้าวระหว่างโรงสีกับผู้ส่งออกหรือพ่อค้าส่งในประเทศ (ยี่ปี่ว) โดยโรงสีและหยงจะติดต่อกันเป็นตัวแทนของกันและกันในการติดต่อซื้อขายกับพ่อค้าส่งในประเทศรายใหญ่ที่อยู่ในกรุงเทพที่โรงสีไม่สามารถเข้าไปติดต่อเองได้และผู้ส่งออก

ในการทำหน้าที่เป็นตัวแทนของโรงสีในการซื้อขายข้าวสารนั้น หยงจะต้องคอยดูแลตรวจเช็คคุณภาพและราคาตามที่ตกลงซื้อขายกันไว้ โดยโรงสีจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบขนส่งไปยังโกดังของผู้ส่งออกเอง และหยงจะส่งคนไปตรวจสอบปริมาณ และคุณภาพที่โกดังของผู้ส่งออกหรือยี่ปี่วอีกทีเพื่อให้เป็นไปตามที่ตกลงซื้อขายกันไว้ และหยงถึงจะรับหน้าที่เป็นชำระเงินค่าข้าวให้กับโรงสีเอง โดยมีระยะเวลาในการชำระจากการส่งมอบข้าวประมาณ 7-30 วัน หรืออาจต่างไปจากนี้ตามที่ตกลงกันไว้ โดยในปี 2533 หยงจะได้รายได้จากการที่ได้ค่านายหน้าประมาณร้อยละ 0.6 ของมูลค่าข้าว



## พ่อค้าส่ง

พ่อค้าส่งข้าวสารในประเทศไทยจะซื้อข้าวสารจากโรงสีโดยตรง หรือผ่านตัวแทนหยงเพื่อนำไปขายเพื่อใช้ในอุตสาหกรรมต่างๆ และขายให้พ่อค้าปลีกอีกที พ่อค้าส่งสามารถแบ่งได้ตามขนาดปริมาณของการซื้อขาย แต่บทบาทก็คล้ายๆ กันคือรับซื้อข้าวจากโรงสีในหลายๆ พื้นที่ แล้วนำมาขายให้กับพ่อค้าปลีกในแต่ละพื้นที่ตามที่พ่อค้าปลีกหรือพ่อค้าส่งที่ขนาดเล็กกว่าต้องการซื้อขาย พ่อค้าส่งขนาดใหญ่และขนาดกลางที่มีเงินทุนจ่ายเงินสดได้มักจะซื้อข้าวสารผ่านโรงสี และหยง ส่วนพ่อค้าส่งขนาดกลางและขนาดใหญ่มักจะเป็นผู้ขายสารให้กับร้านค้าข้าวสารทางภาคใต้ และโรงงานทำแป้งข้าวเจ้าในกรุงเทพฯ หรือจังหวัดไม่ไกลจากกรุงเทพฯ ในปริมาณมากๆ และขายให้กับพ่อค้าส่งขนาดเล็กที่มีเงินทุนในการสั่งซื้อได้ไม่มากต่อครั้ง และมียอดขาย 15,000 กระสอบขึ้นไปต่อเดือน

การขายข้าวสารของร้านค้าส่งขนาดใหญ่อาจจะเป็นเงินสด หรือค้าผ่านเครดิตกับลูกค้าที่ไว้ใจได้เป็นบางครั้ง และให้เวลาในการชำระเงินไม่เกิน 15-30 วันเพื่อลดความเสี่ยงในการเกิดหนี้สูญ ทำให้พ่อค้าส่งขนาดใหญ่จำเป็นต้องอาศัยเงินทุนในการหมุนเวียนค่อนข้างมากกว่าพ่อค้าส่งขนาดอื่น

พ่อค้าส่งขนาดกลางมักจะเลือกซื้อข้าว โดยต้องการซื้อข้าวในราคาพิเศษกว่าคนอื่นและได้รับเครดิตระยะที่ยาวนานกว่าคนอื่น โดยอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัวที่มีอยู่ เพราะพ่อค้าส่งขนาดกลางส่วนมากจะเคยทำงานในโรงสีหรือไม่ก็ทำงานกับผู้ส่งออกมาก่อน ก่อนที่จะแยกตัวมาทำของตนเองแต่ก็ยังคงรักษาความสัมพันธ์เอาไว้ ร้านค้าส่งขนาดกลางอาจขายข้าวให้กับร้านค้าส่งขนาดเล็ก และร้านค้าปลีก และอาจส่งให้กับโรงงานอุตสาหกรรมในต่างจังหวัด และมียอดขายประมาณ 6,000-7,000 กระสอบต่อเดือน ส่วนพ่อค้าส่งขนาดเล็กมีลักษณะคล้ายพ่อค้าส่งขนาดกลาง เพียงแต่มียอดขายที่น้อยกว่า คือ 2,000-3,000 กระสอบต่อเดือน

## พ่อค้าปลีก

พ่อค้าปลีกข้าวสาร คือ พ่อค้าที่ซื้อข้าวสารจากพ่อค้าส่งเพื่อนำมาขายให้แก่ผู้บริโภค พ่อค้าปลีกอาจแบ่งเป็น 2 ประเภทตามลักษณะของร้านค้าคือ

1. ร้านค้าปลีกแบบดั้งเดิม มักจะเป็นร้านขายของชำห้องแถว ตั้งอยู่ตามแหล่งชุมชนต่างๆ และเป็นการดำเนินกิจการแบบครอบครัวโดยอาศัยแรงงานจากคนในครอบครัวเป็นหลักๆ ร้านค้าปลีกอาจแบ่งได้ตามลักษณะปริมาณการขายข้าวโดยเฉลี่ย เช่นร้านค้าปลีกรายใหญ่ จะมียอดขายข้าวประมาณ 50-60 กระสอบต่อเดือน ส่วนร้านค้าปลีกขนาดกลางมียอดขายประมาณ 10-20 กระสอบต่อเดือนและร้านค้าปลีกขนาดเล็กจะมียอดขายแค่ 1-5 กระสอบต่อเดือน

2. ร้านค้าปลีกสมัยใหม่ประเภท ซูเปอร์มาร์เก็ต เป็นการขายสินค้าอุปโภคบริโภคในครัวเรือนหลายๆ ชนิด และกำหนดราคาสินค้าเอาไว้แน่นอน ในปัจจุบันร้านค้าประเภทนี้มีบทบาทแทนร้านค้าปลีกแบบดั้งเดิมมากขึ้น เพราะลูกค้าสามารถซื้อสินค้าหลายๆ ชนิดได้ในครั้งเดียว และร้านค้าแบบนี้มักขายข้าวถุงเฉพาะ 5-15 กิโลกรัมโดยมีขนาดที่นิยมคือ 5 กิโลกรัม

## ชานา

เนื่องจากอัมมารและวิโรจน์ (2533) ไม่ได้แยกบทบาทของชานาออกมาเป็นหัวข้อเฉพาะ แต่ได้อธิบายบทบาทของชานาแทรกไว้ในบทบาทของตัวแสดงอื่นๆ และจากการรวบรวมข้อมูลบทบาทของชานาผ่านงานของอัมมาร สามารถสรุปบทบาทของชานาที่ผู้วิจัยมองว่าเป็นตัวแสดงต้นทางในระบบการค้าข้าวได้ดังนี้

ชานาเป็นต้นทางของผู้ผลิตข้าว กล่าวคือเป็นผู้ที่ปลูกข้าวก่อนที่จะนำข้าวเปลือกไปขายผ่านพ่อค้าคนกลาง หรือผ่านโรงสีโดยตรงก็ได้ และสามารถแบ่งบทบาทของชานาที่แตกต่างกันไว้ได้สองกลุ่ม คือชานาที่ฐานะดี ชานาที่ยากจนและเป็นหนี้สินชานาที่มีฐานะดีที่มักจะมีที่นาเป็นของตนเอง และให้ชานากลุ่มอื่นเช่าทำนาในส่วนที่ตนทำไม่ไหวในบางรายยังปล่อยเงินกู้ให้กับชานากลุ่มอื่น อีกทั้งชานากลุ่มนี้มักจะมีรถยนต์คอยขนข้าวไปขายเป็นของตนเอง และชานากลุ่มนี้บางส่วนสามารถผันตัวเองไปเป็น พ่อค้าคนกลางหรือไปประกอบกิจการโรงสีขนาดเล็กและธุรกิจด้านอุตสาหกรรมขนาดเล็กด้านอื่นๆ เพิ่มเติมได้ ส่วนชานาที่ยากจนมักจะไม่มียานพาหนะของตนเอง และเช่าที่นาจากชานาที่มีฐานะดี หลายกรณีพบว่าชานากลุ่มนี้มักจะมีหนี้สินกับพ่อค้าคนกลางหรือโรงสี

## 2. ระบบการค้าข้าวของรัฐบาล

### วิธีการตลาดของระบบการค้าข้าวของรัฐบาล

นวลนุช (2523) ได้อธิบายถึงวิธีการตลาดของระบบการค้าข้าวของรัฐบาลไว้ว่า คือระบบการทำงานของรัฐบาลที่มีความใกล้เคียงกับระบบของเอกชน โดยองค์การคลังสินค้าเป็นเสมือนพ่อค้าส่ง และร้านค้าย่อยๆ เป็นเสมือนพ่อค้าปลีก ที่ต้องอาศัยองค์การคลังสินค้าเป็นคนจัดหาข้าวสาร เพื่อขายให้กับร้านค้าย่อยๆ และร้านค้าย่อยๆ ถึงได้นำไปจัดจำหน่ายตามร้านค้า จากภาพในหน้าถัดไป จะแสดงให้เห็นว่า ระบบการค้าข้าวของรัฐบาลนั้นมีความซับซ้อนกว่าระบบการค้าของเอกชนโดยมีขั้นตอนที่มากกว่า คือเมื่อพ่อค้าส่งออกยื่นขออนุญาตส่งข้าวออกนอกประเทศจะต้องยื่นบัญชีให้แก่กองการค้าข้าว กรมการค้าต่างประเทศเพื่อที่จะได้รับการอนุมัติ

จากองค์การคลังสินค้ามีช่องทางการเดินของข้าวได้ 4 ทาง

1. ผ่านกองส่งเสริมร้านค้าย่อยไปถึงร้านค้าย่อยๆ หรือไปร้านค้าย่อยๆ โดยตรง
2. ผ่านกองส่งเสริมบริษัทไปบริษัทจังหวัด
3. สหกรณ์และหน่วยราชการ
4. ผ่านผู้บริโภครโดยตรง

### บทบาทของตัวแสดงสำคัญในระบบการค้าข้าวของรัฐ

นวลนุช (2523) ได้เพิ่มบทบาทของตัวแสดงสำคัญในระบบการค้าข้าวของรัฐที่เพิ่มเติมจากระบบการค้าข้าวของเอกชนไว้ดังนี้

องค์การคลังสินค้าเป็นหน่วยงานของรัฐบาลที่เข้ามาแทรกแซงและควบคุมระบบการค้าข้าว และมีบทบาทที่สำคัญดังนี้

1. การจัดหาซื้อข้าวสาร เป็นการจัดหาซื้อข้าวจากพ่อค้าเอกชนในบางส่วน
2. การจัดจำหน่ายข้าวสาร โดยมีทั้งการขายส่งต่างประเทศในรูปแบบของรัฐบาลต่อรัฐบาล และจัดจำหน่ายข้าวภายในประเทศ ซึ่งการขายข้าวสารภายในประเทศมีช่องทางในการขายข้าวสาร ดังนี้

- 2.1 ส่งให้ร้านค้าย่อย
- 2.2 ส่งให้บริษัทจังหวัดตามจังหวัดต่างๆ เพื่อส่งขายให้กับประชาชนภายในจังหวัดนั้นๆ
- 2.3 ขายให้แก่สหกรณ์และหน่วยงานราชการต่างๆ
- 2.4 ขายให้กับผู้บริโภคโดยตรง

#### **พ่อค้าส่งออก**

พ่อค้าส่งออกมีหน้าที่ในการสำรองข้าวให้กับหน่วยงานของรัฐบาลเมื่อหน่วยงานของรัฐบาลต้องการข้าวตามปริมาณและคุณภาพที่ตกลงกันไว้ เพื่อแลกเปลี่ยนสิทธิในการส่งข้าวไปขายยังต่างประเทศ เนื่องจากราคาข้าวตลาดโลกสูงมากจึงเป็นแรงจูงใจให้พ่อค้าส่งออกข้าวออกไปขายยังต่างประเทศเป็นจำนวนมาก โดยที่ผู้ส่งออกรวบรวมข้าวจากโรงสีจากพื้นที่ต่างๆ เป็นจำนวนมากผ่านทางนายหน้าหรืออหยัง

#### **กองการค้าข้าว**

เป็นหน่วยงานของรัฐบาลซึ่งจะทำหน้าที่ในการพิจารณาให้พ่อค้าเอกชนส่งข้าวออกนอกประเทศอย่างไร และเป็นผู้รับมอบบัญชีข้าวสำรองจากผู้ส่งออกก่อนที่จะส่งต่อให้องค์การคลังสินค้า และมีหน้าที่กำหนดนโยบายการส่งข้าวออกต่างประเทศอีกด้วย

#### **กองส่งเสริมร้านค้าย่อย**

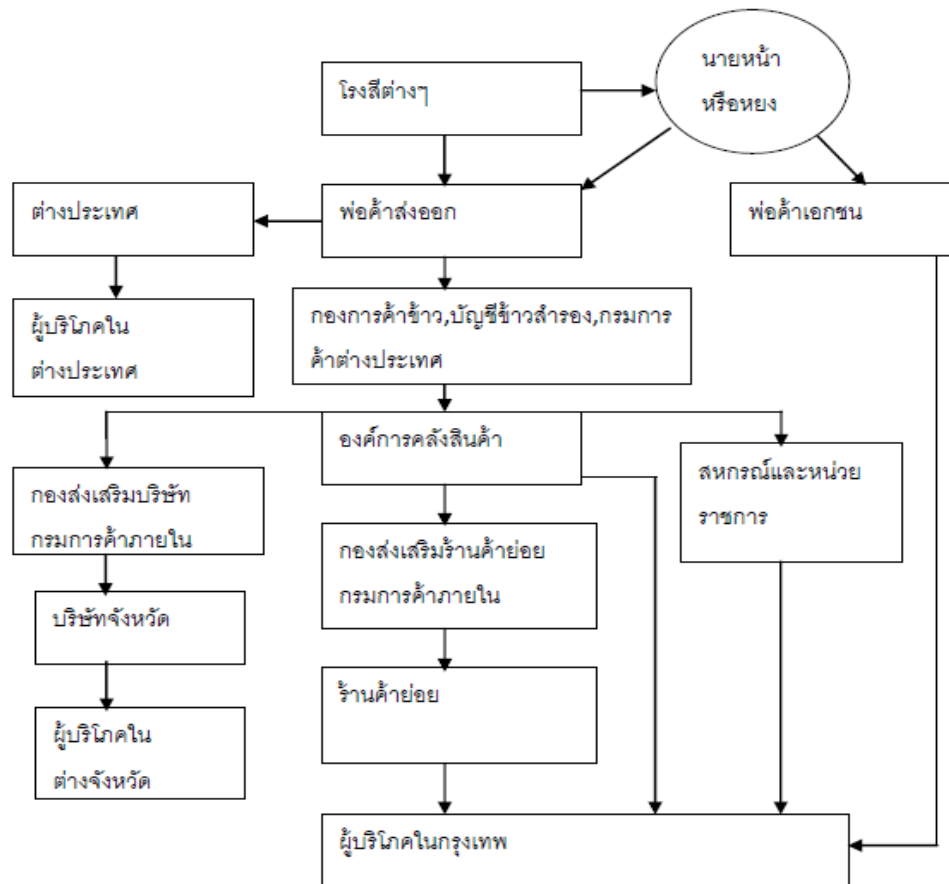
เป็นหน่วยงานของรัฐบาลที่มีหน้าที่ในการช่วยเหลือร้านค้าย่อยของคนไทยที่ได้จดทะเบียนเป็นร้านค้าย่อยในความสงเคราะห์ของกรมการค้าภายใน

#### **กองส่งเสริมบริษัท**

เป็นหน่วยงานของรัฐบาลที่มีหน้าที่ในการควบคุมและส่งเสริมการค้าของบริษัทจังหวัดที่จังหวัดต่างๆ

#### **บริษัทจังหวัด**

เป็นบริษัทที่จัดตั้งขึ้นจากกรมการค้าภายในแต่ละจังหวัด เพื่อเป็นศูนย์กลางในการส่งเสริมการค้าของจังหวัดนั้นๆ และเพื่อเป็นเครื่องมือของรัฐบาลในการควบคุมราคาข้าวให้เป็นไปตามนโยบายและบริษัทโดยมีรัฐบาลถือหุ้นอยู่



รูปที่ 2.2 รูปวิถีการตลาดของระบบการค้าข้าวของรัฐบาล  
(ที่มา: นवलนุช พิริยวิทย์โยภาส, 2523)

สรุปจากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่าระบบการค้าข้าวของรัฐบาลนั้น มีความซับซ้อนกว่าระบบการค้าข้าวของเอกชนมากตรงที่ต้องมีการผ่านขั้นตอนการตัดสินใจผ่านหน่วยงานของรัฐบาลก่อนเป็นหลัก จนทำให้การซื้อขายจนถึงผู้บริโภคของระบบการค้าข้าวของรัฐบาลมักจะถูกกำหนดให้เป็นไปตามแนวทางของนโยบายของรัฐบาลในแต่ละช่วงเป็นหลักสำคัญ ซึ่งต่างจากระบบการค้าข้าวของเอกชนที่การซื้อขายข้าวมักจะขึ้นอยู่กับกลไกตลาด และความต้องการของผู้บริโภค โดยมองกำไรขาดทุนเป็นหลัก ถึงแม้ว่าจะได้รับผลกระทบจากการแทรกแซงของรัฐบาลจากนโยบายต่างๆ

จากที่กล่าวมาข้างต้นแล้วระบบการค้าข้าว คือ ขั้นตอนหรือกระบวนการต่างๆ เริ่มต้นตั้งแต่การผลิตข้าว แปรรูปข้าว และส่งผ่านไปยังช่องทางต่างๆ จนถึงผู้บริโภค ผ่านตัวแสดงสำคัญที่อยู่ในระบบการค้าข้าวดังนี้

ระบบการค้าข้าวของเอกชนมีตัวแสดงที่สำคัญคือ ชาวนา พ่อค้าคนกลาง โรงสี หยัง พ่อค้าส่งพ่อค้าปลีก พ่อค้าส่งออก ผู้บริโภค กล่าวคือระบบการค้าข้าวของเอกชน ต้นทางคือชาวนา ก่อนจะ

ส่งผ่านไปยังช่องทางต่างๆ ผ่านพ่อค้าคนกลาง หรือโรงสีโดยตรงเพื่อแปรรูปจากข้าวเปลือกเป็นข้าวสาร ก่อนที่จะส่งไปยังผู้บริโภคโดยตรงหรือผ่านหอย พ่อค้าส่ง พ่อค้าปลีก และพ่อค้าส่งออก

ระบบการค้าข้าวของรัฐมีตัวแสดงที่สำคัญคือ โรงสี หอย พ่อค้าส่งออก หน่วยงานของรัฐบาลต่างๆ ผู้บริโภค กล่าวคือกลุ่มที่จำเป็นต้องเข้ามาเป็นตัวแสดงที่สำคัญในระบบการค้าข้าวของรัฐคือผู้ส่งออก เพราะการที่ผู้ส่งออกจะสามารถส่งข้าวออกนอกประเทศได้จำเป็นต้องได้รับการอนุญาตจากหน่วยงานของรัฐบาล โดยผู้ส่งออกจำเป็นต้องยอมรับเงื่อนไขในการเป็นผู้หาข้าวมาให้กับรัฐบาลในบางส่วนตามที่รัฐบาลต้องการโดยที่ส่วนมากผู้ส่งออกก็มักจะให้หอยไปรวบรวมข้าวมาจากโรงสีในพื้นที่ต่างๆ เพื่อส่งข้าวให้รัฐบาล ก่อนที่รัฐบาลจะจัดสรรไปให้ยังผู้บริโภคผ่านหน่วยงานของรัฐบาลอีกที และอาจกล่าวได้ว่าการมีระบบการค้าข้าวของรัฐเสมือนเป็นเครื่องมือที่รัฐบาลใช้ในการแทรกแซงและควบคุมกลไกตลาดของข้าวให้เป็นไปตามนโยบายของรัฐบาลในแต่ละยุค

## 2.2 แนวคิดการปรับตัว

ผู้วิจัยได้นำแนวคิดการปรับตัวทั้งของ Arkoff และ Roy & Andrews เพื่อมาใช้เป็นกรอบในการอธิบายของการปรับตัวของบุคคลโดยรวม และ Bennett ที่มุ่งเน้นอธิบายถึงการปรับตัวของเกษตรกรเป็นหลักเพื่อให้กรอบสามารถเห็นภาพการปรับตัวได้หลายมิติ ทั้งการปรับตัวของชาวนาที่อาจมีรูปแบบคล้ายคลึงกับการปรับตัวของเกษตรกรของ Bennett และการปรับตัวของตัวแสดงอื่นๆ ในระบบการค้าข้าวที่อาจจะต้องใช้ทั้งแนวคิดของ Arkoff และ Roy & Andrews ช่วยเป็นกรอบอธิบายดังนี้

Arkoff (1986 อ้างถึงใน ชัชวาลย์ ชัยศิริถาวรกุล, ฐิติรัตน์ ทองคำ, & พิทักษ์ ศิริวงค์, 2560) ได้ให้ความหมายของการปรับตัวคือ การเข้าสังสรรค์กับสิ่งแวดล้อมของบุคคลโดยแต่ละบุคคลต้องการที่จะบรรลุความต้องการและ ไปถึงเป้าหมายภายใต้ความกดดันจากสภาพแวดล้อมนำไปสู่การทำงานที่สัมพันธ์กันระหว่างความต้องการของบุคคลและสิ่งแวดล้อม

Roy & Andrews (1999 อ้างถึงใน ชัชวาลย์ ชัยศิริถาวรกุล et al., 2560) ได้กล่าวถึงการปรับตัวและการให้ความช่วยเหลือบุคคลที่มีปัญหาในการปรับตัว เมื่อสิ่งเร้าที่เข้ามากระทบอยู่ในขอบเขตความสามารถการปรับตัวของบุคคล บุคคลจะสามารถปรับตัวได้อย่างมีประสิทธิภาพแต่ถ้าสิ่งเร้าที่เข้ามาอยู่เหนือความสามารถการควบคุมจะเกิดการปรับตัวที่ไม่มีประสิทธิภาพ การปรับตัวของแต่ละบุคคลมีลักษณะเฉพาะตัวและมีขอบเขต รอยใช้แนวความคิดและทฤษฎีระบบงานอธิบายระบบปรับตัวของบุคคลว่า การปรับตัวของบุคคลมีความเป็นองค์รวม(Holistic adaptive system) เป็นแบบระบบเปิด ประกอบด้วยสิ่งนำเข้า (Input) การเผชิญหน้ากับปัญหา (Coping process) สิ่งนำออก (Output) กระบวนการตอบกลับ (Feedback process) โดยแต่ละส่วนจะทำงานแบบสัมพันธ์กัน โดยจะกระตุ้นให้บุคคลมีการตอบสนองต่อสิ่งเร้าทำให้มีการปรับตัว

Bennett (1969 อ้างถึงใน นฤมล นิราทร & สุวัจนรา เปี่ยมญาติ, 2553) อธิบายถึงการปรับตัว (Adaptation) ของเกษตรกรว่าหมายถึงกลไกในการจัดการ (Coping mechanism) หรือวิธีการในการติดต่อสัมพันธ์กับผู้คน หรือทรัพยากร เพื่อให้ได้มาซึ่งเป้าหมายที่ต้องการ เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งในรายละเอียดจะเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่ม วิธีการแก้ไขปัญหา การตัดสินใจ การบริโภคหรือลดการบริโภค นวัตกรรมเพื่อสร้างทางเลือก และมีเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกษตรกรปรับตัวได้ดีมี 4 ประการ ดังนี้

1. เกษตรกรสามารถใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีจำกัดเช่น แหล่งน้ำ พืชหญ้าให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด
2. เกษตรกรสามารถลดต้นทุนการผลิตได้ ทำให้มีรายได้มากขึ้น
3. เกษตรกรมีเครือข่ายทางสังคม สามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็นปรึกษาหารือและเปรียบเทียบต้นทุนระหว่างกันได้
4. มีนโยบายของรัฐสนับสนุนและให้ความช่วยเหลือเกษตรกรในด้านต่าง ๆ

สรุปการปรับตัวคือ การเผชิญหน้ากับปัญหาที่ได้รับจากผลกระทบ และกระบวนการตอบกลับในการปรับตัวแก้ไขปัญหาจากผลกระทบ และเมื่อมองในการปรับตัวของเกษตรกร การที่เกษตรกรจะสามารถปรับตัวได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น ต้องรู้จักการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างมีประสิทธิภาพ และสามารถลดต้นทุนการผลิต รวมถึงมีเครือข่ายทางสังคม และทำที่สุดมีนโยบายของรัฐบาลที่คอยสนับสนุน

### 2.3 แนวคิดทุนทางสังคม

Pierre Bourdieu (1986 อ้างถึงใน อมรา พงศาพิชญ์, 2551) ได้แบ่งทุนพื้นฐานออกเป็น 3 ชนิด คือ ทุนเศรษฐกิจ **ทุนวัฒนธรรม** และ **ทุนสังคม** โดย **ทุนเศรษฐกิจ** คือทุนที่สามารถเปลี่ยนเป็นเงินได้ทันที **ทุนวัฒนธรรม** คือทุนที่เกี่ยวกับ คุณสมบัติส่วนบุคคล เช่น บุคลิกนิสัย รสนิยม ความรอบรู้ โดยสิ่งเหล่านี้สามารถสะสมเพิ่มคุณสมบัติในตัวบุคคลผ่านกระบวนการขัดเกลา อบรมเลี้ยงดูขนบธรรมเนียมประเพณี และวิถีปฏิบัติ จนกลายเป็นคุณสมบัติเฉพาะของบุคคลนั้น และสามารถนำมาใช้ให้ก่อประโยชน์จนสามารถเปลี่ยนทุนวัฒนธรรมเป็นทุนเศรษฐกิจได้ และ **ทุนสังคม** เป็นทุนลักษณะของความเชื่อมโยงและพันธะผูกพันทางสังคมของสมาชิกตำแหน่งและฐานะทางสังคม ตลอดจนประเพณีปฏิบัติในการตอบแทนบุญคุณและการอุปถัมภ์ช่วยเหลือกัน และสามารถนำความสัมพันธ์ที่กล่าวมานี้เปลี่ยนไปเป็นทุนเศรษฐกิจได้

ดังนั้นในการศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคม แนวคิดทุนทางสังคมเป็นแนวคิดที่พยายามจะอธิบายถึงความสัมพันธ์ทางสังคม รวมถึงถึงระดับของความสัมพันธ์ของคนในสังคม ที่อยู่บนพื้นฐาน

ของความไว้วางใจ ความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ผ่านระบบความสัมพันธ์ต่างๆ เช่น คน สถาบัน วัฒนธรรม องค์ความรู้ ภูมิปัญญา

### ความหมายของทุนทางสังคม

Bourdieu (1983 อ้างถึงใน ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 2547) ได้ให้คำจำกัดความหมายของทุนทางสังคมว่า เป็นทรัพยากรที่มีอยู่จริงและมีศักยภาพซึ่งเชื่อมโยงกับการมีเครือข่ายที่ถาวร ซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ที่เป็นทางการ หรือไม่เป็นทางการที่มีมากน้อยต่างกันขึ้นอยู่กับความคุ้นเคยกันหรือยอมรับกัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งทุนทางสังคมเป็นพลังทางสังคมที่เชื่อมกับการเป็นสมาชิกของกลุ่ม ซึ่งทำให้สมาชิกแต่ละคนมีการสะสมทุน ที่มาจากลักษณะร่วมของการเป็นหมู่คณะ หรือก็คือหนังสือรองรับ ซึ่งสร้างจากเครดิตกับสมาชิกอื่นๆ

Putnam (1993 อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์, 2548) ได้นำเสนอทุนทางสังคมด้วยการเชื่อมโยงมิติกับปัจจุบัน อนาคตกับมิติในอดีต โดยอธิบายว่าทุนทางสังคม ซึ่งประกอบด้วยความไว้วางใจกัน การต่างตอบแทนหรือการพึ่งพาอาศัยกัน การมีข้อพันธกรณีร่วมกันของประชาชน ขนบธรรมเนียม ประเพณีวัฒนธรรมซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นรูปแบบของทุนทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้นในอดีต และพยายามที่จะนำกลับมาใช้ในปัจจุบันหรืออนาคต

Fukuyama (1995 อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์, 2548) ได้ให้ความหมายของทุนทางสังคมเป็นค่านิยมที่ไม่เป็นทางการ และบรรทัดฐานและจารีตร่วมกัน ของสมาชิกในกลุ่ม ซึ่งทำให้เกิดความร่วมมือกันช่วยเหลือกัน โดยทุนทางสังคมเป็นทรัพยากร (resources) ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของคนในสังคม เช่น ความไว้วางใจ บรรทัดฐาน/จารีตประเพณี และความเป็นเครือข่าย ทั้งหมดนี้เป็นทรัพยากรในรูปแบบของทุนทางสังคม

Cohen and Prusak (2001 อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์, 2548) ได้ให้ความหมายของทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่ประกอบไปด้วยสิ่งที่ทำให้การติดต่อกันระหว่างบุคคลเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งได้แก่เรื่องของความไว้วางใจ และความเข้าใจอันดีระหว่างกัน การมีค่านิยมร่วมกัน การมีพฤติกรรมของสมาชิกที่อยู่ในรูปของเครือข่ายระหว่างคนหรือระหว่างชุมชนซึ่งจะก่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างกัน

ประเวศ วะสี (2542) ได้ให้ความหมายของทุนทางสังคม ว่าเป็นพลังในการแก้ไขปัญหาและช่วยเหลือสังคมได้ โดยการที่คนมารวมกัน เอาความดีมารวมกัน เอาความรู้มารวมกัน เพื่อแก้ไขปัญหาของสังคม

อมรา พงศาพิชญ์ (2543) ได้ให้ความหมายของทุนทางสังคม ว่าเป็น ความสัมพันธ์ทางสังคม ทั้งในแนวราบและแนวตั้ง ระหว่างบุคคล สถาบัน และองค์กรต่างๆ ทั้งในรูปปัจเจก กลุ่ม และเครือข่าย

เอนก นากะบุตร (2545) ได้ให้ความหมายของทุนทางสังคมในลักษณะของความเข้มแข็งของชุมชนว่า เป็นคุณค่าเดิมที่สังคมไทยมีอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็ความมีน้ำใจต่อกัน การแบ่งปันซึ่งกันและกัน การเกาะเกี่ยวกันทางสังคม การรวมกลุ่มเป็นองค์กร หรือการจัดตั้งเป็นเครือข่ายต่างๆ เช่นกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรผสมผสาน เครือข่ายโรงสีชุมชน เป็นต้น ทุนทางสังคมนี้คือพลังสำคัญที่จะขับเคลื่อนชุมชนต่างๆ ให้มีความสามารถในการเพิ่มมูลค่า และทุนทางสังคมให้กับชุมชนตนเองมากขึ้น มีความเท่าทันต่อปัญหา และมีความสามารถในการจัดการกับปัญหาได้มากขึ้น และท้ายที่สุดสามารถพึ่งพาตนเองได้จริงในระยะยาว

โดยการพิจารณาความหมายของทุนทางสังคมจากที่กล่าวมาแล้ว ทุนทางสังคมคือทรัพยากรทางสังคมในรูปแบบต่างๆ ที่สามารถสะสมไว้ได้ เมื่อมีการติดต่อสื่อสารและมีความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างปัจเจกบุคคลหรือระหว่างกลุ่ม โดยที่ทุนทางสังคมมีหลายรูปแบบ ทั้งมาในรูปแบบของความไว้วางใจ เครือข่าย ซึ่งทุนทางสังคมในรูปแบบต่างๆ จะนำไปสู่การช่วยเหลือกัน แลกเปลี่ยนเรียนรู้และต่างตอบแทนกันเป็นต้น

#### **องค์ประกอบของทุนทางสังคม**

สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต (2546) ได้แบ่งองค์ประกอบของทุนทางสังคมไว้ดังนี้

1. ทุนมนุษย์ ที่มีคุณภาพ มีความรู้ สติปัญญาและทักษะ มีคุณธรรม มีวินัย และความรักเมตตา มีทัศนคติที่ดีในการทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการรวมกลุ่ม และสร้างเครือข่าย เพื่อสร้างประโยชน์ให้กับส่วนรวม

2. ทุนสถาบัน ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา ศาสนา การเมือง รวมทั้งองค์กรที่ตั้งขึ้นมา เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน สมาคมวิชาชีพ

3. ทุนทางปัญญา และวัฒนธรรม ครอบคลุมถึงระบบคุณค่า เช่นคุณธรรม วินัย จิตสำนึก วัฒนธรรมไทย และภูมิปัญญาท้องถิ่น แหล่งประวัติศาสตร์ โบราณคดี เป็นต้น

นอกจากนี้ วรวิทย์ (2548) ได้แบ่งองค์ประกอบของทุนทางสังคมไว้สองกลุ่ม

1. การมองในเชิงโครงสร้างและหน้าที่ (Structural/functional based) จะเป็นทุนทางสังคมที่เกี่ยวกับเรื่องของโครงสร้างและหน้าที่ของทุนทางสังคม โดยจะอธิบายในรูปแบบของระบบหรือกระบวนการทำงานของทุนทางสังคม โดยที่ Bain and Hick ได้เสนอกรอบแนวคิดและแบ่งทุนทางสังคมเป็น 2 ระดับ คือระดับมหภาค และระดับจุลภาค

ในระดับมหภาค ทุนทางสังคมจะครอบคลุมบริบทขององค์กร หรือสถาบันต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์ที่อยู่ในโครงสร้างและหน้าที่ เช่นรูปแบบการปกครอง ระบบความคิด และระดับการมีส่วนร่วม (Bain and Hick, 1998 อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548)

ในระดับมหภาค ทุนทางสังคมเป็นการรวมตัวขององค์กรในแนวนอน และเครือข่ายในการพัฒนา การคิดการเรียนรู้ในเรื่องต่างๆ ของประชาชน โดยที่ทุนทางสังคมจะอยู่ในรูปของการให้คุณค่า



ความเชื่อ ทศนคติ พฤติกรรม และบรรทัดฐานทางสังคม โดยที่การให้คุณค่าจะประกอบไปด้วย ความไว้วางใจ ความสามัคคี และการต่างตอบแทน โดยสิ่งเหล่านี้ถือเป็นเงื่อนไขที่จะทำให้กิจกรรมต่างๆ ในสังคมที่ทำงานร่วมกันเกิดผลได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Uphoff, 1996 อ้างถึงใน วรวุฒิ โรมรัตน์พันธ์, 2548)

2. การมองในเชิงบูรณาการและผลลัพธ์ (Integration/result based) จะเป็นทุนทางสังคมที่นำเสนอถึงผลลัพธ์หรือปรากฏการณ์ของทุนทางสังคม โดยสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (2545 อ้างถึงใน วรวุฒิ โรมรัตน์พันธ์, 2548) ได้แบ่งองค์ประกอบของทุนทางสังคมในเชิงบูรณาการและผลลัพธ์ ไว้ดังนี้

1. ศาสนธรรม หรือหลักธรรมในศาสนา เป็นเครื่องมือที่คอยชี้แนะ ให้บุคคลมีความรัก ความห่วงใย มีการช่วยเหลือกัน โดยสิ่งเหล่านี้เป็นทุนทางสังคมที่จะสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับสังคมได้
2. สำนักในท้องถิ่น คือการที่บุคคลมีจิตสำนึกต่อท้องถิ่นของตนเอง อยากรจะเห็นชุมชนของตนเองมีการพัฒนาที่ดีขึ้น จึงก่อให้เกิดความตั้งใจ และร่วมมือกันในการทำงานเพื่อส่วนรวม
3. ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ การใช้ความรู้ และภูมิปัญญาที่มีอยู่แต่เดิมนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนา จัดการเกี่ยวกับการพัฒนาในด้านต่างๆ ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม
4. ทรัพยากรบุคคล และเครือข่ายบุคคล ได้แก่การนำบุคคลที่มีความเป็นผู้นำต่างๆ ที่มี ความรู้ ความเข้าใจในปรากฏการณ์ต่างๆ มาให้ความรู้เป็นการสร้างทุนทางสังคมให้ชุมชน
5. ทุนทางสังคมทางธรรมชาติ คือทรัพยากรต่างๆ ในท้องถิ่นที่ใช้ร่วมกัน เช่น ดิน น้ำ ลมโดยมีกระบวนการจัดการในการใช้ทรัพยากรนี้อย่างเหมาะสม
6. วิถีชีวิตทางวัฒนธรรม เอกลักษณ์ และ อัตลักษณ์ชุมชน ที่จะนำเสนอในรูปแบบที่สร้างความภูมิใจให้กับชุมชน เป็นวิถีชีวิตที่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างแท้จริง
7. ความเอื้ออาทร มีความสำคัญอย่างยิ่งที่คนในสังคมจำเป็นต้องมี ในการนำไปสู่ความไว้วางใจและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพื่อเป็นพลังของทุนทางสังคม

โดยองค์ประกอบทุนทางสังคมที่กล่าวมาข้างต้น มีความเชื่อมโยงกับทุนทางสังคมประเภทต่างๆ เช่น ทุนปัญญา ทุนมนุษย์ ทุนทางวัฒนธรรม กองทุนสาธารณะ พื้นที่สาธารณะ เป็นต้น

สรุปองค์ประกอบของทุนทางสังคม มีอยู่ในหลายรูปแบบที่มาทั้งในรูปของทุนมนุษย์ ทุนสถาบัน ทุนทางปัญญา ที่กล่าวมานี้ จะเป็นทุนทางสังคมได้ก็ต่อเมื่อมีกระบวนการความสัมพันธ์ ความไว้วางใจ และเชื่อมโยงกันภายในชุมชน จนอาจก่อให้เกิดเป็นเครือข่าย และกลายเป็นทุนทางสังคมที่เป็นพลังในการพัฒนา และสร้างชุมชนอย่างต่อเนื่อง และการจะศึกษาองค์ประกอบของทุนทางสังคม จำเป็นต้องมองและทำความเข้าใจทั้งสองมิติ โดยการมองในเชิงโครงสร้างหน้าที่ จะทำให้เข้าใจถึงรูปแบบและกระบวนการของทุนทางสังคมว่าประกอบไปด้วยอะไรบ้าง และแต่ละอย่างนั้นมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันอย่างไร เช่นเดียวกับการมองในเชิงบูรณาการและผลลัพธ์ ทำให้เข้าใจถึงผลจาก

ปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากการมีทุนทางสังคมในรูปแบบต่างๆ ซึ่งการมองในเชิงโครงสร้างหน้าที่อย่างเดียวย่อมอาจไม่สามารถเข้าใจได้ในจุดนี้จึงจำเป็นต้องศึกษา และมองทุนทางสังคมทั้งสองกลุ่ม

### **ประเภทของทุนทางสังคม**

Putnam (2000 อ้างถึงใน อาณัติ ลีหมัดเดช, ธีระ สนิทเชษฐารักษ์, & นวลภา ธนศักดิ์, 2550) ได้เสนอความสัมพันธ์ของคนในสังคมตามประเภทของเครือข่าย (Network) ไว้ 3 ประเภท ดังนี้

1. ทุนผูกพันทางสังคม (Bonding Social Capital) แสดงถึงความสัมพันธ์ของบุคคลที่ติดต่อกันอย่างใกล้ชิด หรือมีความสัมพันธ์แนบแน่น เช่น ความสัมพันธ์ของครอบครัวหรือเพื่อนสนิท
2. ทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) แสดงถึงความสัมพันธ์แบบหลวมๆ แบบไม่เป็นทางการระหว่างเพื่อนเพื่อนบ้าน เพื่อนร่วมงาน เป็นต้น
3. ทุนความเชื่อมโยงทางสังคม (Linking Social Capital) แสดงถึงความสัมพันธ์ที่เป็นทางการในการเชื่อมโยงผู้คนที่อยู่ในขอบเขตขององค์กรซึ่งมีระดับของความสำคัญ หรืออำนาจแตกต่างกัน ซึ่งแตกต่างจาก ทุนผูกพันทางสังคม และ ทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม ที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่อยู่ในระดับเดียวกัน

### **การใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคม**

Putnam (2002 อ้างถึงใน ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 2547) ได้อธิบายเรื่องของเครือข่ายและบรรทัดฐานทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการเอื้อประโยชน์ต่อกันและกันว่า เป็นทุนทางสังคมชนิดหนึ่ง เพราะเครือข่ายก็คือ ทุนทางสังคมชนิดหนึ่งที่สร้างประโยชน์ทั้งในปัจเจกบุคคลและกลุ่ม และเครือข่ายเป็นสิ่งที่ลงทุนสร้างได้ โดยในกลุ่มนั้นจะมีสิ่งที่ยึดโยง (bonding) ระหว่างสมาชิกในกลุ่มอยู่ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ทำให้เกิดเป็นทุนทางสังคมภายในกลุ่ม และเมื่อในกลุ่มนั้นมีการติดต่อสัมพันธ์กันกับกลุ่มอื่นก็จะเป็นการเชื่อมโยง (bridging) ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มอื่นเกิดขึ้นในลักษณะของการสร้างเครือข่ายนั่นเอง ซึ่งเราจะสามารถที่จะใช้ทุนทางสังคมนี้มาใช้ประโยชน์ได้

James Coleman (2000 อ้างถึงใน อมรา พงศาพิชญ์, 2551) มองทุนทางสังคมในแง่ของสังคมวิทยาและเศรษฐศาสตร์ควบคู่กัน โดยมองถึงการที่ตัวแสดงต่างๆ สามารถนำทุนทางสังคม ทั้งความสัมพันธ์ในครอบครัว ความสัมพันธ์ในองค์กรชุมชน หรือบรรทัดฐาน ความคิด ความเชื่อ ความไว้วางใจมาใช้กระทำการสิ่งหนึ่งได้ และเขายังอธิบายว่า ความสัมพันธ์ทางสังคม คือ ทรัพยากรหรือต้นทุนที่สะสมอยู่ในรูปของความผูกพัน ความคาดหวัง และความไว้วางใจ รวมทั้งการสร้างช่องทางการสื่อสาร และการสร้างบรรทัดฐานในเรื่องบุญคุณ ต้องได้รับการตอบแทน ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ เป็นทุนทางสังคมที่เกิดจากกิจกรรมที่กระทำมาในอดีต ที่ทำเพื่อเป้าหมายอื่น แต่มีผลในการสะสมในรูปของทุน และ Coleman ยังเสนอให้แบ่งบทบาททุนสังคมไว้ 3 รูปแบบดังนี้ คือ

1. หน้าที่ผูกพัน ความคาดหวัง และความเชื่อใจ ไว้วางใจ ที่มีอยู่ในโครงสร้างสังคม และสิ่งแวดล้อมทางสังคมเป็นตัวกำหนดคุณสมบัติเหล่านี้ว่า บุคคลมีหน้าที่ผูกพันที่จะต้องตอบแทนกันในรูปแบบหรือระดับใด

2. การใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแหล่งข้อมูล หรือช่องทางการสื่อสาร โดยเฉพาะการเรียนรู้ข้อมูลจากกันและกัน และการใช้ข้อมูลเพื่อควบคุมการกระทำของสมาชิกในกลุ่ม โดยที่โครงสร้างที่มีเครือข่ายทางสังคมแบบปิด จะช่วยสร้างทุนทางสังคมได้ คือการที่สมาชิกของเครือข่ายรู้จักกันจนสามารถให้ข้อมูลข่าวสารแก่กันและกันและทำให้สามารถควบคุมการกระทำของสมาชิกในกลุ่มได้

3. บรรทัดฐานที่ทำหน้าที่เป็นทุนสังคม คือบรรทัดฐานที่เป็นการกระทำในระดับกลุ่มหรือสังคมโดยรวม เช่น บรรทัดฐานในเรื่องเกียรติยศชื่อเสียง ความรับผิดชอบต่อสังคม และบรรทัดฐานค่านิยมเหล่านี้จะทำหน้าที่สนับสนุนกิจกรรมบางเรื่องที่เหมาะสม หรือไม่เหมาะสม

จากที่ได้กล่าวไว้ในระบบการค้ำข้าวข้างต้นว่าตัวแสดงต่างๆ ในระบบการค้ำข้าวมีบางส่วนที่ต้องมีการติดต่อแลกเปลี่ยนกันและมีความสัมพันธ์กันอยู่เสมอ และเมื่อมีความสัมพันธ์กันก็มีความเป็นไปได้ที่อาจจะเป็นทุนทางสังคมเกิดขึ้น ในการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมผู้วิจัยจึงมองว่าอาจจะทำให้ผู้วิจัยเข้าใจถึงบทบาทของทุนทางสังคมในระบบการค้ำข้าวตามวัตถุประสงค์การวิจัยข้อหนึ่งและข้อสาม

จากการพิจารณาแนวคิดทุนทางสังคมที่กล่าวมา สามารถอธิบายได้ว่าการที่ชาวนามีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับตัวแสดงในระบบการค้ำข้าว จะทำให้ทั้งชาวนามีและตัวแสดงนั้นมีผลประโยชน์เพิ่มมากขึ้นจากความสัมพันธ์นี้ และยิ่งมีการติดต่อกันมากขึ้น ก็ยิ่งทำให้ทุนทางสังคมในรูปแบบต่างๆ เช่นมีความไว้วางใจ หรือเครือข่ายเพิ่มมากขึ้น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

## 2.4 แนวคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคม

จากที่ได้กล่าวไว้ในระบบการค้ำข้าวข้างต้นว่าในระบบการค้ำข้าวตัวแสดงต่างๆ มีบางส่วนที่ต้องมีการติดต่อแลกเปลี่ยนกันและอาจมีความสัมพันธ์กันอยู่เสมอ ในการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายทางสังคม จึงอาจทำให้ผู้วิจัยเข้าใจว่าในระบบการค้ำข้าวนี้มีลักษณะความสัมพันธ์ในรูปแบบของเครือข่าย ระหว่างตัวแสดงสำคัญต่างๆ ในระบบการค้ำข้าวเกิดขึ้นหรือไม่

### ความหมายของเครือข่าย

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องและค้นคว้าความหมายของเครือข่ายทางสังคม เครือข่ายทางสังคมมีความหมายที่ต่างกันออกไป ตามประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ซึ่งงานส่วนใหญ่เน้นไปที่การอธิบายถึงมิติของการปฏิสัมพันธ์ในสังคมมนุษย์เป็นหลัก ทั้งที่เป็นกระบวนการ วิธีการ และกลยุทธ์ในการขับเคลื่อนทางสังคม และความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการดังกล่าว เช่น การติดต่อสื่อสารกัน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน การมีผลประโยชน์ร่วมกัน จนก่อให้เกิดเป็นความไว้วางใจ

โดยสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้สมาชิกในกลุ่มมีความผูกพันและสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เพื่อช่วยเหลือกัน จนกลายเป็นพลังในการแก้ไขปัญหาจากการแลกเปลี่ยนสิ่งต่างๆกันในกลุ่มสมาชิก โดยพระมหาสุทิตย์ อาภากรโอร(อบอุ่น) (2547) ได้ให้ความหมายของเครือข่ายโดยนัยสำคัญหลักๆ แบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม โดยกลุ่มแรกจะใช้รูปแบบความสัมพันธ์ เพื่อมาอธิบายความหมายของเครือข่าย โดยในกลุ่มนี้จะมีเครือข่ายที่ยังคงกิจกรรมและเป้าหมายเดิมเป็นหลัก กลุ่มที่สอง นำรูปแบบการประสานความร่วมมือ เพื่อมาอธิบายความหมายของเครือข่าย โดยในกลุ่มนี้จะเน้นไปที่การพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงในสิ่งใหม่ๆ อย่างมีระบบจากเครือข่าย และกลุ่มที่สาม นำกระบวนการเพื่อมาใช้อธิบายความหมายของเครือข่าย ดังนี้

1. เครือข่ายในมิติแห่งความสัมพันธ์ โดยกลุ่มคนที่ให้ความหมายเครือข่ายในกลุ่มนี้ จะมุ่งเน้นไปที่การอธิบายความหมายของเครือข่าย โดยใช้รูปแบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นมาอธิบายความหมาย คือ ความสัมพันธ์จำเป็นต้องอิงอาศัยกันจากการที่เกิดความไร้ระเบียบทำให้ได้มีความพยายามที่จะจัดระเบียบทางสังคม จนเกิดเป็นความสัมพันธ์ดังกล่าวและ ความสัมพันธ์ของปัจเจกบุคคล กลุ่ม และองค์กรทำให้เกิดเป็นเครือข่ายทางสังคม จนเป็นพลังในการบรรลุเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังความหมายต่อไปนี้

Schuler (1996 อ้างถึงใน พระมหาสุทิตย์ อาภากรโอร(อบอุ่น), 2547) ได้ให้ความหมายของเครือข่ายว่า คือ สายใย (web) ของความสัมพันธ์ทางสังคม มีความเป็นเอกภาพ มีพลังความยึดโยง (cohesive) และการสนับสนุนเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

อรธณพ พงษ์วาท (2539) ได้ให้ความหมายของเครือข่ายว่า เป็นการเชื่อมโยงเอาความพยายามและการดำเนินงานของบุคคลหรือกลุ่มต่างๆ เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบและอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน โดยที่แต่ละฝ่ายยังคงทำกิจกรรมหลักของตนที่เคยทำอยู่แล้วก่อนหน้าต่อไป โดยที่ไม่มีผลกระทบกับเอกลักษณ์และปรัชญาของตนเอง การเชื่อมโยงนี้อาจเป็นรูปของการรวมตัวกันแบบหลวมๆ เฉพาะกิจกรรมตามความจำเป็น หรืออยู่ในรูปแบบของการจัดองค์กรที่เป็นโครงสร้างของความสัมพันธ์กันอย่างชัดเจน

อนุชาติ พวงสำลี และวีรบุรณ วิสารทสกุล (2541) ได้ให้ความหมายของความเป็นเครือข่าย ได้กระแสนแนวคิดประชาสังคมว่า หมายถึงชุมชนแห่งสำนึก (conscious community) ที่สมาชิกต่างเป็นส่วนหนึ่งของระบบโดยรวมที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น อาจจะใช้พื้นฐานของระบบคุณค่าเก่า หรือเป้าหมายใหม่ของการเข้ามาทำงานร่วมกัน ซึ่งมีลักษณะเป็นพลวัตรที่บุคคลและกลุ่มคนต่างมีส่วนร่วม และมีการติดต่อสื่อสาร ด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อให้กลุ่มเครือข่ายมีความยั่งยืน (communication and network)

โดยสรุปจากความหมายของกลุ่มนี้แล้วจะเน้นความหมายของเครือข่ายว่าคือ ความสัมพันธ์ โดยความสัมพันธ์โดยธรรมชาติที่คนในกลุ่มดำเนินกิจกรรมอยู่แล้ว ได้มาเชื่อมโยงกับบุคคลในกลุ่มเข้า

ด้วยกัน โดยความสัมพันธ์นี้จะไม่ส่งผลกระทบต่อกิจกรรมและเป้าหมายเดิมที่คนในกลุ่มเคยทำ จนก่อให้เกิดความสัมพันธ์เชิงบวก แล้วทำให้เกิดพลังในการแก้ไขปัญหาอย่างมีคุณภาพ

2. เครือข่ายในลักษณะของการประสานความร่วมมือ จากแนวคิดของเครือข่าย โดยคนในกลุ่มนี้จะให้ความหมายของเครือข่าย โดยใช้รูปแบบของการประสานความร่วมมือกันของบุคคลมาเพื่ออธิบายความหมายของเครือข่าย คือ ความเป็นเครือข่ายเกิดขึ้นได้จากความร่วมมือและการเปิดรับ จนทำให้เกิดความรู้และกระบวนการใหม่ กล่าวคือการทำที่ปัจเจกบุคคล กลุ่ม องค์กรแต่ละฝ่ายได้มีการกระทำกิจกรรมร่วมกัน มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกัน สิ่งต่างๆ เหล่านี้ถือได้ว่า เป็นความหมายของเครือข่ายที่จะสานต่อความสัมพันธ์ให้ยั่งยืน ถ้าไม่มีความร่วมมือต่อกันแล้ว ก็จะไม่เกิดเป็นเครือข่าย ดังนั้น ความร่วมมือ จึงเป็นความหมายที่สำคัญอีกประการหนึ่งของเครือข่าย เพราะจะนำไปสู่กระบวนการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงในสิ่งต่างๆ อย่างเป็นระบบ

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2543) กล่าวถึงเครือข่ายว่า หมายถึงการทำที่ปัจเจกบุคคล องค์กร หน่วยงาน หรือสถาบันใดๆ ได้ตกลงที่จะประสานเชื่อมโยงเข้าหากัน ภายใต้วัตถุประสงค์ หรือข้อตกลงอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกันอย่างเป็นระบบ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ เช่น การปฏิรูปการศึกษา โดยกลุ่มเครือข่ายนี้ ต้องมีการแสดงออกเป็นการลงมือกระทำกิจกรรมร่วมกัน

นฤมล นิราทร (2543) กล่าวถึงเครือข่ายว่า เป็น การทำงานที่เป็นรูปแบบของความร่วมมือ หรือการพึ่งพาอาศัยกันและกัน ดังนั้น เครือข่าย จึงหมายถึงรูปแบบการประสานงานกลุ่มของคน หรือ องค์กร ที่สมัครใจแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกัน ช่วยเหลือกันโดยการติดต่อสื่อสารอาจทำได้ทั้งการผ่านศูนย์กลางหรือแม่ข่ายและการติดต่อโดยตรงระหว่างกลุ่ม ซึ่งมีการจัดรูปแบบหรือจัดระเบียบที่ยังคงความอิสระ โดยมีรูปแบบการรวมตัวแบบหลวมๆ ตามความจำเป็น หรือเป็นโครงสร้างที่มีความชัดเจน

โดยสรุปจากความหมายของกลุ่มนี้แล้วจะเน้นความหมายของเครือข่ายว่าเป็น ความร่วมมือ คือการที่สมาชิกในกลุ่มเครือข่าย มีความร่วมมือ พึ่งพาอาศัยกัน และการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกัน โดยเปิดรับสิ่งใหม่ๆ โดยมีวัตถุประสงค์และข้อตกลงร่วมกันภายในสมาชิก เพื่อการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงในสิ่งต่างๆ อย่างเป็นระบบ

3. เครือข่ายในลักษณะของภารกิจและกระบวนการ ภายใต้ยุทธศาสตร์ของความเป็นเครือข่ายนั้น ภารกิจและกระบวนการของการทำงานของฝ่ายต่างๆ เป็นสิ่งที่จะช่วยให้ความเป็นเครือข่ายนั้นมีความต่อเนื่องจากการทำภารกิจต่อกัน โดยมีการขยายภารกิจและอุดมการณ์นั้นออกไปสู่กลุ่มอื่น เครือข่ายอื่น ก็เท่ากับว่า เป็นการสร้างเครือข่ายให้เกิดขึ้น ดังนั้น เครือข่ายจึงมีนัยของการทำภารกิจที่เป็นกระบวนการ โดยเป็นทั้งกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กระบวนการมีส่วนร่วม และกระบวนการกลุ่มที่เป็นการระดมทรัพยากรในการสร้างพลังและอำนาจในการต่อรองให้สูงขึ้น ซึ่งกระบวนการต่างๆ เหล่านี้จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายของเครือข่าย ถึงแม้ว่าการกระทำ

ในลักษณะดังกล่าว จะเป็นภาพสะท้อนของ ภารกิจและสภาวะชั่วคราว ก็ตาม แต่สิ่งเหล่านั้นเป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการขับเคลื่อนทางสังคมและความเป็นไปของสิ่งต่างๆที่เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย

มงคล ชาวเรือ (2546 อ้างถึงใน สนธยา พลศรี, 2548) ให้ความหมายของเครือข่ายว่า เครือข่ายเป็นแนวคิดและกระบวนการที่เกี่ยวข้อง กับ การจัดระบบความสัมพันธ์ ระหว่างบุคคล กลุ่ม เครือข่ายให้เชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ โดยสมาชิกในกลุ่มต้องมีความเท่าเทียมกัน มีอิสระต่อกัน เป็นการมีความสัมพันธ์จะเป็นแบบเพื่อนร่วมงาน เป็นทั้งผู้รับและผู้ให้กันภายในกลุ่มเครือข่าย

ธีรพงษ์ แก้วหาวงษ์ (2544 อ้างถึงใน สนธยา พลศรี, 2548) ให้ความหมายของเครือข่ายว่า เครือข่าย เป็นกระบวนการของความร่วมมือกันระหว่างบุคคลหรือกลุ่มองค์กร เพื่อพัฒนาหรือจัด กิจกรรม ที่สมาชิกในกลุ่มเครือข่ายสนใจร่วมกัน เพื่อเป็นพลังในการจัดการแก้ไขปัญหาอย่างมี คุณภาพ โดยความร่วมมือนี้จะนำไปสู่ความร่วมมือและการพัฒนาในสังคมที่กว้างขวางออกไป

โดยสรุปจากความหมายของกลุ่มนี้แล้วจะเน้นความหมายของเครือข่ายว่าเป็น กระบวนการ คือ การเกิดกระบวนการความสัมพันธ์ต่างๆ ที่ก่อให้เกิดเป็นความร่วมมือ ระหว่างบุคคล และสมาชิก ในกลุ่มเครือข่าย จนก่อให้เกิดเป็นพลังในการแก้ไขปัญหาาร่วมกันได้

สรุปจากความหมายของทั้งสามกลุ่มแล้ว ความหมายของเครือข่าย มีความหมายที่ หลากหลายและแตกต่างกันออกไปตามมิติที่ต้องการมาใช้เพื่ออธิบายในเหตุการณ์นั้นๆ โดยในกลุ่ม แรกนั้นจะให้ความหมายที่เน้นจุดสำคัญว่าเครือข่าย คือความสัมพันธ์ของบุคคลและกลุ่มเพื่อมา อธิบายความหมาย โดยที่ในกลุ่มนี้จะมีความสัมพันธ์กันแบบที่มีเป้าหมายและกิจกรรมเดิมของสมาชิก อยู่แล้วและเมื่อมีการติดต่อสื่อสารกันก็จะไม่มีผลกระทบต่อกิจกรรมเดิม ส่วนกลุ่มที่สองจะเน้นความ หมายไปที่ ความร่วมมือ ในการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงสิ่งใหม่ๆอย่างเป็นระบบ และกลุ่มที่สาม เน้นไปที่กระบวนการ โดยตามความหมายของเครือข่ายทั้งสามกลุ่มนี้ มีความแตกต่างกันตรงที่ใน แต่ละกลุ่มเน้นจุดสำคัญในการมองเครือข่าย และนำมาเพื่อใช้ในการอธิบายความหมายที่ต่างกัน แต่ เมื่อพิจารณาแล้วทั้งสามกลุ่มนี้มีความหมายที่ต่อเนื่องกัน โดยที่เริ่มจากมีความสัมพันธ์แล้วก็อาจจะ ก่อให้เกิดเป็นความร่วมมือในการพัฒนาสิ่งใหม่ๆ ระหว่างกันได้และทั้งความสัมพันธ์และความร่วมมือ เป็นกระบวนการของเครือข่ายที่เกิดขึ้น และเมื่อพิจารณาความหมายจากทั้งสามกลุ่มแล้ว เครือข่าย หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล หรือกลุ่มภายในกลุ่มเครือข่าย และความสัมพันธ์นี้ก่อให้เกิดเป็น ความร่วมมือกันภายในกลุ่มเครือข่าย เพื่อวัตถุประสงค์ และเป้าหมายในการแลกเปลี่ยนความรู้และ ความช่วยเหลือกันในเครือข่าย จนทำให้จุดมุ่งหมาย หรือวัตถุประสงค์ที่ต้องการร่วมกันประสบ ความสำเร็จได้อย่างมีคุณภาพโดยรูปแบบของกระบวนการ ซึ่งทำให้เกิดเป็นเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง และยั่งยืน

## องค์ประกอบของเครือข่าย

พระมหาสุทิตย์ อาภากรโธ(อบอุณ) (2547) ได้แบ่งองค์ประกอบของเครือข่าย ไว้ 5 ข้อ ดังนี้

1. หน่วยชีวิตหรือสมาชิก หน่วยชีวิตและสมาชิกเป็นองค์ประกอบเบื้องต้นของเครือข่ายที่สร้างระบบความสัมพันธ์ของแต่ละปัจเจกบุคคลเข้าด้วยกัน โดยเป็นกระบวนการเพื่อนำสมาชิกร่วมกันสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ เพื่อให้เกิดการดำรงอยู่ร่วมกัน โดยตามหลักของธรรมชาติที่ทุกคนจะต้องพึ่งพาอาศัยกันและสร้างกระบวนการต่อเนื่อง เพื่อใช้เครือข่ายมาช่วยในการดำเนินชีวิต ดังนั้นสมาชิกในองค์กรจึงเป็นองค์ประกอบหลักที่ก่อให้เกิดความเป็นเครือข่าย

2. จุดมุ่งหมาย เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ เพราะหากว่าบุคคล กลุ่ม องค์กร มารวมกันเพียงทำกิจกรรม แต่ไม่มีวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายร่วมกัน ความสัมพันธ์นั้นจะไม่ใช่เครือข่าย เพราะความเป็นเครือข่ายจะต้องมีความหมายถึง การทำกิจกรรมร่วมกันอย่างมีจุดมุ่งหมาย เพื่อทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยมีจุดมุ่งหมายและกระบวนการเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายนั้น

3. การทำหน้าที่อย่างมีจิตสำนึก การที่บุคคลจะมารวมตัวกันเป็นกลุ่มเครือข่ายนั้น สิ่งที่จะยึดโยงสิ่งต่างๆ เข้าด้วยกัน คือการทำหน้าที่ต่อกัน และกระทำอย่างมีจิตสำนึก เพราะหากขาดจิตสำนึกต่อส่วนรวม กระบวนการนั้นจะเป็นเพียงการเรียกร้องผลประโยชน์ของตนเอง โดยคนภายในกลุ่มจะต้องมีความสนใจหรือสนใจใคร่ที่คล้ายคลึงกัน และมีจิตสำนึกต่อส่วนรวม เพราะจิตสำนึกนี้จะช่วยให้สมาชิกในกลุ่มรวมตัวกันเป็นพลังเพื่อช่วยกันแก้ไขปัญหาภายในเครือข่าย

4. การมีส่วนร่วมและการแลกเปลี่ยน การมีส่วนร่วม การพึ่งพาอาศัยกัน และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ โดยการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของสมาชิก จะเป็นสิ่งที่ช่วยให้เครือข่ายนั้นมีพลังมากขึ้น เพราะการมีส่วนร่วมจะทำให้สมาชิกมีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย ซึ่งจะช่วยให้สมาชิกมีการติดต่อกันและพึ่งพาอาศัยกันมากขึ้น และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ก็เป็นกระบวนการที่นำไปสู่การให้และการรับภายในเครือข่าย เช่นการรวบรวมทรัพยากรของแต่ละบุคคลในสมาชิก นำมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อใช้ในภารกิจที่เครือข่ายดำเนินการร่วมกันนั้น ให้บรรลุตามจุดมุ่งหมาย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้จึงเป็นทั้งแนวคิด กระบวนการ และวิธีการของการจัดการเครือข่าย เป็นกระบวนการสร้างข้อมูลต่อเนื่อง เพราะถ้าไม่มีกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ที่มาจากการมีส่วนร่วมแล้ว พัฒนาการของเครือข่ายจะเป็นไปอย่างช้าๆ และอาจถดถอยลง ดังนั้นการมีส่วนร่วมและการแลกเปลี่ยนจึงเป็นเหมือนกลไก ที่เป็นแรงผลักดันให้ความเป็นเครือข่ายดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง

5. ระบบความสัมพันธ์และการสื่อสาร โดยองค์ประกอบที่สำคัญอีกหนึ่งก็คือ ระบบความสัมพันธ์และการสื่อสาร เพราะการสื่อสารกันระหว่างบุคคล หรือกลุ่มเครือข่าย เป็นสิ่งที่ช่วยให้สมาชิกภายในเครือข่ายมีความสัมพันธ์ที่ติดต่อกัน และยังนำไปสู่การรับรู้วัตถุประสงค์และเป้าหมายของเครือข่าย จนถึงขั้นตอนและวิธีการทำงานร่วมกัน โดยหากไม่มีการสื่อสารกันจนทำให้

ความสัมพันธ์ไม่ต่อเนื่องแล้ว ความเป็นเครือข่ายก็จะค่อยๆ หายไป ดังนั้นการสื่อสารจึงสำคัญกับการพัฒนาระบบเครือข่าย โดยมีกิจกรรมและการแลกเปลี่ยนข้อมูลอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดความความไหลลื่นของเครือข่าย

สนธยา พลศรี (2548) ได้แบ่งองค์ประกอบของเครือข่ายออกเป็น 10 ข้อดังนี้

1. สมาชิกของเครือข่าย อาจจะเป็นบุคคล องค์กร หรือชุมชนขนาดต่างๆ ตามระดับของเครือข่าย โดยที่สมาชิกเป็นองค์ประกอบหลักของเครือข่ายที่ทำให้เครือข่ายเกิดขึ้นได้
2. วัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน ในกลุ่มเครือข่าย สมาชิก จะต้องมียุทธศาสตร์และเป้าหมายเดียวกัน เพื่อช่วยเหลือกันให้วัตถุประสงค์สำเร็จตามเป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้
3. ระบบความสัมพันธ์ของเครือข่าย สมาชิกในกลุ่มเครือข่ายเข้ามารวมตัวกันด้วยความเต็มใจ และสมาชิกทุกคนมีอิสระ และความเท่าเทียมกันในการดำเนินงานกิจกรรมต่างๆของเครือข่าย
4. การบริหารการจัดการ สมาชิกภายในเครือข่ายทุกคนเป็นคนกำหนดการบริหารการจัดการเครือข่าย ทั้งโครงสร้างของเครือข่าย บทบาทการทำงานของสมาชิก กฎระเบียบที่ใช้ร่วมกันเป็นต้น โดยการบริหารจัดการนี้จะขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ และเป้าหมายของเครือข่าย
5. ผู้ประสานงานเครือข่าย ในเครือข่ายจะต้องมีบุคคลที่ได้รับการคัดเลือกโดยสมาชิกของเครือข่าย ให้เป็นผู้ที่คอยประสานงานบริหารกิจกรรมต่างๆ โดยอาจจะมีผู้ประสานงานเพียงคนเดียวเป็นศูนย์กลาง หรือผู้ประสานงานที่เป็นศูนย์กลางหลายคนก็ได้ ขึ้นอยู่กับลักษณะของกิจกรรมเครือข่าย
6. กิจกรรมร่วมกัน ในเครือข่ายจะมีกิจกรรมที่สมาชิกในเครือข่าย ร่วมกันดำเนินการร่วมกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายของเครือข่าย โดยทำเป็นประจำและต่อเนื่อง
7. การรวมพลังสมาชิก เครือข่ายจะมีการรวมพลังของสมาชิกในเครือข่ายเสมอ เพื่อให้มีพลังในการดำเนินกิจกรรมมากขึ้น และสามารถแก้ไขปัญหาได้อย่างมีคุณภาพ เพื่อเพิ่มความสำเร็จของเครือข่าย
8. การสนับสนุนส่งเสริมซึ่งกันและกัน สมาชิกของเครือข่าย จะต้องคอยช่วยเหลือสมาชิกคนอื่นๆ ในเครือข่ายเมื่อมีปัญหา คอยส่งเสริมให้สมาชิกในกลุ่มประสบความสำเร็จในกิจกรรมต่างๆ ของเครือข่าย โดยมีความคิดในการช่วยเหลือกันเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกันอย่างมีคุณภาพ
9. การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง สมาชิกของเครือข่าย ต้องมีส่วนร่วมในการดำเนินงานกิจกรรมของเครือข่ายในทุกขั้นตอนของกระบวนการเครือข่าย ทั้งร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ สรุปผล และรับผลประโยชน์ร่วมกัน



10. ผลงานของเครือข่าย เครือข่ายจะต้องมีผลการดำเนินงานของเครือข่าย ซึ่งจะเป็นตัวชี้วัดว่าเครือข่ายประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด และความสำเร็จของเครือข่ายตรงตามวัตถุประสงค์ และเป้าหมายที่สมาชิกในเครือข่ายตั้งไว้ร่วมกันหรือไม่

โดยจากการพิจารณาจากองค์ประกอบของเครือข่ายจากที่กล่าวมาแล้วองค์ประกอบสามารถแบ่งเป็นหัวข้อใหญ่ๆ ได้ 5 ข้อตามที่พระมหาสุทิตย์ อากาศโร(อบอุ่น) ได้แบ่งไว้ข้างต้น และสามารถแบ่งเป็นข้อย่อยๆ ออกไปได้ 10 ข้อตามที่สนธยา พลศรีแบ่งองค์ประกอบไว้ และเมื่อวิเคราะห์แล้วองค์ประกอบทั้ง 10 ข้อของสนธยา พลศรี ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของทั้ง 5 ข้อตามที่พระมหาสุทิตย์ อากาศโร(อบอุ่น) ได้แบ่งองค์ประกอบไว้แล้ว เพียงแค่แยกออกมาเป็นหัวข้อย่อยมากขึ้น โดยสรุปแล้วองค์ประกอบของเครือข่ายเริ่มแรกคือสมาชิกในเครือข่าย โดยสมาชิกของเครือข่ายจะเชื่อมโยงกันทำกิจกรรมร่วมกันโดยมีวัตถุประสงค์และจุดมุ่งหมายร่วมกันที่เป็นองค์ประกอบ และการที่จะทำให้จุดมุ่งหมายประสบความสำเร็จนั้นก็ต้องอาศัยองค์ประกอบที่สำคัญ คือ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การติดต่อสื่อสารกัน และดำเนินกิจกรรมร่วมกัน ผ่านผู้ประสานงานเครือข่าย จนเป็นการรวมพลังของสมาชิก โดยทำอย่างมีจิตสำนึก เพื่อจะใช้แก้ไข้ปัญหาและพัฒนาเครือข่าย จนทำให้ผลของเครือข่ายออกมาประสบความสำเร็จตามจุดมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

### **ประเภทของเครือข่าย**

เสรี พงศ์พิศ (2548) ได้แบ่งประเภทของเครือข่ายว่ามีหลายประเภท ขึ้นอยู่กับสมาชิกพื้นที่กิจกรรมหลัก วัตถุประสงค์ และโครงสร้างการดำเนินงานในลักษณะองค์กรของเครือข่ายเอง ดังนี้

1. เครือข่ายแนวราบโดยการประสานบุคคลที่อยู่ในระดับเดียวกัน อาชีพเดียวกันให้มาเชื่อมประสานเป็นเครือข่ายกัน เช่น เครือข่ายเกษตรกร เครือข่ายนักพัฒนา เครือข่ายนักวิจัย เป็นต้น อาจเป็นปัจเจกบุคคล หรืออาจเป็นสถาบันก็ได้ เช่นเครือข่ายสถาบันวิจัย เครือข่ายศูนย์ข้อมูล เป็นต้น บางเครือข่ายอาจเปิดสำหรับบุคคลทั่วไป สถาบันทั่วไป ใครก็ได้ที่สนใจในเรื่องหรือประเด็นเดียวกัน

2. เครือข่ายที่มีลักษณะแนวตั้ง เช่น การนำผู้คนจากหลากหลายอาชีพที่แตกต่างกันมาเป็นเครือข่าย เช่น เกษตรกร นักพัฒนา นักวิชาการ นักธุรกิจ นักการเมือง องค์กรทุน เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเข้าใจและความร่วมมือกัน โดยเน้นที่การให้ข้อมูลข่าวสารมากกว่าการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน

3. เครือข่ายส่วนใหญ่เกิดขึ้นเพื่อเพื่อทำให้การสื่อสาร การแลกเปลี่ยนข้อมูลและประสบการณ์ดีขึ้นง่ายขึ้น และมีการร่วมมือกันในเรื่องต่างๆ ได้สะดวกและดียิ่งขึ้น และอีกบางส่วนทำให้พลังต่อรองกับอำนาจต่างๆ ได้ดีขึ้น ไม่ว่าจะเป็นองค์กรของรัฐหรือเอกชน องค์กรทุนหรือองค์กรวิชาการทำให้ได้รับความสนใจและความช่วยเหลือง่ายขึ้น

4. เครือข่ายจำนวนหนึ่งเกิดขึ้นเพื่อก่อให้เกิดความร่วมมือในด้านการวิจัย การศึกษา การฝึกอบรม การจัดการทรัพยากร การจัดการตลาด บางเครือข่ายแลกเปลี่ยนทรัพยากรกัน เช่น พันธุ์ไม้

พันธมิตร ผลผลิตทางการเกษตรในท้องถิ่น บางเครือข่ายเน้นการรวมกันเพื่อกระตุ้นทางการเมือง รมรงค์เพื่อให้สังคมเกิดสำนึกในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น ป่าชุมชน การสร้างเขื่อน เป็นต้น

5. บางเครือข่ายมีวัตถุประสงค์หลากหลาย เช่น นอกจากการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารแล้วยังมีความร่วมมือในทางปฏิบัติอีกหลายเรื่อง เช่น การวิจัยร่วมกัน ฝึกอบรมร่วมกัน ดำเนินกิจกรรม บางอย่างเพื่อส่วนรวมร่วมกัน

พระมหาสุทิตย์ อาภากร(อบอุ่น) (2547) ได้แบ่งประเภทของเครือข่าย โดยจะกล่าวถึงเกณฑ์ บางประการในการจัดประเภทและรูปแบบเครือข่าย เพื่อให้เหมาะสมกับการประยุกต์ใช้ในการ เสริมสร้างการเรียนรู้ของทุกฝ่ายดังนี้

1. เครือข่ายเชิงพื้นที่ (area) หมายถึง การรวมตัวของกลุ่ม องค์กร เครือข่าย ที่อาศัยพื้นที่ รูปธรรมหรือพื้นที่ดำเนินการ เป็นปัจจัยหลักในการทำงานร่วมกัน เป็นกระบวนการพัฒนาที่อาศัย กิจกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่เป้าหมายนำทาง และเป็นการพัฒนาแบบบูรณาการที่ไม่แยกส่วนต่างๆ ออกจากกัน โดยยึดเอาพื้นที่เป็นที่ตั้งแห่งความสำเร็จในการทำงานร่วมกันของทุกฝ่าย

2. เครือข่ายเชิงประเด็นกิจกรรม (issue) ได้แก่ เครือข่ายที่ใช้ประเด็นกิจกรรม หรือ สถานการณ์ที่เกิดขึ้น เป็นปัจจัยหลักในการรวมกลุ่มองค์กร โดยมองข้ามมิติในเชิงพื้นที่ มุ่งเน้นการจัดการในประเด็นกิจกรรมนั้นๆ อย่างจริงจัง และพัฒนาให้เกิดความร่วมมือกับกลุ่มอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

3. เครือข่ายแบ่งตามโครงสร้างหน้าที่ ได้แก่ เครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยอาศัยภารกิจ/กิจกรรม และการก่อตัวของกลุ่มผลประโยชน์ในสังคมเป็นแนวทางในการแบ่งเครือข่าย ซึ่งอาจแบ่งเป็น เครือข่ายภาครัฐ ภาคประชาชน ภาคธุรกิจเอกชน และภาคองค์กรพัฒนาเอกชน โดยเครือข่ายต่างๆ มุ่งเน้นดำเนินการ ภายใต้กรอบแนวคิด หลักการ วัตถุประสงค์และเป้าหมายหลักของโครงสร้างหลัก ของกลุ่มผลประโยชน์นั้นๆ

สรุปประเภทของเครือข่าย จากที่เสรี พงศ์พิศ ได้แบ่งประเภทเครือข่ายไว้ 5 ข้อ และพระ มหาสุทิตย์ อาภากร(อบอุ่น) ได้แบ่งไว้ 3 ข้อ โดยเมื่อวิเคราะห์แล้ว 5 ข้อที่เสรี พงศ์พิศ แบ่งไว้ก็ เหมือนเป็นข้อย่อยที่เป็นส่วนหนึ่งของ 3 ข้อ คือ เครือข่ายแนวราบโดยการประสานบุคคลที่อยู่ระดับ เดียวกัน และ เครือข่ายที่มีลักษณะแนวตั้ง สองข้อนี้ จะเป็นส่วนหนึ่งตามเครือข่ายแบ่งตามโครงสร้าง หน้าที่ และเครือข่ายเพื่อทำให้การสื่อสารดีขึ้น เครือข่ายเพื่อก่อให้เกิดความร่วมมือด้านวิจัย เครือข่าย ที่มีวัตถุประสงค์หลากหลาย สามข้อนี้จะเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายประเด็นกิจกรรม

## 2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

(1) งานวิจัยว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชวานา

ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและคณะ ได้ทำการศึกษาเรื่อง ชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย และในส่วนของงานชุดนี้ สุวิทย์ ธีรศาศวัต (2546) ได้ทำการศึกษาเรื่องเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน

อีสาน : ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน (2488-2544) โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้ (1) เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน (2) เพื่อศึกษาศักยภาพของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานในปัจจุบัน

ผลการศึกษาพบว่า ข้อแรก ก่อน พ.ศ. 2503 เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานในยุคก่อนพืชพาณิชย์ เป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง เกือบทุกคนครัวเรือนเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตและทรัพยากรรอบๆ มีการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกันชุมชน การผลิตเพื่อขายมีน้อย และสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงคือ (1) การเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากรอีสาน (2) การขยายตัวของทุนนิยม (3) การก่อสร้างต่างๆ ถนน เขื่อน ไฟฟ้า (4) นโยบายการผลิตเพื่อส่งออก ข้อสอง ศักยภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนอีสานในปัจจุบันแม้ในภาพรวมจะลดลงจากในยุคก่อนพืชพาณิชย์ เพราะต้องพึ่งพิงเงินทุน เทคโนโลยี และตลาดจากภายนอกชุมชนมากขึ้น แต่ก็ยังเหลือศักยภาพอีกอย่างน้อย 5 ประการ (1) ที่ดินทำกิน (2) ความสามารถในการปรับเปลี่ยนอาชีพ (3) การรวมกลุ่มเป็นองค์กรชาวบ้านในรูปของกลุ่มออมทรัพย์ บางชุมชนพัฒนาเป็นเครือข่าย (4) ชาวอีสานมีความขยันอดทนและอดออมสูง (5) ชาวอีสานมีความรักและความผูกพันในครอบครัว บ้านเกิด และอาชีพการเกษตรสูงเป็นวัฒนธรรมที่ทำให้ศักยภาพของเศรษฐกิจชุมชนยังเข้มแข็งอยู่

ยศ สันตสมบัติ (2546) ทำการศึกษาพลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชานนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม โดยได้สร้างกรอบแนวคิดไว้ดังนี้

ประการแรกคือ การแยกแยะประเด็นความสัมพันธ์ของสังคมชานนาจะทำให้เข้าใจและตระหนักถึงลักษณะเฉพาะของชานนาภายใต้บริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ประการที่สองคือ การทำความเข้าใจในแง่ของกระบวนการ ซึ่งมีประเด็นคำถามมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร จึงนำไปสู่การปรับตัวของสังคมชานนาในหลายพื้นที่ ประการที่สามคือ การทำความเข้าใจกับความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนชานนาในวิถีคิดที่หลากหลายและมุมมองที่ต่างกัน ประการที่สี่คือ การทำความเข้าใจกับความสัมพันธ์ทางสังคมของชานนาจากมิติทางด้านของวิถีการผลิตและอำนาจ ในส่วนของการวิถีการผลิตนั้นหมายถึงการทำความเข้าใจกับความสัมพันธ์ทางสังคมแบบต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการผลิต และมีอิทธิพลอย่างไรเช่นการขยายตัวของกลไกตลาด

โดยผลวิจัยในงานชิ้นนี้พบข้อสำคัญอยู่สามประการแรก ชานนาในภาคเหนือดำเนินชีวิตและมองความเป็นชุมชนของตนเอง ในบริบทที่เข้ามาของเศรษฐกิจและสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้นรูปแบบการผลิตแบบใหม่ได้เข้ามาแทนที่รูปแบบการผลิตแบบเดิม ประการที่สองความมั่นคงของชุมชนชานนาไม่ได้วางบนพื้นฐานของรายได้แต่เพียงอย่างเดียวแต่ยังวางบนพื้นฐานของความมั่นคงในการมีพื้นที่ทำกินอีกด้วย ประการที่สามความหลากหลายและการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชานนาในภาคเหนือไม่เน้นการพึ่งพาหรือกิจกรรมใดเป็นหลักและมีรูปแบบการปรับตัว 3 ลักษณะดังนี้

1. การปรับตัวภายใต้วิถีชีวิตการเกษตร เช่นการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตให้เข้ากับสถานการณ์ปัจจุบัน

2. การปรับตัวในด้านอาชีพ ในหมู่บ้านชวานาบางส่วนไม่ยึดติดกับอาชีพมีการทำอาชีพที่หลากหลาย ชวานาพร้อมที่จะออกไปทำอาชีพอย่างอื่นถ้าพบว่าการทำเกษตรมีปัญหาและเมื่อปัญหาจบเขาจึงกลับมาทำนาใหม่

3. การปรับตัวไปทำงานนอกภาคเกษตร โดยการส่งลูกหลานเรียนสูงๆ และหวังให้เป็นข้าราชการ

มณีนัย ทองอยู่ (2546) ได้การศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชวานาไทยกรณีชวานาลุ่มน้ำพอง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชวานาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย และเพื่อศึกษาการปรับตัวของชวานาในระดับชุมชนและระดับครัวเรือนต่อการพัฒนาแบบทุนนิยมและเพื่อประเมินถึงผลกระทบของการปรับตัวของชวานาที่มีต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจชวานาโดยรวม

โดยผลการศึกษาของวางวิจัยชิ้นนี้พบว่า การเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจของชวานาพื้นที่ที่ทำการศึกษามีรูปแบบที่แตกต่างกัน 3 แบบได้แก่ หนึ่ง คือชวานาส่วนหนึ่งสามารถพัฒนากิจการลงทุนเพื่อทำไร่เป็นผู้ประกอบการอิสระรายย่อยได้สำเร็จ สอง คือแบบที่ก่อตัวขึ้นในเขตชลประทาน ซึ่งมีการพัฒนาในสาขาเกษตรกรรม ที่มีการผลิตแบบเข้มข้น และการแตกกิจการทางเกษตรให้มีความหลากหลาย สามารถสร้างรายได้ จนเอื้อต่อการดำรงชีพของชวานาส่วนใหญ่ สาม คือแบบที่รายได้จากการผลิตสาขาเกษตรกรรม ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพ ประกอบกับการเติบโตของวิสาหกิจในชนบทมีอยู่อย่างจำกัดทำให้ชวานาส่วนหนึ่งต้องจัดสรรแรงงานออกไปรับจ้างนอกถิ่น แต่ก็ยังไม่ละทิ้งเกษตรโดยยังไม่ขายที่นาของตน แต่จากที่กล่าวมาก็ยังมีลักษณะร่วมบางอย่างที่คล้ายกัน คือ (1) ครอบครัวชวานาแสดงบทบาทที่สำคัญในฐานะที่เป็นหน่วยหลักในการจัดการแรงงานและการจัดสรรทรัพยากรในครัวเรือน (2) การแตกตัวไปสู่การรับจ้างนอกภาคเกษตรกรรม (3) การคงอยู่ของการผลิตข้าวเพื่อการบริโภคในครัวเรือน ควบคู่ไปกับการผลิตข้าวแบบค้าขาย (4) การที่ครอบครัวชวานาพยายามรักษาที่ดินไว้ (5) กระบวนการแตกตัวและแตกขั้วทางชนชั้นในชนบทมีพัฒนาการอย่างเชื่องช้า

ตุลย์ ตาลเจริญ (2555) ทำการศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของชวานาอำเภอเสนาให้ จังหวัดสระบุรี มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของชวานาวิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรค โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์หัวหน้าครอบครัวที่ประกอบอาชีพการทำนาและมีรายได้หลักของครอบครัวจากการประกอบอาชีพทำนา เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต รายได้ วิธีการผลิต การดำเนินชีวิต และผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต ปัญหา อุปสรรค และแนวทาง

การแก้ไขปัญหาในวิธีการผลิต และสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่รัฐที่มีบทบาทสำคัญต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรวมกับการสังเกตสภาพการดำเนินชีวิต สภาพการเปลี่ยนแปลงในชุมชน

ผลการศึกษาพบว่า ชาวนาในอำเภอนี้เป็นชุมชนเกษตรกรที่มีการเปลี่ยนแปลงไปสู่การผลิตเพื่อการค้าข้าว ชาวนามีการลงทุนเพื่อการผลิตข้าวทุกขั้นตอน ทำกิจกรรมหลายอย่างในพื้นที่เดียว ปลูกพืชหมุนเวียนตลอดปี ใช้เทคโนโลยีการผลิตมากขึ้น ทำให้ชาวนาทุกครัวเรือนมีการลงทุนทางการผลิต และต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น

อรุณจักร สัตยานุรักษ์และคณะ ได้ทำการศึกษาเรื่อง ชุดโครงการความเปลี่ยนแปลง “ชนบท” ในสังคมไทย : ประชาธิปไตยบนความเคลื่อนไหว และในส่วนหนึ่งของงานวิจัยชุดนี้ ประภาส ปิ่นตบแต่งและตะวัน วรณรัตน์ (2558) ได้ทำการศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจการเมืองในชุมชนชนบทและการปรับตัวของชุมชนชาวนา ซึ่งมีวัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อมุ่งอธิบายว่า สังคมชาวนาเปลี่ยนไปอย่างไร ทั้งในมิติวิถีการผลิต โลกชีวิต พื้นที่บริโภาคใหม่ๆ และตำแหน่งแห่งที่ของคนชนบทจากการเป็นชาวนา สู่อการเป็นพลเมืองของสังคมไทยทั้งในมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ด้านความสัมพันธ์ภายในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และท่ามกลางชีวิตแบบใหม่ชาวนาอยู่ในสภาพอย่างไร กลายเป็นคนชั้นกลางผู้มีรายได้พอสำหรับพื้นที่บริโภาคใหม่ หรือว่ายังคงอยู่ในลักษณะ คอปีมน้ำ และต้อง ปากกัดตีนถีบ และชาวนาเหล่านี้แสวงหาทางเลือกและทางรอดของชีวิตสมัยใหม่อย่างไร

ผลการศึกษาพบว่า ข้อแรกชาวบ้านในปัจจุบันมีความแตกต่างจากช่วงทศวรรษ 1960-70 เป็นอย่างมากชาวบ้านได้ปรับตัวอย่างกว้างขวางในด้านของเทคโนโลยี การผลิตสมัยใหม่ และเป็นระบบการผลิตแบบเกษตรเชิงพาณิชย์ เข้าไปเกี่ยวข้องกับตลาดอย่างเข้มข้นและซับซ้อนหลายมิติทั้งด้านสินค้าและบริการทุกชนิด สินค้า เทคโนโลยี คนชนบทจึงกลายเป็นคนที่มีการปรับตัวหลากหลายมิติ มากกว่าแค่การมีชีวิตแบบกึ่งชาวนา-กึ่งกรรมกรเท่านั้น แต่มีการรับรู้ข่าวสารการเมืองที่ไม่แตกต่างจากในเมืองมากนัก ข้อสองการดิ้นรน ความอยู่รอดของคนชนบทจากการผลิตพืชเศรษฐกิจมีรายได้ไม่เพียงพอ เนื่องจากที่ดินมีขนาดเล็กและสมาชิกในครัวเรือนก็เพิ่มขึ้น และค่าใช้จ่ายสมัยใหม่ที่พึงอยู่กับรายได้ล้นๆ ทุกครัวเรือนที่ปลูกข้าวไม่มีการเก็บข้าวไว้กินเลยแม้แต่ครัวเดียว (เพราะพันธ์ข้าวที่ปลูกก็กินไม่ได้ด้วย) ทำให้การต่อสู้เพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง ทำให้คนชนบทอยู่ในสภาพ “จมน้ำ” ไม่ใช่คอปีมน้ำด้วยซ้ำ ข้อสามชุมชนชาวนาเปลี่ยนแปลงไปโดยก้าวเข้าสู่ความเป็นผู้คนที่ไม่ได้มีความแตกต่างไปจากคนเมืองมากนัก การทำนาอย่างเดียวไม่ใช่ทางรอด ชาวนาปรับตัวหารายได้นอกภาคเกษตร ปรับตัวมาสู่การเป็นผู้ประกอบการผลิตข้าวอินทรีย์ ทำสวนผัก นาบัว หลุดออกสภาพชาวนา และผันตัวเองมาเป็นผู้ประกอบการรายย่อย การดิ้นรนเพื่อแสวงหาชีวิตสมัยใหม่จึงไม่ใช่การอาศัยความสัมพันธ์เดิมในชุมชนแบบการอุปถัมภ์แต่

เป็นการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ใหม่ที่มีสภาพเชื่อมเข้ากับพื้นที่ทางการเมือง หรือพื้นที่นโยบายสาธารณะ

(2) งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายและการปรับตัวของชาวนา

วีระ หวังสัจจะโชค (2556) ทำการศึกษาเรื่องการจัดสถาบันของนโยบายจำนำข้าว โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายการจัดเรียงสถาบันของนโยบายจำนำข้าว เพื่อตอบคำถามหลักในสามด้านคือ ด้านแรกอธิบายพัฒนาการของนโยบายข้าวไทยจากยุคการผลิตข้าวเพื่อการค้าข้าวจนมาถึงการเปลี่ยนเป็น นโยบายจำนำข้าว ด้านที่สองเพื่อตอบคำถามเกี่ยวกับการจัดเรียงสถาบันของนโยบายจำนำข้าวก่อนและหลังปี 2544-2545 และสามด้านการทำงานของเครือข่ายเชิงสถาบันของนโยบายจำนำข้าวหลังปี 2544-2545 โดยใช้กรณีศึกษาจังหวัดพิษณุโลก

ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงนโยบายข้าวของไทยมีการเมืองในกระบวนการนโยบายในการจัดเรียงสถาบันแบบเครือข่ายนโยบายขึ้นมาเป็นปัจจัยที่ไม่ใช่เศรษฐกิจ ที่ส่งผลต่อการตัดสินใจในทางเศรษฐกิจของตัวแสดงต่างๆ ซึ่งสถาบันดังกล่าวมีแบบแผนความสัมพันธ์ บรรทัดฐาน และระเบียบเฉพาะระหว่างกัน และรักษานโยบายจำนำข้าวดังกล่าวผ่านการแลกเปลี่ยนทรัพยากรและผลประโยชน์ในเครือข่ายของสถาบัน

(3) งานวิจัยว่าด้วยทางเลือกในการปรับตัวของชาวนา

ศจินทร์ ประชาสันต์ (2556) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับทางเลือกทางการตลาดของชาวนา: ผลกระทบเชิงโครงสร้างต่อความไม่เป็นธรรมและการกระจายผลประโยชน์ โดยมีคำถามวิจัยคือ รูปแบบความสัมพันธ์ใหม่ทางการตลาดเกิดขึ้นได้อย่างไรและชาวนาที่เข้าร่วมมีผลประโยชน์เชิงมูลค่าทางเศรษฐกิจอย่างไรและได้อธิบายถึงรูปแบบของตลาดทางเลือกไว้ดังนี้เนื่องจากการที่นโยบายของรัฐปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา ตลาดทางเลือกของชาวนาเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะช่วยให้การปรับตัวของระบบการค้าข้าวเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก การศึกษาแนวคิดทางเลือกทางการตลาดของชาวนาจึงอาจทำให้เข้าใจแนวทางลักษณะการปรับตัวของระบบการค้าข้าวได้

### **เป้าหมายและรูปแบบการสร้างทางเลือกทางการตลาด**

ทางเลือกทางการตลาดเกิดขึ้นมาจากความตระหนักในปัญหาสิ่งแวดล้อมและสังคมของผู้บริโภคและเกิดมาจากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่พยายามจะพัฒนาทางเลือกทางการตลาดขึ้น

### **ทางเลือกการตลาดกับความเป็นธรรม**

แม้ว่าทางเลือกทางการตลาดจะมีอยู่หลากหลายและเป็นช่องทางที่เกษตรกรจะได้รับความเป็นธรรมมากขึ้น โดยแนวคิดความเป็นธรรมถูกนำไปใช้เพื่อบรรลุความเป็นธรรมอย่างเป็นลายลักษณ์อักษรได้แก่กรณีของอาหารและเกษตรอินทรีย์ และแนวคิดการค้าที่เป็นธรรมระบบเกษตรอินทรีย์อย่างหลากหลาย

ส่วนระบบการค้าที่เป็นธรรมเกิดขึ้นในบริบทของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่พยายามแสวงหาทางเลือกในรูปแบบการค้าในรูปแบบการค้าระหว่างประเทศให้กับเกษตรกรและกลุ่มผู้ผลิตในประเทศ โดยสมาคมการค้าแฟร์เทรดสากล ได้ให้ความหมายของระบบการค้าที่เป็นธรรม หมายถึง หน้าที่ส่วนทางการค้า ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพูดคุยแลกเปลี่ยน ความโปร่งใสและการเคารพซึ่งกันและกัน

หลักการของการค้าที่เป็นธรรมมีอยู่ 5 ข้อ

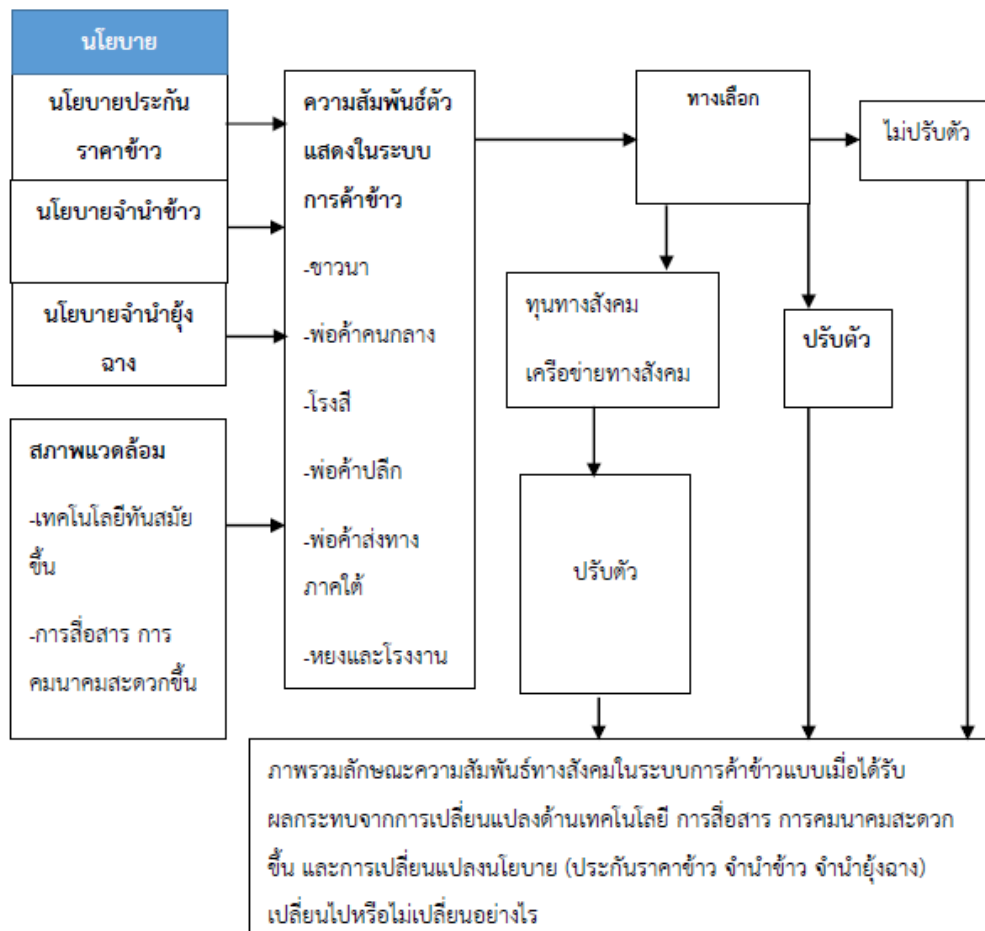
1. ช่วยให้ผู้ผลิตที่ด้อยโอกาสได้เข้าถึงตลาดทำให้ห่วงโซ่อาหารสั้นลง
2. ความสัมพันธ์ทางการค้าที่เท่าเทียมและยั่งยืน
3. การเสริมสร้างความสามารถและความเข้มแข็งให้กับองค์กรผู้ผลิต
4. การสร้างการรับรู้กับผู้บริโภคและการรณรงค์ โดยการเชื่อมโยงผู้ผลิตกับผู้บริโภคได้ทราบ

ถึงความยุติธรรมทางสังคม

5. การค้าที่เป็นธรรม ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพูดคุยแลกเปลี่ยน

สรุปจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในบริบทที่มีเปลี่ยนแปลงที่มีอิทธิพลและส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ไม่ว่าจะในบริบทของการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐต่างๆ ที่มักมีส่วนได้ส่วนเสีย และผลประโยชน์ร่วมกันในความสัมพันธ์ของคนในกลุ่ม รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทั่วไป เช่น การเข้ามาของเทคโนโลยีสมัยใหม่ ความเจริญต่างๆ มักจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปยังชุมชนโดยรวมและส่งผลกระทบต่อคนในชุมชน จนผู้ที่ได้รับผลกระทบจำเป็นต้องมีการปรับตัว และเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในชุมชนในลักษณะต่างๆ เพื่อให้สามารถอยู่รอดได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งในหลากหลายงานที่ศึกษามาเป็นหัวข้อการศึกษาที่มุ่งเน้นเจาะลึกไปที่การอธิบายการปรับตัวและความสัมพันธ์ของเกษตรกรหรือชาวนาในชุมชนเป็นหลัก ซึ่งในงานของผู้วิจัยอาจมีจุดที่เพิ่มเข้ามาของการมองในมุมของการปรับตัวของตัวแสดงอื่นๆ เช่น พ่อค้าคนกลาง หรือโรงสี

## 2.6 สรุปกรอบการวิเคราะห์



โดยสรุป งานวิจัยนี้จะอธิบายลักษณะความสัมพันธ์ในระบบค้าข้าวที่เปลี่ยนแปลงอันเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างและนโยบายที่เปลี่ยนไป ทั้งนี้การอธิบายระบบค้าข้าวเน้นที่การแสดงบทบาทของตัวแสดงต่างๆ ที่สำคัญในระบบ เมื่อเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงข้างต้น ระบบการค้าข้าวและระบบความสัมพันธ์เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ตัวแสดงต่างๆ เลือกที่จะปรับตัวอย่างไร และในกระบวนการปรับตัวดังกล่าว ทุนทางสังคมและเครือข่ายทางสังคมถูกนำมาใช้ประโยชน์อย่างไร ภายใต้เงื่อนไขใด



## บทที่ 3

### ระบบค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดิน

เนื้อหาในบทนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อตอบโจทย์การวิจัยข้อที่ 1. ในการทำความเข้าใจพัฒนาการ ลักษณะความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวของอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร โดยผู้วิจัยได้แบ่ง การนำเสนอออกเป็น 3 ส่วนด้วยกัน คือ **ส่วนที่ 1** ระบบการค้าข้าวอำเภอสว่างแดนดิน ซึ่งจะกล่าวถึง ข้อมูลพื้นฐานและบทบาทของตัวแสดงต่างๆ ในระบบการค้าข้าวในพื้นที่ ถัดมาใน**ส่วนที่ 2** เป็น พัฒนาการลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมของตัวแสดงในระบบการค้าข้าวในพื้นที่ และในส่วนสุดท้าย **ส่วนที่ 3** เป็นส่วนสรุป โดยแต่ละส่วนมีรายละเอียดดังนี้

#### 3.1 ระบบค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร

อำเภอสว่างแดนดินถือเป็นอำเภอใหญ่ในจังหวัดสกลนคร มีการแบ่งพื้นที่การปกครอง ออกเป็น 16 ตำบล ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและมีอายุเฉลี่ยอยู่ในช่วง 46-55 ปี มากที่สุด สำหรับพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ ได้แก่ ข้าวนาปี พืชไร่ ไม้ผล ยางพารา ไม้ยืนต้น และพืชผัก แต่ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาพื้นที่เกษตรกรรมในพื้นที่ทั้งหมดพบว่า พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่การทํานาข้าว นาปี ประมาณ 272,034 ไร่ ซึ่งแบ่งเป็นการปลูกข้าวเหนียว กข.6 จำนวน 186,274 ไร่ และข้าวเจ้า หอมมะลิ 105 จำนวน 85,760 ไร่ โดยพื้นที่ร้อยละ 92 เกษตรกรเป็นเจ้าของที่ดินเอง (เกษตรอำเภอ สว่างแดนดิน, 2558) ในส่วนของการทํานาของชาวนาในพื้นที่นั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 แบบ คือ นาดำ นาหว่าน นาหยอด โดยชาวนามักจะเลือกวิธีการทํานาตามความชำนาญ และความต้องการของ ตนว่าต้องการผลผลิตใด เนื่องจากการทํานาทั้งสามรูปแบบมีวิธีการ ต้นทุน และผลผลิตต่อไร่ที่ แตกต่างกันอย่างชัดเจน

อย่างไรก็ดี ถ้าหากจะกล่าวถึงระบบการค้าข้าวในภาพรวม นอกจากชาวนาแล้วยังจะ ประกอบไปด้วยตัวแสดงหรือผู้เกี่ยวข้องที่สำคัญอื่นๆ อีกมากมาย เช่นเดียวกับในพื้นที่ของอำเภอสว่าง แแดนดินซึ่งพบว่า ระบบการค้าข้าวของพื้นที่แห่งนี้ในปัจจุบัน มีตัวแสดงหรือผู้เกี่ยวข้องที่สำคัญซึ่ง สามารถจำแนกออกได้เป็น (1) ชาวนา (2) พ่อค้าคนกลาง (3) โรงสี (4) พ่อค้าข้าวปลี (5) พ่อค้าข้าว ส่งทางภาคใต้ และ (6) หยงและโรงงานในกรุงเทพฯ ซึ่งแต่ละตัวแสดงหรือผู้เกี่ยวข้องที่สำคัญก็จะมี บทบาทและรายละเอียดที่แตกต่างกันในระบบการค้าข้าว ดังนี้

#### 1. ชาวนา

ชาวนาเป็นเหมือนผู้เริ่มต้นของกระบวนการผลิตข้าวคือ เป็นผู้เริ่มต้นปลูกข้าว ตั้งแต่เริ่มไถนา ดำนา ปลูกข้าว เก็บเกี่ยวข้าว นำข้าวเปลือกไปขายให้กับพ่อค้าคนกลางหรือโรงสี เช่นเดียวกับวิถีของ

ชวานาในพื้นที่ของอำเภอสว่างแดนดินซึ่งมีมากกว่า 21,883 ครัวเรือน จากจำนวนเกษตรกรทั้งหมด 26,102 ครัวเรือน โดยชวานาส่วนใหญ่มีอายุเฉลี่ยอยู่ที่ 46-55 ปี และส่วนมากเป็นเจ้าของที่นาเอง โดยไม่ได้ไปเช่าที่นาผู้อื่น (เกษตรกรอำเภอสว่างแดนดิน, 2558) ในส่วนของรูปแบบการทำนาก็มีความหลากหลาย คือ มีทั้งการทำนาคำ นาหวาน และนาหยอด และมีทั้งที่ทำนาข้าวเหนียวเพียงอย่างเดียว หรือทำนาข้าวเหนียวและข้าวเจ้าอย่างละเท่าๆ กัน

โดยเป็นที่น่าสังเกตว่า ต้นทุนในการทำนาข้าวเจ้ากับข้าวเหนียวจะมีต้นทุนที่เท่ากัน แต่การทำนาคำ นาหวาน นาหยอดจะมีต้นทุนและผลผลิตต่อไร่ที่แตกต่างกัน (ดูตารางที่ 3.1 และตารางที่ 3.2 ประกอบ) ดังนี้

ตารางที่ 3.1 ตารางเปรียบเทียบต้นทุนการผลิตของการทำนาสามแบบในอำเภอสว่างแดนดิน

หน่วยเป็นบาท

รายละเอียด	นาคำ	นาหวาน	นาหยอด
1.ค่าเมล็ดพันธุ์ กิโลกรัม ละ 25	5 กิโลกรัมต่อไร่รวม ทั้งหมด 125	30 กิโลกรัมต่อไร่รวม ทั้งหมด 750	4 กิโลกรัมต่อไร่รวม ทั้งหมด 100
2 ค่าไถตะ (บาท)	250	250	250
3.ค่าตกรกล้า	450	-	-
4.ค่าถอนกล้า	360	-	-
5.ค่าไถแปร,ไถป้อน	250	250	250
6.ค่าปุ๋ย	1,000	1,000	1,000
7.ค่าปักดำ,หวาน ,หยอด	1,200	60(ไม่ได้จ้าง)	150(ไม่ได้จ้าง)
8.ค่าสารกำจัดวัชพืช ,ค่าถอนหญ้า	ถอนหญ้า200(ไม่ได้ จ้าง)	ค่าสารกำจัดวัชพืช สองรอบ220	ถอนหญ้า200(ไม่ได้ จ้าง)
9.ค่าเก็บเกี่ยว	900	900	900
10.ค่าน้ำมัน	230	230	230
รวมต้นทุนประมาณ	4,965	3,660	3,080

ที่มา: ประมวลข้อมูลมาจากการลงพื้นที่และสัมภาษณ์กลุ่มชวานาซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 10 ท่าน

จากตารางที่ 3.1 จะเห็นได้ว่า ต้นทุนการผลิตของชาวนาในการทำนาดำใช้เมล็ดพันธุ์ทั้งหมด 5 กิโลกรัมต่อไร่ รวมเป็นเงิน 125 บาท นาหว่าน 30 กิโลกรัมต่อไร่ รวมเป็นเงิน 750 บาท นาหยอด 4 กิโลกรัมต่อไร่ รวมเป็นเงิน 100 บาท ค่าไถตะ 250 บาทต่อไร่ ค่าตกกกล้า 450 บาทต่อไร่ ค่าถอนกล้า 350 บาทต่อไร่ ซึ่งค่าตกกกล้าและค่าถอนกล้ามีเฉพาะการทำนาดำ ค่าไถแปร 250 บาทต่อไร่ ค่าปุ๋ย 1,000 บาทต่อไร่ ค่าดำ 1,200 บาทต่อไร่ ค่าหว่าน 60 บาทต่อไร่ ค่าหยอด 150 บาทต่อไร่ ค่าถอนหญ้า 200 บาทต่อไร่ทั้งการทำนาดำและหว่าน ส่วนการทำนาหยอดชาวนาส่วนใหญ่ใช้สารกำจัดวัชพืชโดยฉีดสองรอบรวมเป็นเงินประมาณ 220 บาทต่อไร่ ค่าเก็บเกี่ยว 900 บาทต่อไร่ และค่าน้ำมัน 230 บาทต่อไร่ ทำให้ต้นทุนการทำนาด้วยวิธีการดำ 4,965 บาทต่อไร่ หยอด 3,660 บาทต่อไร่ หว่าน 3,080 บาทต่อไร่

ตารางที่ 3.2 ตารางรายได้จากการขายข้าวของชาวนาในอำเภอสว่างแดนดิน

หน่วยเป็นบาท

รายละเอียด	นาดำ	นาหว่าน	นาหยอด
ผลผลิตต่อไร่ข้าวเหนียว	550 กิโลกรัม	390 กิโลกรัม	550 กิโลกรัม
ผลผลิตต่อไร่ข้าวเจ้า	450 กิโลกรัม	300 กิโลกรัม	450 กิโลกรัม
ประมาณการราคาขาย	นาดำ	นาหว่าน	นาหยอด
ราคาขายข้าวเหนียว ช่วงฤดู 11.60 บาท/กก.	6,380	4,524	6,380
ราคาขายข้าวเหนียว ช่วงแพง 13.50 บาท/กก.	7,425	5,265	7,425
ราคาขายข้าวเจ้า ช่วงฤดู 11 บาท/กก.	4,950	3,300	4,950
ราคาขายข้าวเจ้า ช่วงแพง 13.20 บาท/กก.	5,940	3,960	5,940

รายละเอียด	นาดำ	นาหว่าน	นาหยอด
กำไรจากการทำนาข้าวเหนียว	ช่วงราคาถูกกำไร 1,415	ช่วงราคาถูกกำไร 864	ช่วงราคาถูกกำไร 3,300
	ช่วงราคาแพงกำไร 2,460	ช่วงราคาแพงกำไร 1,605	ช่วงราคาแพงกำไร 4,345
กำไรจากการทำนาข้าวเจ้า	ช่วงราคาถูกขาดทุน 15	ช่วงราคาถูกขาดทุน 360	ช่วงราคาถูกกำไร 1,870
	ช่วงราคาแพงกำไร 975	ช่วงราคาแพงกำไร 300	ช่วงราคาแพงกำไร 2,860

**ที่มา:** ประมวลข้อมูลมาจากการลงพื้นที่และสัมภาษณ์กลุ่มชาวนาซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวน 10 ท่าน

เมื่อพิจารณาต้นทุนการผลิตฯ ในตารางที่ 3.1 ร่วมกับรายได้จากการขายข้าวฯ ในตารางที่ 3.2 จะเห็นได้ว่า ขั้นตอนการทำนาในแต่ละแบบจะมีต้นทุนและผลผลิตต่อไร่ที่แตกต่างกัน<sup>1</sup> เพราะการทำนาในแต่ละแบบมีวิธีการทำที่ไม่เหมือนกัน กล่าวคือ

- **นาดำ:** การทำนาดำมีต้นทุนการผลิตที่ค่อนข้างสูงที่สุด เนื่องจากมีขั้นตอนในการทำที่ค่อนข้างยุ่งยาก โดยเฉพาะจากที่ต้องใช้แรงงานคนมาก ซึ่งส่วนใหญ่จะต้องจ้างคนดำนาต่อไร่ถึง 4 คน คนละ 300 บาท ทำให้มีต้นทุนสูงถึงประมาณ 4,965 บาทต่อไร่ แต่ในทางกลับกันก็ได้ผลผลิตต่อไร่สูงเช่นกัน คือ 550 กิโลกรัมต่อไร่

- **นาหว่าน:** การทำนาหว่านจะมีต้นทุนที่ถูกกว่านาดำ เพราะในการปลูกข้าวนาหว่านจะอาศัยการหว่านเมล็ดซึ่งไม่ต้องใช้แรงงานมากทำให้ชาวนาส่วนใหญ่ทำเองได้ แต่ถ้าต้องจ้างก็ใช้แรงงานแค่คนเดียวเท่านั้น โดยมีราคาจ้างประมาณ 60 บาทต่อไร่ เมื่อเปรียบเทียบกับนาดำซึ่งต้องมีทั้งค่าจ้างตกลำ ค่าจ้างถอนกล้า และค่าแรงคนงานในการปักดำนานั้นเอง แต่อย่างไรก็ดี การทำนาแบบหว่านก็ต้องใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวค่อนข้างมาก และการหว่านเมล็ดข้าวก็จะทำให้ข้าวกระจัดกระจายไม่เรียงเป็นแถว ทำให้แตกกอได้ไม่ดีเหมือนการปลูกข้าวแบบอื่นๆ จนทำให้ต้นข้าวเสียวลม และยังทำให้การถอนหญ้าได้ลำบากจึงต้องพืงยาฆ่าหญ้า ซึ่งเป็นการเพิ่มต้นทุนไปอีก 220 บาท ในขณะที่ผลผลิตต่อไร่ก็ยังได้น้อยกว่าการปลูกข้าวในแบบอื่น (ประมาณ 390 กิโลกรัมต่อไร่เท่านั้น) และข้าวที่ได้ก็อาจไม่ได้คุณภาพเท่ากับการทำนาแบบอื่น ดังนั้นเมื่อต้องคัดข้าวที่มีคุณภาพเพื่อเก็บข้าวไว้ทำ

<sup>1</sup> ในส่วนของต้นทุนที่กล่าวมาถึงแม้ว่าบางขั้นตอนชาวนาจะทำเอง แต่ผู้วิจัยก็ได้ประมาณต้นทุนการทำนาขั้นตอนนั้นลงไปในต้นทุนด้วย

พันธุ์ข้าวปลูกจึงทำได้ลำบาก ทำให้ในปีถัดไปส่วนมากก็ยังคงไปซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าวอีก ซึ่งคิดเป็นต้นทุนอยู่ที่ประมาณ 3,660 บาท (แกลบ, สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2560)

- **นายหอยอด:** การทำนาหอยอดชาวนาเริ่มหันมาสนใจการทำนาแบบนี้ในช่วง 4-5 ปีมานี้ จากการทำนาที่ต้องการลดต้นทุนจากการทำนาดำเลยไปทำนาหว่าน แต่กลับพบว่าได้ผลผลิตต่อไร่ น้อย เมื่อต้องการผลผลิตต่อไร่มากขึ้นรวมถึงต้นทุนการทำนาดำ จึงลองมาทำนาแบบหอยอด ซึ่งลดต้นทุนได้ เมื่อเทียบกับการทำนาหว่านและนาดำ และยังได้ผลผลิตมากเท่าๆ กับนาดำ ถึงแม้ว่าจะต้องลงทุนซื้อเครื่องหอยอดราคาประมาณ 4,000 บาท แต่ก็คุ้มกับระยะยาวซึ่งชาวนาซื้อเพียงครั้งเดียวก็สามารถใช้ได้ยาวนาน (นิ, สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2560) แต่อย่างไรก็ดี ชาวนาบางคนที่ไม่มีเครื่องหอยอด หรือใช้ไม่คล่องจนอาจมีปัญหาในการหอยอดข้าวไม่ลง ก็ยังใช้วิธีคนหอยอดแทนได้แม้อาจเสียเวลาบ้างก็ตาม ประกอบกับในปัจจุบันในพื้นที่ใกล้เคียงอำเภอสว่างแดนดินมีโรงงานและห้างสรรพสินค้ามากขึ้น ทำให้สามารถลูกหลานชาวนาได้ทำงานอยู่ใกล้พื้นที่ไม่จำเป็นต้องขึ้นไปทำงานที่กรุงเทพฯ เหมือนเก่า ดังนั้น ช่วงทำนาก็สามารถงานมาช่วยได้อีกด้วย ดังที่ครอบครัวชาวนาในอำเภอสว่างแดนดินท่านหนึ่งได้กล่าวว่า “ก็ให้ลูกหลานที่เรียนไม่จบไปทำงานอยู่ที่ห้างโลตัสสว่างแดนดิน หรือบางคนก็ไปห้าง เซนทรัลอุดรธานี ห่างจากสว่างแดนดินประมาณ 70 กิโลเมตร พอถึงช่วงทำนาก็ให้หลานกลับบ้านมาช่วยได้ช่วงวันหยุด 2-3 วัน เพราะการทำนาหอยอดไม่ต้องใช้คนมากเหมือนการทำนาดำ พอมีลูกหลานไม่ก็คนที่ว่างจากการทำงานประจำก็สามารถมาช่วยได้เลย” (มง, สัมภาษณ์, 10 กุมภาพันธ์ 2560)

ด้วยเหตุนี้ ชาวนาบางส่วนจึงเลือกที่จะหันมาใช้วิธีการหอยอด เพราะนอกจากประหยัดต้นทุนแล้ว การทำนาแบบหอยอดยังดีกับสภาพที่ภาคอีสานที่มักประสบปัญหาบางปีฝนตกบ้างไม่ตกบ้าง โดยที่ต้นทุนทั้งหมดของการทำหอยอดจะตกอยู่ที่ 3,080 บาทต่อไร่ ซึ่งถูกที่สุดในการทำนาทั้งสามแบบ และยังได้ปริมาณผลผลิตต่อไร่มากเท่าๆ กับการทำนาดำ

อย่างไรก็ดีเป็นที่น่าสนใจว่า

(1) เมื่อพิจารณาในเรื่องกำไร-ขาดทุน หลังจากที่ชาวนาเกี่ยวข้าวในการปลูกทั้ง 3 แบบแล้ว ชาวนาได้นำข้าวเปลือกไปขายให้กับพ่อค้าคนกลาง หรือโรงสี โดยที่บางรายหลังจากเกี่ยวข้าวเสร็จ ก็จะนำไปขายทันทีในขณะที่ข้าวยังมีความชื้นอยู่มาก ทำให้โรงสีจะตัดราคาลงค่อนข้างมาก แต่บางรายก็จะนำข้าวเปลือกมาตากแดดก่อนประมาณ 3-4 รอบ เพราะถ้าข้าวแห้ง และมีคุณภาพก็จะไม่โดนหักราคา อีกทั้งยังสามารถรอกข้าวเปลือกใส่กระสอบเก็บขึ้นยุ้งฉาง เพื่อรอราคาข้าวเปลือกเพิ่มขึ้นได้จากการที่ถ้าข้าวแห้งความชื้นต่ำกว่า 15 เปอร์เซ็นต์ลงไป เมื่อเก็บแล้วข้าวเปลือกก็จะไม่เน่าเสีย โดยที่ชาวนาต้องมั่นใจด้วยว่าสถานที่เก็บไม่มีความชื้นและหลังคาไม่รั่วซึม แล้วถึงนำออกไปขายเมื่อต้องการใช้เงิน อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี ชาวนาที่จะทำแบบนี้ได้จะต้องเป็นชาวนาที่ไม่ได้เป็นหนี้สินมาก มีแต่หนี้สินหมุนเวียนระยะสั้นที่ไม่ต้องรีบขายข้าวทั้งหมดในคราวเดียว

(2) เมื่อเปรียบเทียบต้นทุนการทำนาทั้งสามรูปแบบ พบว่า

- **ข้าวเหนียว:** ต้นทุนการทำนาค่า 4,965 บาทต่อไร่ นาหว่าน 3,660 บาทต่อไร่ นาหยอด 3,080 บาทต่อไร่ เมื่อทำนาเสร็จแล้วได้ข้าวเปลือกอยู่ที่ นาค่า 550 กิโลกรัมต่อไร่ นาหว่าน 390 กิโลกรัมต่อไร่ นาหยอด 550 กิโลกรัมต่อไร่ บางส่วนขายในช่วงที่ข้าวเหนียวยังราคาถูกลงอยู่ที่ กิโลกรัมละ 11.60 บาท ก็จะได้เงินจากการขาย นาค่าอยู่ที่ 6,380 บาทต่อไร่ เมื่อหักต้นทุนแล้วกำไรจากการทำนาข้าวเหนียวอยู่ที่ประมาณ 1,415 บาทต่อไร่ นาหว่านได้เงินจากการขายข้าวเปลือก 4,524 บาทต่อไร่ ซึ่งหักต้นทุนแล้วกำไรจากการทำนา 864 บาทต่อไร่ นาหยอดได้เงินจากการขายข้าวเปลือก 6,380 บาทต่อไร่ ซึ่งหักต้นทุนแล้วจะกำไรจากการทำนา 3,300 บาทต่อไร่ ดังนั้นจะเห็นได้ว่า การทำนาแบบหยอดจะได้กำไรหลังหักต้นทุนมากที่สุด แม้จะได้ผลผลิตเท่าๆ ก็กับการทำนาค่าแต่ต้นทุนการทำนาที่น้อยกว่า ทำให้การทำนาหยอดสองไร่ขึ้นไปชาวนาก็จะคืนทุนค่าเครื่องหยอดที่ซื้อมาในราคา 4,000 บาท ซึ่งในปีแรกๆ ที่ชาวนานำเครื่องหยอดมาใช้พอไม่มีความรู้ในการเตรียมดินให้เหมาะสมกับการหยอดเมื่อหยอดไม่ลงบ้าง ผลผลิตต่อไร่ก็ยังน้อยอยู่แต่พอเริ่มชำนาญก็จะสามารถเพิ่มผลผลิตต่อไร่ให้เท่ากับนาค่าได้ (สังค์, สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2560) หรือคนที่ไม่ถนัดใช้เครื่องหยอด ถ้ามีลูกหลานกลับบ้านมาช่วยก็เลือกใช้วิธีคนหยอดได้ โดยถึงใช้คนหยอดชาวนาก็ยังใช้แรงงานคนน้อยกว่าการทำนาแบบค้ำ ถึงอย่างนั้นก็ยังมีความบางส่วนที่ยังเลือกที่จะทำนาแบบค้ำ เพราะความเคยชินกับวิธีการทำนาแบบดั้งเดิมมากกว่า และหลังจากที่ชาวนานำข้าวเปลือกไปขายในบางส่วนแล้วจะเก็บข้าวเปลือกอีกครั้งหนึ่งเพื่อรอเก็บไว้ขายตอนที่ข้าวเปลือกราคาสูงขึ้นก็จะยิ่งได้กำไรเพิ่มขึ้นอีก (หม่อง, สัมภาษณ์, 10 กุมภาพันธ์ 2560)

- **ข้าวเจ้า:** ในปัจจุบันกิโลกรัมละ 11 บาท โดยการทำนาค่าต้นทุนอยู่ที่ 4,965 บาทต่อไร่ เมื่อขายข้าวเปลือกแล้วได้เงินอยู่ที่ 4,950 บาทต่อไร่ ซึ่งถือว่าการทำนาข้าวเจ้าแบบค้ำในช่วงนี้ชาวนาจะขาดทุนอยู่ที่ 15 บาทต่อไร่ และการทำนาหว่านมีต้นทุนอยู่ที่ 3,660 บาทต่อไร่ เมื่อขายข้าวเปลือกแล้วได้เงินอยู่ที่ 3,300 บาทต่อไร่ ซึ่งชาวนาจะขาดทุนอยู่ที่ 360 บาทต่อไร่ และนาหยอดต้นทุนการทำนาอยู่ที่ 3,080 บาท เมื่อขายข้าวเปลือกแล้วได้เงินอยู่ที่ 4,950 บาท ซึ่งชาวนาจะได้กำไรอยู่ที่ 1,870 บาทต่อไร่

(3) เมื่อราคาข้าวเจ้าที่ถูกลง แต่ผลผลิตต่อไร่ได้น้อยกว่าข้าวเหนียวทำให้การทำนาได้กำไรน้อย และขาดทุนสำหรับการทำนาดำวิธีค้ำ และหว่าน หากขายข้าวในช่วงที่มีราคาถูกลง ชาวนาจึงต้องหาทางลดต้นทุนการทำนาลงให้ต่ำและเพิ่มผลผลิตให้สูงขึ้น อีกทั้งต้องวิเคราะห์ทิศทางของราคาข้าว เพราะถ้ารอขายข้าวให้ถูกช่วงเวลาข้าวราคาขึ้นสูง การทำนาข้าวเจ้าแบบหว่านและค้ำ ก็จะไม่ขาดทุนเหมือนที่กล่าวมา อีกทั้งกำไรต่อไร่ยังเพิ่มมากขึ้นอีกด้วย แต่อย่างไรก็ดี ชาวนาที่ทำทั้งนาข้าวเหนียวและข้าวเจ้าอยู่ เพราะถึงปีก่อนข้าวเจ้าจะถูกแต่ชาวนากลุ่มนี้ก็ยังคาดหวังที่ราคาข้าวเจ้าจะขึ้นสูงเหมือนในช่วงที่มีโครงการจำนำข้าวที่ รับซื้อข้าวถึงตันละ 20,000 บาท (มหา, สัมภาษณ์, 9

กุมภาพันธ์ 2560) แต่เมื่อราคาออกมาต่ำแบบนี้ก็เลยขาดทุนและได้กำไรน้อย จะมีก็แต่การทำนาแบบหยอดที่ลดต้นทุนได้มาก ที่พอจะยังมีกำไรมากอยู่บ้าง

## 2. พ่อค้าคนกลาง

ช่วงที่ข้าวเปลือกเดินทางจากชาวนาไปโรงสีนั้น อาจจะเป็นการซื้อขายระหว่างชาวนากับโรงสีโดยตรงหรือโดยการขายผ่านพ่อค้าคนกลางที่ไปรับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาเพื่อไปขายต่อโรงสีอีกทอดหนึ่งก็ได้ (อัมมาร สยามวาลา & วิโรจน์ ณ ระนอง, 2533) ในแง่นี้เมื่อพิจารณาบทบาทของพ่อค้าคนกลางในพื้นที่อำเภอสว่างแดนดินที่ติดต่อกับโรงสีเป็นประจำ ตั้งแต่ในอดีต จำนวน 3 คน พบว่าส่วนมากจะเริ่มจากการเป็นชาวนาที่ทำนา แล้วมีเงินเก็บเหลือจากการทำนาและมีรถขนข้าวเปลือกในจำนวนมากๆ จึงเริ่มปรับมาเป็นพ่อค้าคนกลาง เพื่อที่ออกไปรับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาที่ไม่ต้องการเดินทาง หรือไม่สะดวกเดินทางเข้าไปขายข้าวเปลือกให้กับโรงสีโดยตรงที่อยู่ไกลจากหมู่บ้าน พ่อค้าคนกลางก็จะมีหน้าที่ในการรวบรวมซื้อข้าวเปลือกถึงหน้าฝั่ฉางจากชาวนา ภายในหมู่บ้านของตน และพื้นที่อื่น โดยที่พ่อค้าคนกลางก็จะทำการติดต่อกับโรงสีผ่านทางโทรศัพท์ และมีการติดต่อซื้อขายข้าวด้วยกันอย่างต่อเนื่อง และยังคงติดต่อกับโรงสีจากอำเภออื่นๆ เสมอเพื่อสอบถามราคาข้าวเปลือกเพื่อที่พ่อค้าคนกลางจะนำราคาจากโรงสีมากำหนดราคาซื้อข้าวเปลือกจากชาวนา และใช้ราคาจากโรงสีพื้นที่อื่นเพื่อเป็นข้อต่อรองในการให้โรงสีในพื้นที่ที่ซื้อข้าวเปลือกให้กับตนในราคาที่สูง โดยที่พ่อค้าคนกลางก็จะได้กำไรจากการซื้อข้าวขายข้าวเปลือก ประมาณกิโลกรัมละ 0.20-0.50 บาท หากซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาในราคาปกติที่ความชื้นของข้าวเปลือก ไม่เกินร้อยละ 15 มา และขายให้กับโรงสีทันที (ดำ, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2560) แต่ถึงอย่างนั้นพ่อค้าคนกลางส่วนหนึ่งเมื่อซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาแล้ว พ่อค้าคนกลางก็จะเก็บข้าวเปลือกไว้ก่อนเพื่อเก็งกำไร หรือซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาที่มีความชื้นเกินร้อยละ 15 ในราคาที่ถี่ย่น้ำหนักข้าวร้อยละ 10 และถึงทำการตากข้าวเปลือกก่อนที่จะนำมาขายให้กับโรงสี ก็จะทำให้มีโอกาสได้กำไรเพิ่มขึ้นไปอีก (สำลี, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2560)

แต่อย่างไรก็ดีเป็นที่น่าสนใจว่า พ่อค้าคนกลางที่เคยติดต่อกับโรงสีเป็นประจำตั้งแต่อดีตจำนวน 3 คนนั้น มี 2 คนที่ยังคงเป็นพ่อค้าคนกลางอยู่ แต่อีก 1 คน มีการปรับตัวในช่วงนโยบายจำหน่ายข้าว โดยนอกจากจะยังคงเป็นพ่อค้าคนกลางแล้ว ยังสามารถตั้งเป็นโรงสีขนาดเล็กได้ ดังนั้นพ่อค้าคนกลางนี้จึงมีบทบาทที่เพิ่มขึ้นมาอีก คือ การเป็นผู้กระจายข้าวสารเกรดรองไปยังผู้บริโภค และค้าขายข้าวสารเกรดดีจากโรงสีขนาดใหญ่ที่มีการติดต่อกันตั้งแต่ยังมีบทบาทเป็นแค่พ่อค้าคนกลางอย่างเดียว โดยได้เริ่มจากรับข้าวสารจากโรงสีมาขายยังหมู่บ้าน และภายหลังมีโรงสีขนาดเล็กเป็นของตน ก็ได้นำข้าวเปลือกที่รับซื้อจากชาวนาบางส่วน มาสีเป็นข้าวสารเกรดรองขายในราคาต่ำตามความต้องการของลูกค้า แต่ก็ยังรับข้าวสารเกรดดีจากโรงสีเพื่อมาขายควบคู่กันไปด้วย และข้าวเปลือกส่วนมากเมื่อขายได้กำไรก็ยังนำไปขายให้กับโรงสีใหญ่เหมือนเดิม (ดำ, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2560)

จึงอาจเรียกได้ว่าพ่อค้าคนกลางคนนี้สามารถผลักดันตนเองขึ้นมาเป็นทั้งพ่อค้าคนกลางและโรงสีขนาด เล็กในหมู่บ้านได้

### 3. โรงสี

หลังจากที่ข้าวเปลือกเดินทางจากชาวนาหรือพ่อค้าคนกลางมาถึงโรงสีแล้วโรงสีจะมีบทบาท หน้าที่เป็นผู้แปรรูปข้าวเปลือกให้เป็นข้าวสารเพื่อนำไปขายยังตลาดผู้บริโภคช่องทางต่างๆ รวมทั้งการ นำผลพลอยได้จากการสีข้าว เช่น รำข้าว และนอกจากการแปรรูปสินค้าแล้วโรงสียังมีบทบาทในการ เป็นผู้ซื้อผู้ขาย ผู้กักเก็บสินค้า และผู้ขนส่งสินค้า (อัมมาร สยามวาลา & วิโรจน์ ณ ระนอง, 2533) และจากการเก็บข้อมูลจากโรงสีในสว่างแดนดินที่เป็นโรงสีที่เคยเข้าโครงการจำนำข้าว 1 ปี พบว่า โรงสีในอำเภอสว่างแดนดินมีบทบาทในระบบการค้าข้าวเป็นเหมือนผู้รับซื้อข้าวเปลือกจากทั้งชาวนา โดยตรงและจากพ่อค้าคนกลางอีกที โดยที่โรงสีจะรับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาทั่วไปในราคาปกติหรือ ราคาหน้าป่า และซื้อพ่อค้าคนกลางในราคาที่แพงกว่าชาวนาทั่วไป เพราะพ่อค้าคนกลางขายข้าวใน จำนวนมากๆ แต่ละครั้งเป็น 5-10 ตัน ซึ่งถ้าชาวนาบางรายที่ขายข้าวในปริมาณเดียวกัน โรงสีก็ให้ ราคาเท่านี้ โดยในส่วนใหญ่ช่วงต้นฤดูแรกของการเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จใหม่ๆ โรงสีจะเปิดราคา ข้าวเปลือกค่อนข้างถูกเพราะข้าวจะยังมีความชื้นอยู่มาก พอผ่านไปได้สักระยะที่โรงสีเห็นว่าข้าวเริ่ม แห้งเป็นส่วนใหญ่ก็จะปรับราคาขึ้นเรื่อยๆ แต่ก็ต้องดูกับทิศทางของราคาข้าวในช่วงปีนั้นๆ ด้วย อีกทั้ง ปริมาณความต้องการข้าวสารแต่ละประเภทด้วยว่าโรงสีมีคำสั่งซื้อข้าวสารมากขนาดไหน และลูกค้า ข้าวสารตกลงยอมซื้อข้าวสารในราคาที่เท่าใด โรงสีจึงจะสามารถกำหนดราคาซื้อข้าวเปลือกได้ และถ้ามีออเดอร์ข้าวสารเข้ามา แล้วโรงสีขาดข้าวเปลือกที่จะนำไปสีออกมาเป็นข้าวสาร โรงสีก็ จำเป็นต้องเพิ่มราคาข้าวเปลือกเพื่อที่จะได้ข้าวเปลือกเพียงพอส่งข้าวสารให้กับลูกค้า (ยัง, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2560) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ลักษณะดังกล่าวจึงเป็นที่น่าสนใจว่า ราคาข้าวเปลือกนอกจากโรงสีจะเป็นผู้กำหนดราคา ทางตรงแล้วยังมีผู้กำหนดราคาข้าวเปลือกทางอ้อมคือผู้บริโภคที่รับซื้อข้าวสารจากโรงสี โดยเฉลี่ยแล้ว ราคาข้าวเหนียว กข.6 ในช่วงปัจจุบันนี้ตอนแรกโรงสีจะเปิดราคาอยู่ที่กิโลกรัมละ 11.60 บาท แล้วพอ ช่วงปลายฤดูทำนาราคาข้าวจะพุ่งขึ้นไปสูงถึง 13.50 บาท จนถึงช่วงที่ชาวนาเริ่มเกี่ยวข้าวฤดูใหม่โรงสี ถึงจะค่อยๆ ปรับราคาลงมา ส่วนราคาข้าวเจ้าจะเฉลี่ยอยู่ที่ 11 บาท แล้วปรับขึ้นไปไม่เกิน 13.20 บาท ซึ่งจะเห็นได้ว่าในปัจจุบันราคาข้าวเหนียวแพงกว่าราคาข้าวเจ้าเล็กน้อย

นอกจากนี้ยังพบว่า โรงสีมักจะซื้อข้าวเปลือกเหนียวเก็บในปริมาณมากกว่าข้าวเจ้า เพราะ โรงสีในอำเภอสว่างแดนดินมีลูกค้าข้าวสารที่ซื้อข้าวเหนียวมากกว่าข้าวเจ้า หลังจากซื้อข้าวเปลือก แล้วจึงนำข้าวเปลือกไปตากให้แห้งก่อนที่จะนำไปแปรรูปเป็นข้าวสารได้ เมื่อสีออกมาเป็นข้าวสาร แล้วโรงสีก็จะนำข้าวสารส่วนหนึ่งมาขายหน้าร้าน และนำส่งร้านค้าข้าวสารภายในอำเภอสว่างแดนดิน หรืออำเภอใกล้เคียง และประมาณร้อยละ 50 ของข้าวสารเหนียวโรงสีจะส่งขายลงไปยังร้านค้า



ข้าวสารส่งขายใหญ่ในภาคใต้ ส่วนอีกร้อยละ 50 จะขายอยู่ภายในอำเภอสว่างแดนดิน ส่วนข้าวเจ้าหอมมะลิโรงสีขายอยู่หน้าร้านและภายในอำเภอหรืออำเภอใกล้เคียงเป็นส่วนใหญ่ และยังมีการขายข้าวหัก ข้าวปลายเพื่อไปส่งโรงงานแปง โรงงานทำขนมในกรุงเทพฯใหญ่ๆ โดยไม่ซื้อข้าวสารเต็มเมล็ดเท่าไร และจะมีการซื้อขาย ผ่านหยังหรือนายหน้าเท่านั้น ทำให้โรงสีไม่ซื้อข้าวเปลือกเจ้าในปริมาณมาก เพราะส่วนมากจะเหลือค้างสต็อกค่อนข้างมาก จากการที่ไม่มีที่ระบายสินค้าออก โดยที่ปัจจุบันโรงสีต้องเสียด่านนายหน้าให้หยังเป็นร้อยละ 1 ของยอดขายข้าวทั้งหมดที่ขายผ่านหยัง และเมื่อส่งข้าวไปถึงโรงงานหลังจากโรงงานเช็คคุณภาพข้าวเสร็จเรียบร้อย ประมาณ 15 วัน หยังจึงจะทำการโอนเงินให้กับทางโรงสี

โดยที่ค่าขนส่งข้าวสารทางโรงสีจะเป็นคนหารไปส่งเองโดยค่าขนส่งราคาจะตามน้ำหนักข้าว กิโลกรัมละ 0.58 บาท โดยที่โรงสีในอำเภอสว่างแดนดินจะคิดกำไรจากการนำข้าวเปลือกมาสีเป็นข้าวสารขายตกอยู่ที่กิโลกรัมละ 0.30-0.50 บาท โดยเฉลี่ยเมื่อหักต้นทุนต่างๆ ทั้งค่าไฟค่าแรงงาน และอาจได้กำไรมากกว่านั้นในบางช่วงที่ข้าวเปลือกกราลงแล้วซื้อข้าวเปลือกไว้มาก แต่พอแปรรูปสีเป็นข้าวสารขายให้กับลูกค้า แล้วข้าวสารกลับขึ้นราคาหรือเรียกว่าการเก็งกำไร ซึ่งวิธีนี้โรงสีในอำเภอสว่างแดนดิน บอกว่ามีทั้งโอกาสที่จะมีกำไรและขาดทุนตามราคาข้าวขึ้นลง จะไม่กำไรเสมอไป ขึ้นอยู่กับการวิเคราะห์ข้อมูลข้าวสารเพื่อทำการคาดคะเนทิศทางของราคาข้าว จากประสบการณ์ของโรงสีที่สะสมมานาน และสัดส่วนการซื้อข้าวเปลือกของโรงสี โรงสีจะซื้อข้าวเปลือกได้เฉลี่ยต่อวัน ข้าวเหนียวประมาณ 7,000 กิโลกรัม และข้าวเจ้าประมาณ 3,000 กิโลกรัม ซึ่งโรงสีสว่างแดนดินจะต้องรักษาการซื้อข้าวเปลือกให้ได้ประมาณนี้อย่างสม่ำเสมอ เพื่อที่จะมีข้าวสารส่งให้กับลูกค้าข้าวสารโดยไม่ขาด เพราะถ้าหากโรงสีไม่สามารถหาข้าวสารได้ตามที่ลูกค้าต้องการเมื่อลูกค้าไปรับข้าวสารจากที่อื่นก่อนก็มีโอกาสที่จะเสียลูกค้าประจำไปให้กับเจ้าอื่นได้ (ยัง, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2560)

#### 4. หยัง

เมื่อข้าวเปลือกได้ผ่านกระบวนการแปรรูปเป็นข้าวสารแล้ว ข้าวสารส่วนหนึ่งจะถูกขายผ่านมายังกรุงเทพฯ ที่เป็นศูนย์กลางค้าข้าวของประเทศ กระบวนการค้าข้าวในตลาดขนาดนี้ส่วนมากจะต้องมีนายหน้า หรือหยังเป็นตัวกลางในการซื้อขายข้าวระหว่างโรงสีและโรงงาน แต่เดิมในปี 2533 หยังจะได้รับรายได้จากการเป็นนายหน้า ร้อยละ 0.6 ของมูลค่าข้าว และจะทำการชำระเงินหลังส่งมอบข้าวแล้วประมาณ 7-30 วัน (อัมมาร สยามวาลา & วิโรจน์ ณ ระนอง, 2533) และจากการสัมภาษณ์หยังในปัจจุบันที่มีการติดต่อซื้อขายกับโรงสีในอำเภอสว่างแดนดิน พบว่า บทบาทของหยังหรือเรียกว่านายหน้าในการซื้อขายข้าว ยังคงมีบทบาทคล้ายกับในอดีต แต่เปลี่ยนค่าจ้างยอดเงินในการเป็นนายหน้าจากเดิมร้อยละ 0.6 เป็นร้อยละ 1 ของมูลค่าข้าวที่ซื้อขาย คือ หยังจะเป็นคนที่อาศัยอยู่พื้นที่ใกล้เคียงกรุงเทพฯและสามารถติดต่อกับโรงงานต่างๆ ภายในกรุงเทพฯได้สะดวกและทางโรงงานเหล่านั้นก็จะติดต่อให้หยังออกไปหาข้าวสาร ข้าวหัก ข้าวปลาย ตามจำนวนที่ต้องการ โดยหยังจะเป็น

คนโทรศัพท์ติดต่อซื้อขายกับทางโรงสี และเมื่อโรงสีส่งมอบข้าว แล้วทางโรงงานตรวจข้าวผ่านแล้ว ทางหญิงจึงจะโอนเงินตามไปหลังจากนั้นประมาณ 15 วัน (มงคล, สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2560)

### 5. พ่อค้าปลีก

ในงานของอัมมารและวิโรจน์ (2533) พ่อค้าปลีกข้าวสารจะมีบทบาทคือจะเป็นผู้ที่ซื้อข้าวสารจากพ่อค้าส่งมาขายให้แก่ผู้บริโภค แต่อย่างไรก็ดี จากการเก็บข้อมูลจากร้านค้าข้าวสารหรือพ่อค้าปลีกในอำเภอสว่างแดนดินจำนวน 2 แห่ง พบว่า พ่อค้าปลีกในพื้นที่อำเภอสว่างแดนดินจะเป็นผู้ที่ซื้อข้าวสารจากโรงสีโดยตรง เพราะพ่อค้าปลีกเป็นร้านค้าข้าวสารที่ตั้งอยู่ในตัวอำเภอสว่างแดนดิน และสะดวกใกล้เคียง จึงสามารถที่จะซื้อจากโรงสีได้เลยโดยไม่ต้องผ่านพ่อค้าส่ง โดยที่ร้านค้าข้าวสารปลีกจะมีรถกระบะอยู่คันหนึ่งแล้วเข้ามาซื้อข้าวสารกับโรงสีครั้งละประมาณ 40 กระสอบ หรือเต็มคันรถกระบะ โดยที่โรงสีจะขายข้าวสารทั้งข้าวเหนียวและข้าวเจ้าให้ถูกกว่าราคาหน้าร้านที่โรงสีขายอยู่ประมาณ 20 บาทต่อกระสอบ หรือแล้วแต่ช่วงเวลาข้าวขึ้นข้าวลง (บุญ, สัมภาษณ์, 17 กุมภาพันธ์ 2560)

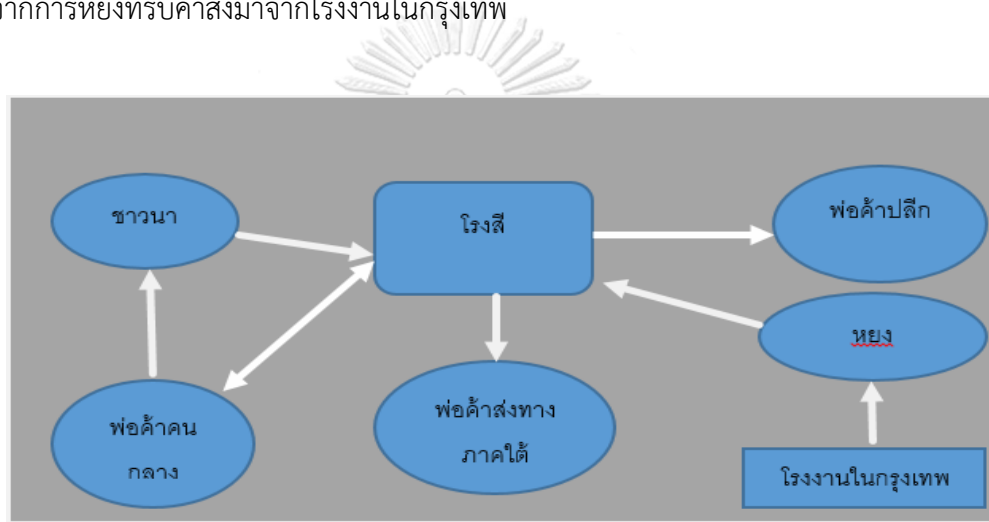
นอกจากนี้ พ่อค้าปลีกก็ยังได้นำข้าวสารกระสอบปุ๋ยละ 49 กิโลกรัมที่ซื้อมาจากโรงสี ไปแยกขายย่อยที่ละกิโลกรัมอีกด้วย ทำให้คนที่ไม่ต้องการจะซื้อกระสอบใหญ่ก็จะมาซื้อกับทางร้านค้าข้าวสารปลีกเหล่านี้และร้านค้าปลีกก็จะได้กำไรจากการขายข้าวสารโดยการบวกราคากิโลกรัมละ 2-3 บาท เท่ากับว่าขายกระสอบปุ๋ยหนึ่ง 49 กิโลกรัม ร้านค้าปลีกเหล่านี้ก็จะกำไรประมาณ 98-147 บาท ซึ่งร้านค้าปลีกในอำเภอสว่างแดนดินจะขายข้าวสารได้วันหนึ่งประมาณ 10-20 กระสอบปุ๋ย หรือได้กำไรจากการขายข้าวสารที่ซื้อจากโรงสีแล้วนำมาขายต่อวันอยู่ที่ประมาณ 980-2,940 บาท ก่อนหักค่าลูกน้อง (เอ, สัมภาษณ์, 17 กุมภาพันธ์ 2560)

### 6. พ่อค้าส่งทางภาคใต้

พ่อค้าส่งทางภาคใต้ถือเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในระบบการค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดิน คือ จะทำการติดต่อซื้อข้าวสารเหนียวจากทางโรงสีในอำเภอสว่างแดนดิน แล้วนำไปขายให้กับร้านค้าปลีกในภาคใต้อีกที โดยที่ร้านพ่อค้าส่งทางภาคใต้จะเป็นคนส่งรถมาขนข้าวที่อำเภอสว่างแดนดินเอง โดยจะขนข้าวสารเหนียวไปครั้งละประมาณ 320-600 กระสอบปุ๋ย (49กิโลกรัม) โดยทางโรงสีที่สว่างแดนดินจะคิดราคาให้ถูกกว่ากว่าราคาหน้าป้าย 20-80 บาท หรือน้อยกว่านั้นแล้วแต่ตกลงกัน แล้วเมื่อนำไปขายต่อพ่อค้าส่งทางภาคใต้จะบวกราคาจากที่ซื้อมาก็คิดกำไรประมาณ 30 บาทต่อกระสอบปุ๋ย แก่ร้านค้าย่อยๆ ในภาคใต้ (มีชัย, สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2560)

อย่างไรก็ดีเป็นที่น่าสังเกตว่า สำหรับบทบาทของตัวแสดงหรือผู้เกี่ยวข้องที่สำคัญในระบบการค้าข้าวของอำเภอสว่างแดนดินในช่วงที่รัฐบาลไม่ได้เข้ามาแทรกแซง จากรูปภาพที่ 3.1 จะเห็นได้ว่า ระบบการค้าข้าวที่รัฐบาลไม่ได้เข้ามาแทรกแซง ตัวแสดงในระบบการค้าข้าว เส้นขาวนาจะชี้ไปหาโรงสี เพราะขาวนาจะเป็นคนนำข้าวมาขายยังโรงสีเองโดยที่โรงสีไม่ได้ออกไปซื้อข้าวกับขาวนาถึงที่

โดยตรง เพียงตั้งราคาไว้ที่หน้าป้าย แต่โรงสีจะใช้วิธีการหาข้าวจากชาวนาที่ไม่ได้มาขายกับต้นหน้าโรงสีโดยผ่านพ่อค้าคนกลางทำให้เส้นของโรงสีกับพ่อค้าคนกลางเป็นเส้นที่ลูกศรชี้ไปหาทั้ง 2 ฝ่าย เพราะทั้งคู่ต่างเข้าหากันและติดต่อกันอยู่ประจำ จากที่พ่อค้าคนกลางก็ต้องเข้าไปขอราคาพิเศษกับโรงสี ก่อนที่โรงสีจะให้พ่อค้าคนกลางออกไปรวบรวมข้าวเปลือกจากชาวนารายย่อย ที่ไม่ได้นำมาขายให้กับโรงสีโดยตรง ซึ่งจะเห็นว่าเส้นของพ่อค้าคนกลางชี้ลูกศรไปหาทั้งชาวนา เพราะพ่อค้าคนกลางจะเป็นคนที่ออกไปหาซื้อข้าวเปลือกกับชาวนาถึงหน้ายุ้งฉาง และโรงสีเมื่อได้ข้าวเปลือกมาแล้วทำการแปรรูปเป็นข้าวสารก็จะนำข้าวสารออกไปขายยังช่องทางต่างๆ โดยเป็นคนติดต่อไปเองยังพ่อค้าปลีก พ่อค้าส่งทางภาคใต้ และมีหยังซึ่งเป็นคนติดต่อเข้ามาหาซื้อข้าวสาร ข้าวหัก ข้าวปลาย กับทางโรงสีเองจากการหยังที่รับคำสั่งมาจากโรงงานในกรุงเทพฯ



รูปที่ 3.1 รูประบบการค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดินในช่วงที่รัฐบาลไม่ได้เข้ามาแทรกแซง

### 3.2 พัฒนาการลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าว

สำหรับพัฒนาการลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าวของอำเภอสว่างแดนดินที่สำคัญๆ พบว่า ในช่วงปี 2531 ในสมัยที่การคมนาคมและการสื่อสารยังไม่สะดวก ชาวนาส่วนใหญ่ยังไม่มีพาหนะเป็นของตนเองการที่จะขายข้าวเปลือกจึงเป็นพ่อค้าคนกลางที่จะขับรถเข้ามารับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาถึงหน้ายุ้งฉาง (เต, สัมภาษณ์, 5 กุมภาพันธ์ 2560) โดยโรงสีในอำเภอสว่างแดนดิน จะเป็นผู้ให้เงินทุนพ่อค้าคนกลางยืมโดยไม่คิดดอกเบี้ยเพื่อให้ออกไปซื้อข้าวเปลือกจากชาวนามาให้ และพ่อค้าคนกลางจึงเอาเงินส่วนนี้ไปให้ชาวนายืมในเรื่องของต้นทุนการทำนาต่ออีกทอดหนึ่งโดยไม่คิดดอกเบี้ย และเมื่อชาวนาทำนาได้ข้าวเปลือกมาก็จะต้องนำมาขายให้กับพ่อค้าคนกลางที่ให้ยืมเงิน โดยที่ถึงแม้ว่าจะไม่ได้มีสัญญาเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ก็ใช้ความเชื่อใจระหว่างกัน และเมื่อพ่อค้าคนกลางนำข้าวเปลือกที่รวบรวมมาจากชาวนานำมาขายให้กับโรงสีแล้วจึงได้คืนเงินที่ยืมจากโรงสีไป (ดำ, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2560) โดยความสัมพันธ์ในช่วงเวลาดังกล่าว คือ ความสัมพันธ์

เชิงอุปถัมภ์เป็นทอดๆ อาศัยบรรทัดฐานของความไว้วางใจว่าจะต้องต่างตอบแทนกันเมื่อมีการช่วยเหลือ โดยไม่มีการเซ็นสัญญาใดๆ

อีกทั้งในช่วงนี้โรงสียังต้องติดต่อกับร้านค้าขายข้าวสารต่างๆ จากการนำข้าวสารไปให้ร้านค้าต่างๆ ดูเป็นตัวอย่าง พร้อมหมายเลขโทรศัพท์ติดต่อกลับไปให้กับร้านค้าข้าวพิจารณาคุณภาพของข้าวสาร หากร้านค้าข้าวสารสนใจก็จะติดต่อกลับมา และโรงสีเองยังมีความสัมพันธ์กับหยัง จากการที่หยังเข้ามาเป็นนายหน้าที่ติดต่อซื้อข้าวหัก ข้าวปลายกับโรงสี เพื่อไปส่งให้กับโรงงานในกรุงเทพฯ ซึ่งความสัมพันธ์นี้หยังเป็นคนติดต่อกับทางโรงสีมาเอง โดยทางโรงสีก็จะต้องฝากตัวอย่างข้าวที่ต้องการไปกับหยังเพื่อให้โรงงานในกรุงเทพฯ และเมื่อทำการจัดส่งข้าวสารและตรวจคุณภาพข้าวผ่าน ทางหยังจึงจะทำการจัดการโอนเงินมาให้กับทางโรงสีในระยะเวลาประมาณ 15 วันหลังจากตรวจรับส่งข้าว (ยัง, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2560)

ช่วงปี 2544-2548 ความสัมพันธ์รูปแบบเดิมเริ่มเปลี่ยนไปจากการที่รัฐบาลเข้ามาผลักดันกองทุนหมู่บ้าน โดยกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ คือ กองทุนหมุนเวียนประเภทเพื่อการกักตุนซึ่งถือเป็นเงินนอกงบประมาณของรัฐบาล โดยมีการดำเนินงานมาเริ่มแรกปี 2544 จากการที่รัฐบาลได้จัดสรรเงินงบประมาณ ให้มีการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองกองทุนละ 1 ล้านบาท โดยให้ประชาชนร่วมกันบริหารจัดการกองทุนด้วยตนเอง ทั้งนี้เงินที่แต่ละหมู่บ้านได้รับนั้น ไม่ได้ส่งไปยังหมู่บ้านโดยตรง แต่เป็นการส่งผ่านธนาคารออมสินหรือ ธ.ก.ส. โกล်หมู่บ้านที่กองทุนหมู่บ้านเปิดไว้รองรับเงินจัดสรรจากรัฐบาล (สำนักงบประมาณของรัฐบาล, 2558) ทำให้ในช่วงนี้เองที่ชาวนาได้มีการกู้เงินผ่านกองทุนเงินล้านหรือกองทุนเงินแสน และ ธ.ก.ส.<sup>2</sup> โดยเอามาใช้เป็นต้นทุนในกานทำนา จนทำให้ในช่วงนี้ความสำคัญที่ชาวนาต้องยืมเงินพ่อค้าคนกลางเริ่มลดน้อยลง แต่ถึงอย่างไรก็ยังมี การกู้ยืมอยู่บ้างในบางกรณี แต่ชาวนาจะไม่กู้เงินตั้งแต่ต้นฤดูเหมือนเก่า เป็นเพียงแค่การกู้ยืมเป็นบางโอกาส เช่น ในช่วงเกี่ยวข้าวที่บางครั้งชาวนามีเงินไม่พอเพียงเล็กน้อย (เต, สัมภาษณ์, 5 กุมภาพันธ์ 2560)

จากลักษณะดังกล่าวส่งผลให้ความสัมพันธ์แบบเดิม ที่ชาวนาจำเป็นต้องกู้ยืมเงินจากพ่อค้าคนกลางมีความสำคัญน้อยลง แต่อย่างไรก็ดีชาวนาบางรายเองก็ยังคงความเกรงใจพ่อค้าคนกลางอยู่บ้าง จากที่ในบางกรณีชาวนาเองอาจจะเงินไม่พอถึงแม้ว่าจะมีการกู้ยืมเงินในระบบไปแล้ว จนต้องกู้ยืมเงินพ่อค้าคนกลางอยู่ในบางครั้ง เช่น อาจจะมีการยืมเงินเพื่อมาเป็นค่าเกี่ยวข้าว และจากการที่ ความสำคัญของพ่อค้าคนกลางลดน้อยลง ทำให้ถ้าหากพ่อค้าคนกลางที่ต้องการซื้อข้าวเปลือกจากชาวนา ต้องมีการสอบถามราคาข้าวเปลือกจากโรงสีทั้งในและนอกพื้นที่ เพื่อที่พ่อค้าคนกลางจะได้

<sup>2</sup> กองทุนต่างๆ มีเงื่อนไขที่รัฐบาลจะโอนเงินผ่านธนาคารออมสิน หรือ ธ.ก.ส. เป็นการผลักดันให้คนชนบทกู้เงินในระบบมากขึ้น จนมีส่วนทำให้ชาวนาตัดสินใจผ่าน ธ.ก.ส. มากขึ้น

แจ้งราคาข้าวเปลือกกับชาวนาในราคาซื้อที่สูงกว่าคนอื่น แต่ก็ยังมีชาวนาที่มีการยืมเงินพ่อค้าคนกลาง ก็ยังคงมีความสัมพันธ์กันอยู่บ้าง ทำให้บางกรณีพ่อค้าคนกลางคนอื่นเสนอราคาซื้อข้าวเปลือกสูงกว่า พ่อค้าคนกลางที่ชาวนากู้ยืมเงิน ชาวนาก็ยังมีความเกรงใจและเลือกที่จะขายให้กับพ่อค้าคนกลาง ดังกล่าว แต่ถึงอย่างไรชาวนาเองจะของราคาข้าวเปลือกเพิ่มให้เท่ากับที่ชาวนาได้รับจากคนอื่น (ดำ, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2560) อีกทั้งการเข้ามาของกองทุนต่างๆ เมื่อชาวนามีแหล่งการกู้ยืมเงินในระบบจนสามารถหาต้นทุนมาลงทุนได้มากขึ้นยังทำให้ในช่วงนี้ชาวนานอกจากทำนาอย่างเดียวแล้วยังลองปลูกยางพาราเพิ่มเติมเพื่อให้มีรายได้หลายช่องทางมากขึ้น (ฤดี, สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2560)

จนมาถึงช่วงปี 2548 เป็นช่วงที่การคมนาคมสะดวกขึ้น อีกทั้งการที่ห้างโลตัสได้มาเปิดสาขาอยู่ที่ตัวเมืองอำเภอสว่างแดนดินเป็นครั้งแรก ทำให้ช่วงนี้ชาวนาบางส่วนได้มีการจ้างรถรับจ้าง เพื่อพาครอบครัวของตนเพื่อมาซื้อของในห้างโลตัส เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชาวนาเข้ามาขายข้าวกับโรงสีในตัวอำเภอมากขึ้น จากการที่ชาวนาต้องเข้ามาห้างโลตัสอยู่แล้ว เมื่อขายเสร็จก็จะได้นำเงินที่ขายข้าวเปลือกไปใช้ซื้อของใช้ส่วนตัว อีกทั้งชาวนาบางรายเองยังมีครอบครัวที่มีการทำอาชีพขายของทั่วไปภายในหมู่บ้าน ก็เลยเดินทางมารดกันเดียวกัน โดยถือโอกาสซื้อของกลับไปขายพร้อมกันเลย เพราะของทั่วไปจากโลตัส หากซื้อเป็นจำนวนจะมีราคาถูก ส่งผลให้ช่วงนี้อชีพรถรับจ้างเริ่มเป็นที่นิยม จนชาวนาบางส่วนเริ่มมีความสัมพันธ์กับรถรับจ้าง เพื่อพาตนไปซื้อของที่ห้างโลตัสและขายข้าวเปลือกให้กับโรงสีโดยตรง ไม่ได้ขายข้าวเปลือกผ่านพ่อค้าคนกลางมากเหมือนช่วงก่อนหน้านี้ (นิ, สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2560) จนส่งผลให้จากการเปลี่ยนแปลงในช่วงก่อนหน้านี้ และมาถึงช่วงนี้ทำให้ความสำคัญที่ชาวนาต้องกู้ยืมเงินทุนและขายข้าวผ่านพ่อค้าคนกลางหายไป

นอกจากนี้ จากการที่ชาวนาได้นำข้าวเปลือกมาขายให้กับโรงสีโดยตรง ส่งผลให้โรงสีเองเริ่มเห็นคุณภาพข้าวที่มีความแตกต่างกันของแต่ละหมู่บ้าน โดยโรงสีก็จะมีความสัมพันธ์ที่พิเศษ กับชาวนาหมู่บ้านที่ปลูกข้าวคุณภาพข้าวที่ดีอย่างต่อเนื่อง<sup>3</sup> โดยคุณภาพข้าวมาจากความใส่ใจในการปลูกข้าวของแต่ละหมู่บ้าน และทำอย่างต่อเนื่องจนพอเริ่มเป็นบรรทัดฐาน จนเป็นการสร้างวัฒนธรรมของชาวนาหมู่บ้านดังกล่าวในการทำข้าวที่มีคุณภาพ เพราะชาวนาในหมู่บ้านนี้ก็จะมีการบอกกล่าวกันให้ทำข้าวที่มีคุณภาพแล้วก็จะได้ราคาสูงขึ้น จนในที่สุดกลายเป็นความภาคภูมิใจของชาวนาหมู่บ้านนี้ว่าข้าวหมู่บ้านตนมีคุณภาพ จนโรงสีซื้อข้าวเปลือกราคาสูงกว่าหมู่บ้านอื่นและให้ความสำคัญ (เต, สัมภาษณ์, 5 กุมภาพันธ์ 2560)

<sup>3</sup> การตรวจข้าวของโรงสีไม่ได้ทำการตรวจข้าวทุกระสอบจะใช้การสุ่มตรวจข้าวเปลือกแค่บางกระสอบโดยนำไปสีเป็นข้าวสารดูและเมื่อตัดสินใจลงข้าวเปลือกแล้วถ้าหากเจอบางกระสอบที่ไม่ได้คุณภาพแล้วเทลงไปแล้ว ก็จะแก้ไขอะไรไม่ได้ โรงสีจึงต้องให้ความเชื่อใจในชาวนาส่วนหนึ่งด้วยว่าเมื่อชาวนาบอกข้าวแล้วเดียวต้องเชื่อถือได้ไม่มีประวัติตรวจบางกระสอบข้าวผ่านแต่พอเทลงไปแล้วเจอกระสอบที่ไม่ได้ตรวจเป็นข้าวคนละคุณภาพ

อีกทั้งในช่วงนี้จากที่ชาวนาเริ่มเข้ามาขายข้าวเองผ่านรถรับจ้าง โรงสีก็จะมีการให้ค่าตอบแทนเป็นบางครั้งกับรถรับจ้างที่พาชาวนามาขายข้าวให้ตน 20-50 บาทต่อเที่ยว จนทำให้ช่วงนี้โรงสีไม่ได้อุปถัมภ์เรื่องเงินทุนกับพ่อค้าคนกลางเพื่อนำเงินไปซื้อข้าวเปลือกกับชาวนาเหมือนเก่า แต่โรงสีก็ยังคงรักษาความสัมพันธ์กับพ่อค้าคนกลางสามคนที่ติดต่อกันประจำและเชื่อใจได้ และคนที่สามารถหาข้าวเปลือกมาให้ได้ในปริมาณมากๆ โรงสีก็จะให้ราคาข้าวเปลือกพิเศษกว่าคนอื่นและยังเป็นความสัมพันธ์ที่โรงสีใช้พ่อค้าคนกลางให้เชีคราคาข้าวเปลือกจากที่อื่นว่าซื้อราคาเท่าไร เพราะถึงพ่อค้าคนกลางจะถูกลดบทบาทน้อยลงจากที่ชาวนาเริ่มมาขายข้าวเองผ่านรถรับจ้างและยังไม่พึ่งเงินทุนพ่อค้าคนกลางเหมือนสมัยก่อน แต่ก็ยังมีพ่อค้าคนกลางสามคนที่ติดต่อกับโรงสีประจำยังสามารถหาข้าวเปลือกได้โดยต้องขยันเชีคราคาจากหลากหลายพื้นที่และขอราคาพิเศษกว่าราคารับซื้อข้าวเปลือกโรงสีหน้าป่าย เพื่อที่จะไปซื้อข้าวจากชาวนาได้ (ยัง, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2560) ทำให้พ่อค้าคนกลางทราบราคาซื้อข้าวเปลือกหลากหลายพื้นที่ และจนมาถึงในช่วงนโยบายประกันราคาข้าว จำนำข้าว ปัจจุบัน ที่ส่งผลให้ลักษณะความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวเปลี่ยนแปลงไปมากกว่าเดิม ที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงส่วนนี้ในบทที่ 4

### 3.3 สรุป

ชาวนาเป็นผู้ที่ผลิตข้าวเริ่มต้น คือการทำการปลูกข้าวด้วยวิธีต่างๆ คือนาดำ นาหว่าน และนาหยอด ซึ่งแล้วแต่ความถนัดและความต้องการของชาวนาเพราะขั้นตอนวิธีการทำ และผลผลิตต่อไร่จากการทำนาทั้ง 3 รูปแบบแตกต่างกัน และเมื่อชาวนาเกี่ยวข้าวและได้ข้าวเปลือกมาแล้วชาวนาก็จะนำไปขายเปลือกไปตากแดดจนข้าวเปลือกมีความชื้นไม่เกินร้อยละ 15 ก่อนนำไปขายให้กับโรงสีโดยตรงหรือรอขายกับพ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อข้าวเปลือกถึงหน้ายุ้งฉางภายในหมู่บ้าน หรือบางรายก็นำข้าวสดซึ่งไม่ผ่านการตากแดดไปขายทันที โดยยอมที่จะโดนพ่อค้าคนกลางหรือโรงสีหักน้ำหนักความชื้นที่ร้อยละ 10<sup>4</sup> โดยที่ทางพ่อค้าคนกลางก็จะติดต่อกับโรงสีเพื่อเชีคราคาข้าวเปลือกเสมอเพื่อที่จะได้ไปซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาในราคาที่ตนซื้อ แล้วนำมาขายต่อโรงสีในราคาสูงขึ้นเพื่อให้ได้กำไร หลังจากโรงสีได้ข้าวเปลือกแล้วโรงสีก็จะต้องทำการตากข้าวเปลือกให้แห้งก่อน หรือถ้าซื้อข้าวแห้งมาแล้ว ก็ไม่ต้องเสียเวลาดตาก นำไปสีเป็นข้าวสารได้ทันที พอสีเป็นข้าวสารแล้วโรงสีก็จะทำการจัด

<sup>4</sup> เมื่อชาวนานำข้าวมาขายถ้าน้ำหนักข้าวเปลือก 1,000 กิโลกรัม เมื่อโดนหักน้ำหนัก 10 เปอร์เซ็นต์ ก็จะเหลือน้ำหนักข้าว 900 กิโลกรัม ซึ่งที่โรงสีและพ่อค้าคนกลางใช้วิธีการหักน้ำหนักแบบนี้ เพราะเมื่อนำข้าวเปลือกที่ยังไม่แห้งดีมีความชื้นปนอยู่มาก ข้าวจะมีความชื้นปนอยู่ในน้ำหนักข้าวทำให้น้ำหนักข้าวมาก เมื่อนำไปตากแดดจนแห้งแล้ว ความชื้นที่ปนอยู่ในน้ำหนักข้าวก็หายไป และน้ำหนักข้าวก็จะลดลงประมาณ 10 เปอร์เซ็นต์ ซึ่งการหักน้ำหนักแล้วก็จะไม่หักราคาอีก

ขายไปยังช่องทางต่างๆ ทั้งขายหน้าร้าน พ่อค้าปลีก พ่อค้าส่งทางภาคใต้ และยังมีโรงงานทางกรุงเทพฯ ที่มีหญิงหรือนายหน้าเป็นคนมาติดต่อซื้อข้าวสารกับทางโรงสี

สรุปความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าวตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์อยู่เสมอ ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวจะเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทภาพรวมระบบการค้าข้าวของพื้นที่ในอำเภอสว่างแดนดินที่เปลี่ยนแปลงทั้งด้านราคาข้าว การคมนาคม การสื่อสาร และผลกระทบจากนโยบายที่เข้ามาแทรกแซงระบบการค้าข้าวโดยตรง ที่นโยบายดังกล่าวก่อให้เกิดผลกระทบกับตัวแสดงในระบบการค้าข้าวไม่คนใดคนหนึ่ง จนเป็นปัจจัยที่ทำให้ตัวแสดงดังกล่าวจำเป็นต้องปรับตัว เพื่อตอบรับในสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงนั้น เริ่มที่แต่เดิมในปี 2531 เป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ต่อกันเป็นทอดๆ ที่ชาวนาต้องพึ่งพิงเงินทุนจากพ่อค้าคนกลางและพ่อค้าคนกลางพึ่งพิงเงินทุนจากโรงสีอีกทีโดยที่ชาวนาต้องขายข้าวผ่านพ่อค้าคนกลางเป็นหลักก่อน และจากการที่รัฐบาลผลักดันให้มีนโยบายกองทุนหมู่บ้านในปี 2544 ที่เป็นการผลักดันให้ชาวนากู้ยืมเงินในระบบมากขึ้น รวมถึงการกู้ยืมผ่าน ธ.ก.ส. ส่งผลให้ความสำคัญในการกู้ยืมเงินพ่อค้าคนกลางเริ่มลดน้อยลง และจนถึงช่วง 2548 ที่การเข้ามาของความเจริญและการคมนาคมที่สะดวกขึ้นมาก เช่นมีห้างโลตัสเข้ามาในตัวอำเภอสว่างแดนดินครั้งแรก ส่งผลให้ชาวนาส่วนมากจ้างรถรับจ้างให้เข้ามาขายข้าวที่โรงสีก่อนที่จะนำเงินที่ได้จากการขายข้าวไปพาลูกหลาน ญาติพี่น้องไปซื้อของที่โลตัส ทั้งของใช้ส่วนตัว และนำไปไว้ขายยังร้านค้าของคนครอบครัวชาวนา ทำให้ในช่วงนี้ความสำคัญที่ชาวนาต้องอาศัยการขายข้าวผ่านพ่อค้าคนกลางหายไป จนทำให้ความสัมพันธ์แบบเดิมที่โรงสีจำเป็นต้องอุปถัมภ์พ่อค้าคนกลางลดน้อยลง เหลือไว้แต่การช่วยเหลือพ่อค้าคนกลางที่มีความสัมพันธ์ที่สนิทสนมกันในบางครั้งบางคราว และจนมาถึงในช่วงนโยบายประกันราคาข้าว จำนำข้าว จำนำยุงฉาง ที่ส่งผลให้ลักษณะความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวเปลี่ยนแปลงไปมากกว่าเดิม ที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงส่วนนี้ในบทที่ 4

## บทที่ 4

### การปรับตัวของระบบการค้าข้าวในบริบทความเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบาย

เนื้อหาในบทนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อตอบโจทย์การวิจัยในข้อที่ 2. เพื่อศึกษาการปรับตัวของระบบการค้าข้าวในบริบทความเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายที่เกิดขึ้นในระหว่างปี 2548-2558 (ประกันราคาข้าว-จำหน่ายข้าว-นโยบายปัจจุบัน) โดยผู้วิจัยได้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 4 ส่วนด้วยกัน คือ **ส่วนที่ 1** พัฒนาการของนโยบายต่อระบบการค้าข้าวในประเทศ ที่จะกล่าวถึงทั้งข้อมูลของนโยบายในเรื่องข้าว ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ถัดมาใน **ส่วนที่ 2** การปรับตัวของระบบการค้าข้าวในช่วงนโยบายประกันราคาข้าว/จำหน่ายข้าว/ปัจจุบัน ที่จะอธิบายว่าจากนโยบายสามช่วงดังกล่าว ส่งผลให้มีการปรับตัวของระบบการค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดินอย่างไร และใน **ส่วนที่ 3** การเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าวในช่วงนโยบายที่เปลี่ยนแปลง ที่จะกล่าวถึงลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีมาตั้งแต่ในอดีต จนเมื่อรัฐบาลเข้ามาแทรกแซงระบบการค้าข้าว จนกระทั่งช่วงนโยบายประกันราคาข้าว จำหน่ายข้าว ปัจจุบัน มีผลทำให้ลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมเปลี่ยนไปอย่างไร ก่อนที่จะสรุปในส่วนสุดท้าย **ส่วนที่ 4** โดยแต่ละส่วนมีรายละเอียดดังนี้

#### 4.1 พัฒนาการของนโยบายต่อระบบการค้าข้าวในประเทศ

จากการย้อนไปศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องรัฐบาลได้เข้ามามีบทบาทในระบบการค้าข้าวตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยรัฐบาลได้เข้ามามีบทบาทในการค้าข้าวภายในประเทศเป็นครั้งแรก ในปี 2488 หลังสงครามโลกครั้งที่สองจบลง โดยออกพระราชบัญญัติควบคุมเครื่องอุปโภค ซึ่งรวมถึงข้าวด้วย เพื่อที่รัฐจะได้ซื้อข้าวจากตลาดภายในเพื่อจัดส่งให้แก่ประชาชนชาติตามสัญญา ในฐานะผู้แพ้สงคราม (นวนลนุช พิริยวิทย์โยภาส, 2523)

ในช่วง พ.ศ. 2503 จนถึง พ.ศ. 2508 นโยบายพรีเอมิยม เป็นนโยบายที่สำคัญของรัฐบาล มีวัตถุประสงค์เพื่อหารายได้เข้ารัฐบาลผ่านนโยบายนี้ โดยการหารายได้จากผู้ส่งออกข้าว มีอำนาจในการกตราคาซื้อข้าวจากชาวนา แล้วนำไปขายราคาแพง นโยบายนี้จึงเป็นเหมือนการเก็บกำไรจากพ่อค้าข้าว แต่พ่อค้าคนกลางก็ไปกตราคาชาวนาอีกทีเพื่อกำไรของตนจึงทำให้ผู้ที่ได้รับผลกระทบมากเป็นชาวนาที่เป็นผู้ปลูกข้าว

ในช่วง พ.ศ. 2509 จนถึง พ.ศ. 2516 ในช่วงนี้เป็นช่วงที่ราคาข้าวในตลาดโลกแกว่งขึ้นๆ ลงๆ และรัฐบาลเริ่มเห็นว่าการเก็บรายได้พรีเอมิยมนั้นมีผลกระทบทำให้รายได้ของชาวนาน้อยลง รัฐบาลจึง



ผลักดันให้มีการจัดตั้งกองทุนสงเคราะห์เกษตรกรเพื่อนำเงินที่เก็บจากนโยบายพรีเมียมข้าวไปช่วยเหลือชาวนา ผ่านนโยบายพยุงหรือประกันราคาสินค้าเกษตร

ในช่วง พ.ศ. 2518 เป็นต้นมา เป็นช่วงที่รัฐบาลเริ่มให้ความสนใจกับการแทรกแซงราคาข้าวเปลือกภายในประเทศมากขึ้นโดยมีเป้าเพื่อยกระดับราคาข้าวเปลือก โดยรัฐบาลหลายชุดใช้ชื่อนโยบายต่างๆ กัน เช่น ประกันราคาข้าว พยุงราคาข้าว แทรกแซงราคาข้าว เป็นต้น

ในช่วง พ.ศ. 2519 จนถึง พ.ศ. 2524 รัฐบาลได้มีกระบวนการที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง คือ รัฐบาลให้องค์การตลาดเพื่อการเกษตร (อตก.) ออกไปซื้อข้าวเปลือกจากชาวนา และองค์การคลังสินค้า (อคส.) ไปรับซื้อข้าวสารจากโรงสีในราคาที่สูงกว่าตลาด ซึ่งผลจากนโยบายนี้ประโยชน์ส่วนใหญ่ตกอยู่ที่โรงสีมากกว่าตกที่ชาวนา และเกิดการขาดทุนขององค์การคลังสินค้าจำนวนมาก รัฐบาลจึงเลิกใช้นโยบายนี้และผลักดันนโยบายจำนำข้าวแทน

ในช่วง พ.ศ. 2525 รัฐบาลเริ่มโครงการจำนำข้าว จากการเป็นโครงการเล็กๆ ซึ่งยังไม่มี ความสำคัญมากนัก จนมาถึงช่วง พ.ศ. 2529 เป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของนโยบายจำนำข้าว เมื่อรัฐบาลได้ให้ ธกส. รับจำนำข้าวเปลือกเป็นจำนวนมากเป็นครั้งแรก โดยให้ธนาคารแห่งประเทศไทยปล่อยเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชาวนามีรายได้ที่ดีขึ้น ให้ชาวนาจำนำแล้วเก็บข้าวไว้ขายช่วงปลายฤดู เนื่องจากราคาข้าวจะต่ำในช่วงต้นฤดูเพราะมีการนำข้าวมาขายจำนวนมาก และราคาข้าวจะสูงขึ้นเมื่อปลายฤดู แต่ถึงอย่างนั้นผู้ที่รับความเสี่ยงจากการเปลี่ยนแปลงของราคานี้จากโครงการก็ยังเป็นชาวนา เพราะจากการที่รัฐบาลผลักดันและให้คำสัญญากับชาวนาว่าเก็บข้าวเอาไว้จะทำให้ขายข้าวได้ในราคาที่ดีขึ้น ส่งผลให้ชาวนาเข้าไปเสี่ยงในการเก็งกำไรจากพ่อค้าคนกลาง และโรงสี และผู้ส่งออก ซึ่งล้วนแต่มีข้อมูลและประสบการณ์ในการเก็งกำไรและค้าข้าวเป็นเวลานานมากกว่าชาวนาทั้งสิ้น (อัมมาร สยามวาลา & วิโรจน์ ณ ระนอง, 2533)

กล่าวโดยสรุปแล้ว จากการเปลี่ยนแปลงของนโยบายต่างๆ ของรัฐบาลจนถึงช่วงนี้ปรากฏว่าตัวแสดงต่างๆ ในระบบการค้าข้าวสามารถปรับตัวได้บางส่วนและผลักดันผลกระทบส่วนใหญ่ไปให้กับชาวนาที่ไม่มีประสบการณ์และความรู้ความเข้าใจในการเปลี่ยนแปลงของนโยบายถึงแม้วัตถุประสงค์หลักของนโยบายส่วนมากจะอ้างว่าเพื่อช่วยเหลือชาวนา

จนมาถึงในช่วง พ.ศ. 2541 ในยุคของรัฐบาลนายชวน หลีกภัย ได้ออกนโยบายแทรกแซงราคาขึ้นแต่ก็มีเนื้อหาที่นโยบายที่ยังไม่ชัดเจน จนทำให้ผู้ส่งออกไม่รู้จะกำหนดราคาข้าวไปทางไหนจึงตั้งรับและรอดูสถานการณ์ จนทำให้ราคาข้าวต่ำลง

จากเหตุที่ราคาข้าวตกต่ำจนมาถึงในช่วง พ.ศ. 2544 ถึง พ.ศ. 2549 ในยุคของรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร ได้ออกนโยบายจำนำข้าวที่ปรับปรุงใหม่จากเดิมราคาต่ำกว่าตลาดหรือใกล้เคียง ให้ราคาข้าวที่สูงกว่าตลาด โดยมีโรงสีทำหน้าที่เป็นโกดังคอยรับซื้อข้าวเปลือกให้แล้วได้รับค่าตอบแทนเป็น รา หรือปลายข้าว และค่ารับฝากข้าวตามที่รัฐกำหนดไว้ตามเงื่อนไข โดยการทำงานของโรงสีก็จะมีหน่วยงาน

ของรัฐเข้ามาร่วมตรวจสอบร่วมด้วย ทำให้รัฐบาลสามารถควบคุมปริมาณข้าวเปลือกไม่ให้ล้นตลาด และสามารถระบายข้าวสารที่เหลือจากการบริโภคไปขายต่างประเทศ

โดยโครงการจำหน่ายข้าวในปี 2544-2549 มีวัตถุประสงค์หลักดังนี้

1. เพื่อควบคุมปริมาณข้าวเปลือกไม่ให้ออกสู่ตลาดมากเกินไปตั้งแต่ต้นฤดู
2. เพื่อเพิ่มราคาข้าวเปลือกตั้งแต่ข้าวเปลือกยังอยู่กับชาวนา ทำให้ชาวนาได้ขายข้าวในราคาที่สูงขึ้นจริงๆ
3. เพื่อให้ชาวนามีเงินไปใช้หนี้ยูนิตตั้งแต่ต้นฤดู
4. ช่วยให้เกิดเกษตรกรมีเงินจากการขายข้าวเปลือกไปใช้ดำรงชีพได้ อันจะส่งผลให้เกษตรกรที่เป็นประชากรส่วนใหญ่มีกำลังซื้อเพิ่มขึ้น ส่งผลเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจอีกทาง

จากราคาที่สูงขึ้นทำให้ชาวนาที่ขายข้าวได้ราคาสูงขึ้นและการเข้ามาจัดการกับปัญหาของนโยบายยุคก่อนทำให้นโยบายจำหน่ายข้าวในยุคนี้ได้รับความนิยมมากขึ้นจากหลายฝ่ายและยังทำให้ในภาพรวมของด้านการส่งออกในช่วงนี้ดีขึ้นกว่าจากเดิมมาก ทำให้รัฐบาลกลายเป็นผู้ควบคุมกลไกราคาที่แต่เดิมเป็นเพียงผู้ส่งออก

จนมาถึงช่วง 2549-2552 ที่ถึงแม้จะชาวนาส่วนใหญ่จะขึ้นชอบนโยบายจำหน่ายข้าวแต่ก็มีหลายฝ่ายที่มองว่าแท้จริงแล้วนโยบายจำหน่ายข้าวมีกลไกจากการที่ทำให้รัฐบาลกลายเป็นผู้ควบคุมกลไกตลาดทำให้ด้านเอกชนจำเป็นต้องเข้าหาหลายฝ่าย จนทำให้เกิดเป็นเครือข่ายด้านการเมืองเฉพาะกลุ่มของตนและอาจเกิดความไม่โปร่งใส จนทำให้เกิดการรัฐประหารใน พ.ศ. 2549 และได้ทำการลดราคาจำหน่ายลงมากให้ใกล้เคียงกับราคาตลาด แต่ถึงอย่างนั้นจากการที่นโยบายจำหน่ายข้าวเป็นที่ขึ้นชอบของเกษตรกร พอช่วงปี 2551 ในยุคของสมัคร สุนทรเวช ได้จำหน่ายข้าวมากขึ้นอีกโดยเพิ่มราคาจำหน่ายจากช่วงปี 2549 (วีระ หวังสัจจะโชค, 2556) จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่าตั้งแต่อดีตนโยบายของรัฐบาลมีการเปลี่ยนแปลงที่เน้นสาระสำคัญของนโยบายไปที่การช่วยเหลือชาวนาอยู่เสมอ แต่เนื่องจากในงานของผู้วิจัยมีขอบเขตเวลาอยู่ที่ ปี 2548 -2558 ผู้วิจัยจึงให้ความสำคัญกับนโยบายสามช่วง ที่ผู้วิจัยเห็นว่ามีความแตกต่างกันของนโยบายสามช่วงนี้อย่างเห็นได้ชัด คือ นโยบายประกันราคาข้าวของนายกอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ นโยบายจำหน่ายข้าวของนายกยิ่งลักษณ์ ชินวัตร และนโยบายในช่วงปัจจุบัน ดังนี้

ปี 2552 ถึงปี 2554 ยุคของประกันราคาข้าวโดยนายกอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ที่ใช้นโยบายประกันราคาข้าวที่ไม่แทรกแซงราคาตลาดข้าวมากเกินไป และรับประกันว่าชาวนาจะสามารถขายข้าวเจ้าหอมมะลิได้ในราคาตันละไม่ต่ำกว่า 15,300 บาท และรับประกันคร้าวเรือนละไม่เกิน 14 ตัน ข้าวเปลือกเจ้าขาวไม่ต่ำกว่าตันละ 10,000 บาท รับประกันคร้าวเรือนละไม่เกิน 25 ตัน และข้าวเหนียวไม่ต่ำกว่าตันละ 9,500 บาท รับประกันคร้าวเรือนละไม่เกิน 16 ตัน โดยหากชาวนาขายข้าวได้ไม่ถึงราคาประกันรัฐบาลก็จะเพิ่มเงินส่วนต่างบวกให้ เหมือนกับการเพิ่มเงินในการขายข้าวให้กับชาวนา

โดยไม่ได้รับประกันราคาข้าวทุกเมล็ด คิดให้ผลผลิตต่อไร่ ข้าวเจ้าไม่เกิน 418 กิโลกรัมต่อไร่ ข้าวเหนียวไม่เกิน 482 กิโลกรัมต่อไร่ ถ้ามากกว่านั้นไม่ได้เงินเพิ่ม และจ่ายส่วนต่างให้ข้าวเปลือกไม่เกิน 25,000 กิโลกรัม (สมาคมผู้ส่งออกข้าวไทย, 2554)

ปี 2554 ถึงปี 2557 ที่มึนโยบายรับจํานําข้าวทุกเมล็ดโดยไม่กําหนดจํานวนข้าวต่อไร่ แต่จํากัดวงเงินรับจํานําไม่เกินรายละ 500,000 บาท (องค์การคลังสินค้า, 2556) และปรับลดลงมาในปี 2556/57 เหลือไม่เกินรายละ 350,000 โดยรับซื้อข้าวเปลือกหอมมะลิสูงถึง 20,000 บาทต่อตัน ข้าวเปลือกเหนียว 10% เมล็ดยาว 16,000 บาทต่อตัน ข้าวเปลือกเหนียว 10% เมล็ดสั้น 15,000 บาทต่อตัน โดยมีเงื่อนไขที่ราคารับจํานําให้ปรับเพิ่มลดราคาตามคุณภาพของข้าวเปลือกที่รัฐบาลกําหนด (กระทรวงมหาดไทย, 2557) จนมาถึงปี 2557 ที่มีปัญหาจากการที่ชาวนาไม่ได้รับเงินจํานวนมาก ทำให้เกษตรกรที่เข้าโครงการเดือดร้อนและมีการชุมนุมกันเพื่อเรียกร้องเงินจากรัฐบาล แล้วนำไปสู่การปฏิวัติยึดอำนาจในที่สุด (สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2557) ซึ่งหลังจากปฏิวัติยึดอำนาจจนมาถึงปัจจุบันก็ไม่ได้มีนโยบายแทรกแซงระบบการค้าข้าวที่ชัดเจน มีเพียงภายหลังจากนโยบายจํานําย่างฉาง ที่มีการให้เงินสินเชื่อกับชาวนา โดยชาวนาต้องนำข้าวมาตรวจกับทาง ธ.ก.ส. โดยมีเงื่อนไขกําหนดความชื้นไม่เกินร้อยละ 15 และสิ่งเจือปนไม่เกินร้อยละ 2 และข้าวหอมมะลิ (ต้นข้าว 32 กรัมขึ้นไป) จะได้รับเงินสินเชื่อ 13,500 บาทต่อตัน ข้าวเปลือกเหนียวได้รับเงินสินเชื่อ 11,300 บาทต่อตัน โดยจํากัดวงเงินไม่เกินรายละ 300,000 บาท และยังช่วยเหลือให้เงินชาวนา 1,000 บาท ในปี 58/59 และปรับเพิ่มในภายหลังเป็น 2,000 บาท ต่อเก็บข้าวเอาไว้ 1 ตัน ในระยะเวลา 30 วัน และให้ค่าขนย้ายไม่เกินตันละ 300 บาท (กรมการค้าภายใน, 2558)

2547-48		2549-50
<p>นโยบายจำหน่ายข้าวเปลือก ของในยุคนของรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร รับซื้อข้าวหอมมะลิในราคา 10,000 บาทต่อตัน</p>		<p>ภายหลังการรัฐประหารในยุคนของนายพลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ ได้มีการรับจำหน่ายข้าวเปลือกเจ้าหอมมะลิ 9000 บาทต่อตัน และข้าวเปลือกเหนียว 7,700 บาทต่อตัน</p>
2550-51		2551-52
<p>ยุคนายพลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ รับจำหน่ายข้าวเปลือกเจ้าหอมมะลิ 9,300 บาทต่อตัน และข้าวเปลือกเหนียว 7,700 บาทต่อตัน</p>		<p>ยุคนายกสมัคร สุนทรเวช ระดับข้าวในตลาดสูงขึ้นอย่างมาก เนื่องจากสถานการณ์ วิกฤตอาหารและพลังงานโลก ทำให้ชาวนาเรียกร้องให้ขึ้นราคาจำหน่ายข้าว รัฐบาลยุคนี้จึงได้ปรับราคาจำหน่ายขึ้น ข้าวเปลือกเจ้าหอมมะลิ 15,000 ต่อตัน ข้าวเหนียว 10,000 บาทต่อตัน</p>
2552-54		
<p>การเข้าไปแทรกแซงกลไกตลาดมากไปจนเป็นที่ห่วงเกรงว่าจะกระทบต่อกลไกตลาดข้าวมากไป ทำให้มีนโยบายประกันราคาข้าวของนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ซึ่งประกันราคาข้าวเปลือกหอมมะลิที่ 15,300 บาทต่อตัน รับประกันครั้วเรือนละไม่เกิน 14 ตัน ข้าวเหนียว 9,500 บาทต่อตัน รับประกันครั้วเรือนละไม่เกิน 16 ตัน ซึ่งหลังจากขายข้าวให้กับโรงสีในกลไกตลาดปกติแล้วส่วนต่างจากราคาข้าวรัฐบาลจะเป็นคนจ่ายเพิ่ม</p>		
2554-57		
<p>นโยบายจำหน่ายข้าวของยุคนายยิ่งลักษณ์ ชินวัตร ที่เพิ่มราคาจำหน่ายสูงกว่ากลไกตลาดค่อนข้างมากและรับจำหน่ายทุกเมล็ดไม่กำหนดจำนวนข้าวเปลือกต่อไร่หรือต่อครั้วเรือน แต่จำกัดวงเงินต่อรายที่ 5 แสนบาท และลดมาเหลือ 3.5 แสนบาท ในปี 56 โดยต้องไปขึ้นเงินกับ ธ.ก.ส</p>		
2558-60		
<p>โครงการสินเชื่อชะลอการขายข้าวเปลือกนาปีหรือจำหน่ายยุ่งฉาง ของยุคนายพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา โดยมีเงื่อนไขที่จะช่วยเหลือให้เงินชวนา 1,000 บาท ในปี 58/59 และปรับเพิ่มในภายหลังเป็น 2,000 บาท ต่อเก็บข้าวเอาไว้ 1 ตัน ในระยะเวลา 30 วัน</p>		

รูปที่ 4.1 รูปการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐ

## 4.2 การปรับตัวของระบบการค้าข้าวในช่วงนโยบายประกันราคาข้าว/จำหน่ายข้าว/นโยบายปัจจุบัน

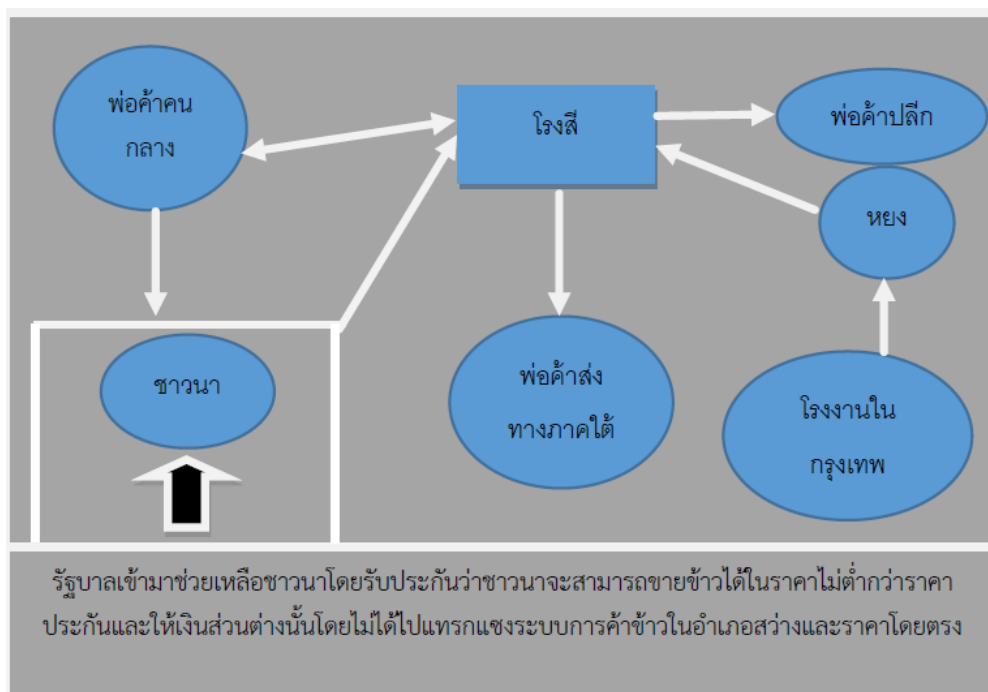
จากนโยบายที่สำคัญสามช่วงที่กล่าวมาทั้ง นโยบายประกันราคาข้าว นโยบายจำหน่ายข้าว และนโยบายปัจจุบัน ที่มีเนื้อหาสาระในนโยบายที่แตกต่างกันค่อนข้างมาก ซึ่งส่งผลให้ระบบการค้าข้าวแบบปกติที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 3 มีการเปลี่ยนแปลง และการปรับตัวที่แตกต่างกันในแต่ละช่วงดังนี้

### 4.2.1 ช่วงประกันราคาข้าว

ในช่วงนโยบายประกันราคาข้าว จากระบบการค้าข้าวแบบปกติที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 3 จะมีตัวแสดงที่เพิ่มเข้ามาเกี่ยวข้องในระบบการค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดินคือภาครัฐ และเข้ามาช่วยเหลือชาวนาโดยรับประกันว่าชาวนาจะสามารถขายข้าวเจ้าหอมมะลิได้ในราคาตันละไม่ต่ำกว่า 15,300 บาท และรับประกันคริวเรือนละไม่เกิน 14 ตัน ข้าวเปลือกเจ้าขาวไม่ต่ำกว่าตันละ 10,000 บาท รับประกันคริวเรือนละไม่เกิน 25 ตัน และข้าวเหนียวไม่ต่ำกว่าตันละ 9,500 บาท รับประกันคริวเรือนละไม่เกิน 16 ตัน โดยที่ไม่ได้เข้าไปแทรกแซงตัวแสดงในระบบการค้าข้าวคนอื่นนอกจากชาวนา เป็นเหมือนการเข้าไปให้เงินช่วยเหลือชาวนาเพียงอย่างเดียว เพราะเมื่อชาวนาไปขายข้าวได้ไม่ถึงในราคาประกัน ชาวนาจึงจะมากขึ้นเงินจากส่วนต่างที่ไม่ถึงราคาประกันนั้น เป็นการเพิ่มเงินในการขายข้าวให้กับชาวนา โดยไม่ได้รับประกันราคาข้าวทุกเมล็ด คิดให้ผลผลิตต่อไร่ ข้าวเจ้าไม่เกิน 418 กิโลกรัมต่อไร่ ข้าวเหนียวไม่เกิน 482 กิโลกรัมต่อไร่ ถ้ามากกว่านั้นไม่ได้ และจ่ายส่วนต่างให้ข้าวเปลือกไม่เกิน 25,000 กิโลกรัม (สมาคมผู้ส่งออกข้าวไทย, 2554)

จากเงื่อนไขนโยบายดังกล่าว เมื่อคนที่มีส่วนเกี่ยวข้องหรือตัวแสดงในระบบการค้าข้าวในอำเภอสว่างนอกจากชาวนาไม่ได้รับผลกระทบอะไร จึงไม่มีการปรับตัว โรงสีข้าวก็ซื้อข้าวเปลือกตามปกติ มีเพียงชาวนาที่ได้รับผลประโยชน์จากส่วนต่างของราคาที่รัฐบาลจ่ายให้ และก็มีชาวนาบางส่วนปรับรูปแบบทำนาเพื่อลดต้นทุนเป็นปัจจัยหลัก คือ ที่จากเดิมชาวนาจะนิยมทำนาแบบดำปรับไปทำนาแบบหว่าน เพราะสามารถลดต้นทุนการทำนาได้ และถึงจะได้ผลผลิตน้อยกว่าการทำนาดำ แต่จากเงื่อนไขที่รับประกันข้าวเปลือกคิดให้ผลผลิตต่อไร่ ข้าวเจ้าไม่เกิน 418 กิโลกรัมต่อไร่ ข้าวเหนียวไม่เกิน 482 กิโลกรัมต่อไร่ ทำให้ชาวนาเลือกรูปแบบการทำนาที่จะลดต้นทุนการทำนา มากกว่าเพิ่มผลผลิตต่อไร่<sup>5</sup>

<sup>5</sup> จากการเก็บข้อมูลจากชาวนา 10 คน ช่วงนี้พบชาวนามีการปรับไปทำนาหว่านเพื่อลดต้นทุนการผลิตเพิ่มมากขึ้น คือ 5 คน



**รูปที่ 4.2** รูประบบการค้าข้าวในช่วงนโยบายประกันราคาข้าว

จากรูปภาพ 4.2 การเข้ามาช่วยเหลือชาวนาของรัฐบาลผ่านนโยบายประกันราคาข้าวเป็นการช่วยเหลือที่ไม่ได้เข้ามาแทรกแซงระบบการค้าข้าวโดยตรง ทำให้ตัวแสดงในระบบการค้าข้าวในช่วงนี้ไม่ได้แตกต่างจากระบบการค้าข้าวในภาพ 3.1 มาก มีเพียงการเพิ่มเข้ามาของตัวแสดงใหม่คือรัฐบาล เข้ามามีเส้นลูกศรชี้ไปหาชาวนา คือมีการช่วยเหลือชาวนาในเรื่องของการเพิ่มเงินในส่วนต่างของการขายข้าว นั่น หากขายข้าวได้ในราคาที่ต่ำกว่าราคาประกันข้าวที่รัฐบาลกำหนด ซึ่งจากการที่รัฐบาลไม่ได้เข้าไปแทรกแซงส่วนอื่นนอกจากการช่วยเหลือชาวนาตรงนี้ทำให้ตัวแสดงอื่นๆ นอกจากชาวนา ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงอะไรดังที่รูปภาพแสดง

#### 4.2.2 ช่วงนโยบายจํานำข้าว

ในช่วงของนโยบายจํานำข้าวจะมีตัวแสดงที่เข้ามาเกี่ยวข้องเพิ่มในระบบการค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดินคือภาครัฐ และธนาคาร ธ.ก.ส.<sup>6</sup> (นาย, สัมภาษณ์, 12 มิถุนายน 2560) ซึ่งแตกต่างจากช่วงนโยบายประกันราคาข้าว คือ ในช่วงนี้รัฐบาลจะเข้ามาแทรกแซงกลไกตลาดโดยตรง คือ การที่ภาครัฐเข้ามาซื้อข้าวผ่านโครงการจํานำข้าวกับชาวนา และกำหนดราคาข้าวเปลือกในการจํานำค่อนข้างสูงกว่าตลาดปกติ โดยมีเงื่อนไขจากมาตรการรับจํานำข้าวเปลือก ปีการผลิต 2556/57 ในการรับซื้อข้าวเปลือกในโครงการรับจํานำ วงเงินที่เกษตรกรสามารถจํานำได้ปรับลงจากปีการผลิต

<sup>6</sup> บทบาท ธ.ก.ส. ที่เพิ่มเข้ามาในช่วงนี้ คือ เป็นผู้ที่ตอบสนองตามแนวทางของนโยบายจํานำข้าวของรัฐบาล คือเป็นธนาคารที่ให้ชาวนามาขึ้นเงินจากการขายข้าวเข้าโครงการจํานำข้าว

2555/56 ที่แต่เดิมจำกัดวงเงินไม่เกินรายละเอียด 500,000 บาท เหลือ 350,000 บาท และมีระยะเวลา นำมาเข้าโครงการในช่วง 1 ต.ค 56- 28 ก.พ 57 และราคาในการรับซื้อข้าวเปลือกดังนี้

ข้าวเปลือกหอมมะลิ (42 กรัม)<sup>7</sup> 20,000 บาทต่อตัน หรือกิโลกรัมละ 20 บาท

ข้าวเปลือกเหนียว 10% เมล็ดยาว (42 กรัม) 16,000 บาทต่อตัน หรือกิโลกรัมละ 16 บาท

ข้าวเปลือกเหนียว 10% เมล็ดสั้น (40 กรัม) 15,000 บาทต่อตัน หรือกิโลกรัมละ 15 บาท

โดยที่ราคาปรับจํานำข้าวเปลือกหอมมะลิให้ปรับเพิ่ม – ลดตามจำนวนกรัมในอัตรากิโลกรัมละ 200 บาท และราคาปรับจํานำข้าวเปลือกเหนียว ให้ปรับเพิ่ม – ลดตามจำนวนกรัม โดยเมล็ดยาวใน อัตรากิโลกรัมละ 160 บาท และเมล็ดสั้น ในอัตรากิโลกรัมละ 150 บาท (กระทรวงมหาดไทย, 2557) และ จากเงื่อนไขดังกล่าวทำให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในระบบการค้าข้าวได้รับผลกระทบโดยตรง ดังนี้

**1. ชาวนา** จากผลกระทบที่เกิดจากนโยบายจํานำข้าวทำให้ชาวนาในอำเภอสว่างแดนดิน ได้รับผลประโยชน์จากโครงการนี้โดยตรงเพราะได้ราคาข้าวเปลือกจากโครงการจํานำที่สูงขึ้น และยัง สามารถขายข้าวเปลือกโดยไม่จำกัดปริมาณข้าวเปลือกต่อไร่ในราคาจํานำ แม้จะมีการจำกัดวงเงิน สูงสุดไม่เกินรายละเอียด 350,000 แต่ชาวนาส่วนใหญ่ขายข้าวเปลือกต่อรายมักจะไม่เกินวงเงินที่ทาง นโยบายตั้งไว้ จากการที่ราคาข้าวขึ้นสูง และสามารถขายโดยไม่มีการจำกัดจำนวนต่อไร่เหมือน นโยบายประกันราคาข้าว ชาวนาส่วนมากจึงได้ปรับรูปแบบการทำนาที่ได้ผลผลิตต่อไร่สูง คือ การทำ นาดำ นาหยอด

นอกจากนี้การเกี่ยวข้าวจากที่ชาวนาเคยใช้แรงงานคนในการเกี่ยวส่วนหนึ่ง<sup>8</sup> ปรับมาเป็นใช้ รถเกี่ยวข้าวเป็นจำนวนมาก เพื่อรีบเกี่ยวข้าวให้ได้ปริมาณมากๆ รวดเร็วให้ทันขายข้าวในโครงการรับ จํานำโดยเร็ว เพราะหลังจากเกี่ยวข้าว การนำข้าวไปขายในโครงการจะต้องมีการดำเนินเรื่อง และรอ คิวนานกว่าการขายข้าวปกติในแต่ละครั้ง รวมถึงช่วงระยะเวลาที่ชาวนาต้องรอรับเงิน โดยชาวนาส่วนใหญ่เมื่อขายข้าวแล้วก็ต้องรีบนำเงินไปใช้หนี้ส่วนหนึ่งที่มาจากต้นทุนการทำนาและอื่นๆ (รจ, สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2560) และเมื่อในช่วงนี้ไม่ได้มีการกำหนดผลผลิตต่อไร่เหมือนนโยบาย ประกันราคาข้าว ชาวนาบางส่วนจึงได้พยายามที่จะหาวิธีการลดต้นทุนและยังต้องได้ผลผลิตมาก

<sup>7</sup> 42 กรัมคือ หากนำข้าวเปลือก 100 กิโลกรัม มาสีเป็นข้าวสารแล้วจะได้ข้าวสารเต็มเมล็ด 42 กิโลกรัม ส่วนที่เหลือ จะออกมาเป็นข้าวหักข้าวปลาย รำและแกลบ

<sup>8</sup> ถึงรถเกี่ยวข้าวจะเข้ามาแล้วแต่ชาวนาในอำเภอสว่างแดนดินส่วนหนึ่งยังใช้การเกี่ยวข้าวด้วยคนเพราะมีความ เชื่อว่าการใช้คนเกี่ยวที่ตนมีความชำนาญจะสามารถควบคุมคุณภาพข้าวในการเกี่ยวได้มากกว่าไปจ้างรถเกี่ยวที่ตนไม่ มีความชำนาญในเรื่องของรถเกี่ยว เลยต้องปล่อยให้แต่ผู้ให้บริการรถเกี่ยวจัดการ แต่พอช่วงนโยบายจํานำข้าวที่ต้อง รับเกี่ยวข้าวจึงได้ลองมาใช้รถเกี่ยวจำนวนมาก

เพิ่มขึ้นด้วย หลังจากที่เคยปรับมาทำวิธีการทำนาแบบหว่าน ที่สามารถลดต้นทุนจากการทำนาได้มากกว่านาดำแต่เมื่อการทำนาหว่านได้ผลผลิตต่อไร่ร้อยละ 50 แต่จากที่ราคาข้าวสูงขึ้นจากโครงการจำนำข้าวทำให้ชาวนาในอำเภอสว่างแดนดินมีการปรับตัวที่หลากหลายรูปแบบดังนี้

1.1 จากการทำนาด้วยวิธีหว่านที่ถึงจะต้นทุนน้อยแต่วิธีนี้ก็กลับได้ข้าวเปลือกต่อไร่ค่อนข้างน้อย แล้วข้าวเปลือกที่ได้ก็ไม่มีคุณภาพเท่าการทำนาวิธีอื่น เพราะการทำนาด้วยการหว่านจะทำให้ต้นข้าวเบียดชิดกันเกินไปจนทำให้ต้นข้าวแตกกอได้ไม่ค่อยดี เมื่อต้นข้าวเบียดมากไปต้นข้าวอาจจะล้มและจำเป็นต้องเกี่ยวข้าวก่อนกำหนด จึงทำให้เมื่อนำข้าวไปขายก็ได้เปอร์เซ็นต์ข้าวจากการวัดกรัมข้าวไม่ถึงที่โครงการจำนำข้าวกำหนดไว้ จึงเสี่ยงต่อการถูกหักราคาได้ โดยทางโครงการจำนำข้าวจะหักจำนวนกรัมข้าวที่ไม่ถึงที่กำหนดไว้ดังนี้คือ ต่ำกว่ากรัมที่กำหนด 1 กรัม จะหัก 200 บาทต่อตัน ถ้าเป็นข้าวเจ้าหอมมะลิ ส่วนข้าวเหนียวเมล็ดยาวหัก 160 บาทต่อตัน

ส่งผลให้ชาวนาบางส่วนหันมาเรียนรู้วิธีการทำนาแบบหยอด ซึ่งใช้ต้นทุนน้อยกว่าและยังได้ข้าวเปลือกต่อไร่เท่าๆ กับการทำนาดำ และยังสามารถคัดข้าวคุณภาพได้ดีกว่า ทำให้การทำนาในอำเภอสว่างแดนดินมีความหลากหลายวิธีเพิ่มขึ้น โดยชาวนาที่ปรับตัวและเปิดรับวิธีการทำนาแบบหยอด มักจะเป็นชาวนาที่มีลูกหลานที่สามารถกลับมาช่วยที่บ้านทำนาในช่วงฤดูทำนาได้ ทำให้กล้าที่จะปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตแบบใหม่ๆ เพราะมีลูกหลานมาศึกษาวิธีการแบบใหม่ช่วยอธิบายและช่วยทำ และเมื่อมีลูกหลานที่มีความรู้เข้ามาอธิบายวิธีการทำนาแบบใหม่ เมื่อทำถูกต้องตามวิธีการที่เหมาะสมก็ทำให้ได้ข้าวที่มีคุณภาพตามที่ต้องการ โดยลูกหลานที่กลับมาช่วยที่บ้านทำนากลุ่มนี้บอกว่า ไม่จำเป็นต้องขึ้นไปทำงานกรุงเทพเหมือนสมัยก่อน เพราะลูกหลานตนได้ไปทำงานที่โลตัส หรือเซนทรัลอุดร ซึ่งห่างจากตัวอำเภอสว่างแดนดินไม่มาก พอถึงช่วงทำนาก็สามารถกลับมาช่วยที่บ้านได้ (มง, สัมภาษณ์, 10 กุมภาพันธ์ 2560)

แตกต่างจากชาวนาที่ไม่ชอบเปลี่ยนแปลงและยังคงทำนาแบบดำเหมือนเดิม แม้ต้นทุนในการจ้างคนจะแพงกว่าการทำนาแบบอื่นอยู่มาก ก็ยังเลือกที่จะทำอยู่เพราะไม่มีลูกหลานกลับมาช่วย คนมีอายุค่อนข้างมากก็ไม่อยากที่จะเปลี่ยนแปลงกับอะไรที่ไม่เคยชิน (หม่อง, สัมภาษณ์, 10 กุมภาพันธ์ 2560) ส่วนการทำนาแบบหว่านในอำเภอสว่างแดนดินแม้จะลดต้นทุนได้แต่ผลผลิตกลับได้น้อย เมื่อดูจากราคาในช่วงจำนำที่สูงแล้ว ชาวนาจึงไม่ค่อยทำวิธีนี้ในช่วงนี้ที่ชาวนาต้องการผลผลิตต่อไร่สูงมากกว่าที่ต้องการลดต้นทุน

1.2 ในช่วงโครงการจำนำ ชาวนาหันไปทำนาข้าวเปลือกเจ้าหอมมะลิกันมาก เพราะราคาสูงกว่าข้าวเหนียวมาก แม้ทำนาข้าวเจ้าหอมมะลิจะได้ผลผลิตต่อไร่ร้อยละ 50 น้อยกว่าการทำนาข้าวเหนียวประมาณ 100 กิโลกรัม เพราะข้าวเจ้าหอมมะลิจะมีน้ำหนักเบากว่าข้าวเหนียว แต่จากราคาที่สูงกว่ามากทำให้ชาวนาเลือกที่จะทำข้าวเจ้าหอมมะลิเพิ่มขึ้นในช่วงนี้ จากที่โครงการจำนำรับซื้อข้าวเจ้าหอม



มะลิสูงกว่าถึงกิโลกรัมละ 20 บาท ถึงแม้จะโดนหักราคาบ้างเมื่อไปขาย แต่ชวานาก็ยังพอใจกับราคาขายข้าวเจ้าเข้าโครงการจำนำ (หม่อง, สัมภาษณ์, 10 กุมภาพันธ์ 2560)

1.3 ชวานาที่ต้องการขายในโครงการจำนำยังต้องปรับตัวจากที่แต่ก่อนเคยขายแล้วได้รับเงินเลยก็จำเป็นต้องมาจัดเตรียมเรื่องเอกสารต่างๆ เกี่ยวกับเอกสารใบประทวนต่างๆ การรอรับเอกสารในการขายข้าวแต่ละครั้งจากที่เคยรอคิวไม่นาน ก็ต้องรอคิวขายชวานาน ดำเนินเรื่องเหมือนเวลาไปติดต่องานราชการ ซึ่งทำให้มีชวานาบางส่วนที่ไม่อยากยุ่งยากเรื่องเอกสารมาก อยากขายเสร็จได้รับเงินสดเลย และเคยขายข้าวให้กับโรงสีหรือพ่อค้าคนกลางประจำ เนื่องจากโรงสีหรือพ่อค้าคนกลางสามารถซื้อข้าวเปลือกในราคาใกล้เคียงกับโครงการจำนำข้าวหรืออาจจะถูกกว่าเล็กน้อย แต่ชวานากลุ่มนี้ก็ยังคงเลือกที่จะไปขายให้กับโรงสี (มง, สัมภาษณ์, 10 กุมภาพันธ์ 2560)

1.4 จากที่ชวานาเคยเก็บข้าวไว้บริโภคเองส่วนหนึ่งแต่จากราคาจำนำที่พุ่งสูงทำให้ชวานาบางส่วนหันไปขายข้าวเปลือกที่เก็บไว้จนหมด แล้วเลือกที่จะไปซื้อข้าวจากนอกบ้านตามร้านอาหารเพื่อบริโภคมากขึ้น หรือบางรายก็เลือกที่จะไปซื้อข้าวสารราคาถูกตามโรงสีเล็กในหมู่บ้าน หรือข้าวสารที่มีคุณภาพจากโรงสี (ปุย, สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2560)

**2. พ่อค้าคนกลาง** จากการเก็บข้อมูลพ่อค้าคนกลางสามคนในอำเภอสว่างแดนดินเมื่อมีโครงการจำนำเข้ามารับซื้อข้าวในราคาที่แพงทำให้พ่อค้าคนกลางจำเป็นต้องซื้อข้าวเปลือกในราคาที่สูงขึ้นตาม ทำให้พ่อค้าคนกลางได้รับผลกระทบเรื่องเงินทุนในการซื้อข้าวเปลือกมาก และจากการเก็บข้อมูลพบพ่อค้าคนกลางสองรูปแบบคือพ่อค้าคนกลางที่อยู่รอดได้ในขณะนี้โดยไปทำอาชีพหลากหลายที่อยู่ในระบบการค้าข้าวสองคน กับพ่อค้าคนกลางหนึ่งคนที่ยอมแพ้และออกไปทำอาชีพอื่นนอกระบบการค้าข้าวคือ

2.1 พ่อค้าคนกลางที่ปรับตัวไม่ได้และเปลี่ยนไปทำอาชีพอื่น เมื่อต้องการเงินทุนเพิ่มแล้วหันไปทำอาชีพนอกระบบการค้าข้าว คือการขายประกัน โดยที่ขายประกันพร้อมกับก็ยังคงทำนาของตนอยู่ แต่เลิกรับซื้อข้าวเปลือกแบบพ่อค้าคนกลาง เน้นทำอาชีพขายประกัน (ต๊ะ, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2560) การปรับตัวในรูปแบบนี้ หมายความว่าพ่อค้าคนกลางไม่สามารถอยู่รอดได้และเปลี่ยนไปทำอาชีพหลักนอกระบบการค้าข้าว

2.2 พ่อค้าคนกลางที่ปรับตัวได้แม้เมื่อต้องใช้เงินทุนสูงขึ้นคนแรก คือ ปรับตัวโดยการผลักดันให้ตัวเองเป็นเหมือนโรงสีขนาดเล็กในหมู่บ้าน คือมีทั้งเครื่องโรงสีข้าวขนาดเล็กไว้สีข้าวสารเกรดรองไว้ขายให้คนในหมู่บ้าน และยังรับซื้อข้าวเปลือกเอาไว้ไปขายโรงสีส่วนหนึ่งเหมือนเดิม แต่สำรองข้าวเปลือกไว้ส่วนหนึ่งสำหรับสีขายในแต่ละช่วงตามยอดที่ต้องการ และการพ่อค้าคนกลางจะนำทั้งข้าวสารเกรดดี และเกรดรองที่สีจากโรงสีเล็กของตนมาขายคู่กัน ให้ลูกค้าเลือกว่าต้องการราคาแบบไหนเกรดไหน โดยที่พ่อค้าคนกลางยังต้องรับข้าวสารมาขายจากโรงสีอยู่ เพราะโรงสีเล็กยังไม่สามารถสีข้าวสารออกมาเป็นข้าวเกรดดีได้แล้วทางพ่อค้าคนกลางก็ยังคงต้องการที่จะรักษาความสัมพันธ์กับทาง

โรงสีไว้เพราะยังคงต้องติดต่อขายข้าวเปลือก หรือเมื่อหมุนเงินไม่ทันก็ยังคงพึ่งพาโรงสีในอำเภอสว่างแดนดินอยู่ เช่นบางครั้งได้นำข้าวสารจากโรงสีไปขายก่อนโดยที่ยังไม่จ่ายเงิน และเมื่อพ่อค้าคนกลางนำข้าวเปลือกมาขายให้กับทางโรงสีจึงจะหักเงินค่าข้าวสารที่นำไป (ดำ, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2560) จึงอาจกล่าวได้ว่าพ่อค้าคนกลางที่สามารถปรับตัวไปเป็นเสมือนโรงสีขนาดเล็กได้ต้องใช้ความสัมพันธ์กับโรงสีที่ทั้งสองต่างไว้ใจกันจนตัดสินใจช่วยเหลือกันแบบต่างตอบแทนให้มากที่สุดถึงปรับตัวมาถึงจุดนี้ได้

พ่อค้าคนกลางคนที่สองที่ปรับตัวได้อีกรูปแบบ คือ เลือกจัดการกับเงินทุนที่ต้องใช้มากขึ้นโดยการนำรถขนข้าวที่ตนมีนั้นไปรับจ้างวิ่งขนไม้ ขนอ้อยเพื่อนำกำไรจากตรงนั้นมาใช้เป็นต้นทุนในการซื้อข้าวเปลือกที่มีราคาสูงขึ้น โดยพ่อค้าคนกลางคนนี้ได้ต่างจากพ่อค้าคนกลางกลุ่มที่ไปทำอาชีพนอกระบบการค้าข้าว คือ พ่อค้าคนกลางคนนี้ได้เลือกที่จะยังทำอาชีพพ่อค้าคนกลางเป็นหลัก แม้จะต้องออกไปพึ่งพิงเรื่องเงินทุนจากการทำอาชีพอื่นนอกระบบการค้าข้าว (สำลี, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2560)

**3. โรงสีในอำเภอสว่างแดนดิน** มีสองช่วงคือช่วงที่โรงสีไม่ได้เข้าร่วมโครงการจำหน่ายข้าวและช่วงที่โรงสีเข้าร่วมโครงการจำหน่ายข้าวหรือเรียกว่าเข้าไปจัดทำเป็นโกดังรับซื้อข้าวเปลือกให้กับรัฐบาล โดยโรงสีจำเป็นต้องปรับราคาขึ้นสูงตามโครงการจำหน่ายข้าว และโรงสียังจำเป็นต้องซื้อราคาข้าวเปลือกแข่งกับจังหวัดอุดรธานีมากขึ้น

ช่วงที่ไม่ได้เข้าร่วมโครงการจำหน่ายโรงสีก็จะได้รับผลกระทบในเรื่องของราคา ถ้าซื้อข้าวในราคาต่ำกว่าราคาโครงการจำหน่ายมากซื้อข้าวเปลือกไม่ได้โรงสีก็จำเป็นต้องซื้อข้าวเปลือกในราคาที่สูงขึ้นตามราคาจำหน่ายเพื่อให้ได้ข้าวเปลือกเพียงพอตามความต้องการเท่าเดิมและมีการปรับตัวดังนี้

3.1 เงินทุนที่เพิ่มขึ้นจากการที่ต้องซื้อข้าวเปลือกในราคาแพงขึ้น โรงสีในอำเภอสว่างแดนดินบอกว่าปกติราคาข้าวเปลือกก็ขึ้นๆ ลงๆ เป็นเรื่องปกติ จึงต้องมีการจัดเตรียมเงินทุนสำรองไว้สำหรับซื้อข้าวเปลือกอยู่แล้ว ก็เพียงซื้อข้าวเปลือกในราคาแพงขึ้นเวลาเอาข้าวเปลือกไปสีเป็นข้าวสารขายราคาข้าวสารก็ขึ้นตามด้วยแต่ก็ยังคงคิดกำไรต่อหน่วยอยู่ที่เท่าเดิมคือ กำไรกิโลกรัมละ 0.30-0.50 บาท แต่พอข้าวเปลือกราคาแพงตั้งแต่ต้น โอกาสที่โรงสีจะซื้อข้าวเปลือกในราคาที่ถูกลงมาก็ได้แล้วรอข้าวขึ้นในช่วงที่สีขายที่จะทำให้โรงสีได้กำไรต่อหน่วยจากการสีข้าวขายจากกิโลกรัมละ 0.30-0.50 เป็น 1 บาท ก็เป็นไปได้ยาก เพราะราคาจำหน่ายทำให้จำเป็นต้องซื้อข้าวแพงตลอด โรงสีจึงได้ปรับโดยการไปขายข้าวสารให้ได้ปริมาณมากขึ้นจากการที่โรงสีอื่นบางโรงไปเน้นทำข้าวจำหน่ายแล้วไม่ส่งข้าวสารลูกค้าเหมือนเดิม จึงเป็นโอกาสที่โรงสีที่สว่างแดนดินจะเข้าไปขายข้าวลูกค้าเหล่านั้นได้

3.2 ข้าวเปลือกเหนียวในโครงการจำหน่ายจะรับซื้อที่กิโลกรัมละ 16 บาท และเมื่อตรวจข้าวโดยการวัดกรัมข้าวแล้วข้าวต้นจะต้องได้ทั้งหมด 42 กรัมจาก 100 กรัม ถึงจะได้ราคานี้ หากวัดได้ต่ำกว่านี้ก็จะหักกรัมละ 160 บาท ต่อตัน หรือ 0.16 ต่อกิโลกรัม โรงสีที่สว่างแดนดินจึงได้ปรับการตั้งราคาซื้อข้าวเปลือกต่ำกว่าราคาโครงการจำหน่ายข้าวซื้ออยู่ประมาณ 1-3 บาท เพราะโรงสีในอำเภอสว่าง

แดนดินคิดว่าเมื่อชวานาไปขายข้าวเข้าโครงการจากการตรวจข้าวเปลือกนั้นมันจะได้ไม่ถึง 42 กรัม เป็นส่วนใหญ่มันจะต้องโดนหักเยอะ อีกทั้งชวานาส่วนใหญ่ที่จำเป็นต้องรีบใช้เงินก็ยิ่งเลือกที่จะมาขาย แล้วได้เงินสดเลย และมีบางเดือนซื้อสูงถึง 15.30 ต่อกิโลกรัม ซึ่งเกือบเท่าราคาโครงการจำนำและ หากชวานาไปขายโครงการจำนำแล้วโดนหักซึ่งโรงสีไม่ได้มีการตรวจวัดกรัมข้าวเหมือนโครงการจำนำ พอโรงสีไม่ได้หักราคา โรงสีก็อาจจะถือว่าซื้อแพงกว่าในบางครั้ง และในบางเดือนจากตารางราคาข้าว ทั้งปีจะเห็นว่าทางโรงสีอำเภอสว่างแดนดินซื้อแพงกว่าราคาตลาดกลางของอุดร เพราะเมื่อข้าวส่วน หนึ่งไปเข้าโครงการจำนำข้าว โรงสีก็จำเป็นต้องสู้ราคากับทางอุดรเพื่อให้ได้ข้าวเปลือกเพิ่ม เพื่อที่โรงสี ที่อำเภอสว่างแดนดิน บอกว่าจะสามารถซื้อข้าวเปลือกได้เหมือนเดิมตามความต้องการสีเป็นข้าวสาร เหนียวส่งลูกค้า โดยโรงสีสว่างแดนดินมีข้าวเหนียวเป็นฐานการขายข้าวที่ค่อนข้างมาก จึงจำเป็นต้อง รักษาฐานลูกค้านี้ไว้

3.3 ส่วนข้าวเจ้าโครงการจำนำข้าวรับซื้อสูงถึงกิโลกรัมละ 20 บาทต่อกิโลกรัม และหากวัด กรัมข้าวแล้วได้ต่ำกว่า 42 กรัม จะโดนหักกรัมละ 200 บาท ต่อดัน หรือหักกรัมละ 0.20 บาท ต่อกิโลกรัม โดยโรงสีทางอำเภอสว่างแดนดินเมื่อไม่มีลูกค้าข้าวเจ้ามากเท่าไร ทางโรงสีจึงไม่ปรับราคา ซื้อข้าวเปลือกใกล้เคียงกับโครงการจำนำโดยซื้อแพงสุดได้แค่ 16 บาท ห่างจากราคารับจำนำถึง 4 บาท และราคาที่รับซื้อในแต่ละเดือนก็ยังต่ำกว่าทางตลาดกลางอุดรตลอด เพราะโรงสีไม่ต้องการมีสต็อกข้าวเปลือกเจ้าไว้มากเพราะไม่มีตลาดขายข้าวเจ้ามากเท่ากับข้าวเหนียว ทำให้โรงสีปรับราคา เพื่อให้การซื้อข้าวเปลือกเจ้าได้ปริมาณข้าวเปลือกเจ้าน้อยลง อีกทั้งเมื่อมีช่องทางขายข้าวเปลือกให้โรงสีจากที่อื่น ที่อาจจะมียกค่าข้าวสารเจ้ามากแล้วมาหาซื้อข้าวเปลือกเพิ่ม หากได้กำไรถึงจะไม่มาก โรงสีจะรีบขายเป็นข้าวเปลือกออกไปทันที โดยที่โรงสีมองว่าราคาข้าวเจ้าค่อนข้างแพงเกินความเป็นจริง ถึงจะเก็บข้าวเปลือกไว้นานโอกาสที่ข้าวเปลือกจะมีราคาขึ้นสูงกว่านี้ก็คงจะเป็นไปได้ยาก อีกทั้งเมื่อสีขายเป็นข้าวสารเมื่อตลาดข้าวสารเจ้าไม่ค่อยมีก็จะเสี่ยงต่อการขาดทุนจึงไม่ สต็อกข้าวเปลือกเจ้าไว้มากเมื่อมีการสั่งซื้อข้าวเจ้ามา จึงค่อยเร่งซื้อข้าวเปลือกเพื่อมาขายลูกค้า

3.4 ส่วนช่วงที่โรงสีในอำเภอสว่างแดนดินเข้าโครงการจำนำข้าว โดยรัฐบาลจะให้ค่าสีข้าว แก่โรงสีกิโลกรัมละ 0.50 บาท ซึ่งจะจ่ายมาเป็นรำหรือข้าวหัก ข้าวปลายแทนเงิน ทำให้เป็นช่วงที่โรงสีต้องปรับตัวค่อนข้างมาก อันดับแรกเมื่อเข้าโครงการแล้วโรงสีต้องเตรียมคอมพิวเตอร์เพิ่มเพื่อให้เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามาใช้งาน และจากการที่โรงสียังมีลูกค้าข้าวสารที่ต้องส่งข้าวให้ โรงสีจึงยังจำเป็นต้องซื้อข้าวเปลือกมาเป็นของตนเองด้วย โรงสีจึงได้จัดแบ่งโกดังเป็นสองส่วนแยกบัญชีกันชัดเจน ส่วนหนึ่งเป็นข้าวที่เข้ามาจำนำของรัฐบาล และอีกส่วนเป็นข้าวที่มาจากโรงสีโดยตรง

เนื่องจากยังมีชวานาที่เคยมาขายประจำให้กับโรงสี และมีความไว้วางใจว่าโรงสีจะซื้อข้าวในราคาดีจึงยังมาขายอยู่เรื่อยๆ อีกทั้งช่วงนี้โรงสีต้องพึ่งพาพ่อค้าคนกลางคนหนึ่งที่ติดต่อกันมานาน และสามารถไว้วางใจได้ว่า จะสามารถหาข้าวเปลือกมาให้กับทางโรงสีในเวลาที่ต้องการได้ตลอด ทำให้

โรงสีก็อาจจะช่วยในเรื่องเงินทุนกับพ่อค้าคนกลางในบางครั้งถ้าต้องการ เพื่อให้พ่อค้าคนกลางสามารถออกไปซื้อข้าวแข่งกับคนอื่นได้คล่องขึ้น โดยไม่ติดขัดในเรื่องของเงินทุน และยังกระจายข่าวสารไปให้กับพ่อค้าคนกลางคนนี้ช่วยขาย ส่งผลให้โรงสีซื้อข้าวเปลือกได้ตามความต้องการเดิม แม้จะมีโกดังในการเก็บข้าวน้อยลงจากการแบ่งไปไว้เก็บข้าวรัฐบาล

อีกทั้งเมื่อโรงสีต้องปรับการจัดเวลาการทำงานให้เข้ากับการทำงานของรัฐ เพราะโรงสีไม่รู้ว่ารัฐจะสั่งให้สีข้าวส่งมอบตอนไหน จากแต่ก่อนที่เวลามีลูกค้าข้าวสารเข้ามารับข้าว โรงสีจึงค่อยบรรจุข้าวสารใส่กระสอบออกจากถังสีข้าวให้ลูกค้าสดๆ ใหม่ๆ ทางโรงสีก็ต้องมีการบรรจุข้าวสารใส่กระสอบออกมาเรียงเก็บไว้ เพราะถ้ารัฐสั่งให้โรงสีข้าวส่งมอบข้าวในช่วงที่ลูกค้าข้าวสารมารับข้าวก็จะลำบาก จากการที่ข้าวอยู่ในถังสีข้าวโรงสีก็ต้องแยกออกให้ชัดเจนว่าข้าวที่อยู่ในถังสีชุดนี้มาจากโกดังของรัฐบาล ชุดนี้มาจากโกดังของโรงสีเองซึ่งไม่สามารถสีพร้อมกันได้ ทำให้ไม่สามารถเก็บข้าวค้างไว้ในถังข้าวนานเหมือนแต่ก่อน จำเป็นต้องสีแล้วบรรจุใส่กระสอบออกจากถังให้หมด เมื่อบรรจุข้าวสารออกมาเก็บไว้เวลานาน โอกาสที่ตัวมอดจะขึ้นข้าวสารก็มีมากจนทำให้บางครั้งโรงสีจำเป็นต้องพึ่งยาอบมอดในบางกรณีหากลูกค้าสั่งให้ใช้ยาเพราะว่าข้าวมีมอดเยอะ ได้ (ยัง, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2560)

**4. หยงหรือนายหน้าขายข้าว** เมื่อโรงสีส่วนหนึ่งเข้าโครงการรับจำนำก็จะมีโรงสีส่วนหนึ่งที่สีข้าวให้รัฐบาลอย่างเดียว ทำให้หยงต้องปรับไปซื้อข้าวสารจากโรงสีที่ไม่ได้เข้าโครงการจำนำหรือโรงสีที่มีข้าวสีส่งให้มากขึ้น เพื่อที่จะได้หาข้าวสารได้ตามความต้องการของโรงงานในกรุงเทพเหมือนเดิม (มงคล, สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์ 2560)

**5. พ่อค้าปลีกในอำเภอสว่างแดนดิน** จำเป็นต้องซื้อข้าวเปลือกราคาแพงขึ้น จากผลกระทบที่โรงสีได้รับจากโครงการจำนำแล้ว เมื่อโรงสีปรับราคาข้าวสารขึ้นตามราคาจำนำ ทำให้พ่อค้าปลีกก็ต้องซื้อข้าวสารที่ราคาแพงขึ้นมาขาย แต่ถึงอย่างนั้นพ่อค้าปลีกก็ยังบวกกำไรในราคาข้าวสารเท่าเดิม แต่เมื่อข้าวสารราคาแพงขึ้นลูกค้าก็อาจจะมาซื้อกินน้อยลง ทำให้พ่อค้าปลีกต้องปรับไปซื้อข้าวสารเกรดรองเพื่อมาขายในราคาต่ำด้วย เพื่อให้ลูกค้าข้าวสารได้ตัดสินใจว่ายังคงอยากกินข้าวเกรดดีแต่แพงหรือข้าวเกรดรองแต่ถูกลงมาหน่อย (เอ, สัมภาษณ์, 17 กุมภาพันธ์ 2560)

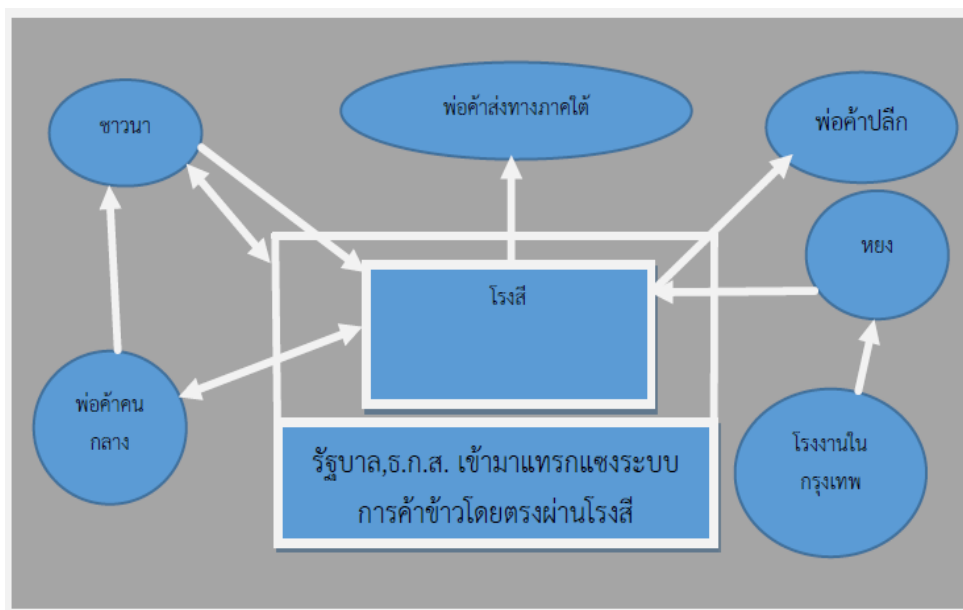
**6. พ่อค้าส่งในภาคใต้** จำเป็นต้องซื้อข้าวเปลือกราคาแพงขึ้น จากการที่โรงสีก็ปรับราคาข้าวสารขึ้นตามราคาจำนำ แต่ปกติพ่อค้าส่งทางภาคใต้ก็ซื้อข้าวสารจากหลากหลายที่และหลายเกรดอยู่แล้วจึงไม่ได้ปรับตัวอะไรเหมือนพ่อค้าปลีกทั่วไป ข้าวสารกลับยิ่งขายดี เพราะข้าวเปลือกที่ไปเก็บอยู่ในโกดังของรัฐก็ยังไม่มีการสีข้าวเปลือกออกมาขายเป็นข้าวสารเท่าไรนัก ทำให้ข้าวสารที่ออกมาสู่ท้องตลาดจากคนอื่นมีน้อย คู่แข่งก็น้อยลง เมื่อพ่อค้าส่งทางภาคใต้ยังสามารถหาข้าวสารจากโรงสีในอำเภอสว่างแดนดินได้อยู่ ก็ทำให้พ่อค้าส่งสามารถขายข้าวสารจากโรงสีในอำเภอสว่างแดนดินได้มากขึ้น (มีชัย, สัมภาษณ์, 22 กุมภาพันธ์ 2560)

กล่าวโดยสรุปในภาพรวม เมื่อรัฐบาลมีนโยบายจำนำข้าว และเข้ามาแทรกแซงในระบบการค้าข้าวโดยตรงแล้ว ตัวแสดงที่ได้รับผลกระทบอย่างเห็นได้ชัดก็คือชาวนา พ่อค้าคนกลาง และโรงสี ดังนี้ เนื่องจากชาวนาเมื่อต้องการรับขายข้าวในราคาจำนำ จึงมีชาวนาบางส่วนปรับการเกี่ยวข้าวที่แต่ก่อนใช้คนเพราะไม่รับมากมาใช้รถเกี่ยวแทน ถึงแม้ว่าชาวนาจะมีความเชื่อว่าใช้รถเกี่ยวข้าวแล้วตนจะได้ข้าวที่ไม่มีคุณภาพเท่าคนเกี่ยว เพราะตนไม่มีความชำนาญจึงต้องอาศัยแต่ผู้ให้บริการรถเกี่ยวพาทำก็ตาม อีกทั้งชาวนาบางส่วนจึงหันไปทำนาแบบหยอดที่สามารถลดต้นทุน และยังคงได้ผลผลิตเท่าเดิม จนช่วงนี้พบว่าชาวนามีการทำนาที่หลากหลายแบบมากขึ้น

ในส่วนของพ่อค้าคนกลาง เมื่อซื้อข้าวเปลือกต้องใช้เงินทุนเยอะขึ้น ก็ต้องปรับไปหารายได้จากช่องทางอื่นด้วย โดยที่พ่อค้าคนกลางที่ไม่มีช่องทางในการหารายได้เพิ่ม ก็จะไม่สามารถอยู่รอดในระบบการค้าข้าวได้ส่วนหนึ่ง และหันไปทำอาชีพอื่นแทน และกลุ่มที่สามารถอยู่รอดได้โดยพึ่งพิงความสัมพันธ์กับโรงสีเพื่อเพิ่มอำนาจการต่อรองให้มากที่สุดจนสามารถปรับตัว จากการผลักดันให้ตัวเองมีบทบาทอื่นเพิ่มภายในระบบการค้าข้าวโดยมีโรงสีช่วยเหลือและต่างตอบแทนกัน คือในช่วงนี้พ่อค้าคนกลางที่ปรับตัวได้จะมีบทบาทเพิ่มเติมคือเป็นคนที่จะกักเก็บข้าวเปลือกไว้รอเพื่อขายให้กับโรงสีในเวลาที่โรงสีต้องการ และบทบาทในการนำข้าวสารจากโรงสีไปขาย

เนื่องจากโรงสีก็ต้องปรับระบบการทำงาน และมีบทบาทเป็นโกดังในการกักเก็บข้าวเปลือกให้กับรัฐบาล แต่เพื่อที่จะรักษารฐานลูกค้าข้าวสารดั้งเดิมของตนเองไว้ก็ยังคงบทบาทในการซื้อขายข้าวของคนดั้งเดิมไว้ ทำให้ช่วงนี้ต้องไปพึ่งพาพ่อค้าคนกลางที่ไว้ใจได้ว่าจะหาข้าวเปลือกมาให้ในช่วงเวลาที่โรงสีต้องการเร่งด่วน โดยให้พ่อค้าคนกลางเก็บไว้ก่อนเมื่อต้องการสีเป็นข้าวสารจึงให้พ่อค้าคนกลางนำมาขาย<sup>9</sup> และในช่วงที่ไม่ได้เข้าโครงการจำนำก็เลือกที่จะเอาเงินทุนมาใช้ซื้อข้าวเหนียวเป็นหลัก เพราะมีลูกค้าข้าวสารเหนียวเยอะ และเลือกที่จะปรับซื้อข้าวเจ้าให้น้อยลง ไม่สต็อกข้าวเจ้าไว้มาก เมื่อมีลูกค้าขายเป็นข้าวเปลือกก็จะรับขายทันที ถึงแม้จะได้กำไรไม่มาก และในส่วนของพ่อค้าปลีก็ก็ต้องหาข้าวสารที่หลากหลายเกรดมาขาย เพื่อให้มีข้าวที่ราคาถูกลงมาขายให้กับลูกค้าที่อาจไม่พอใจกับการขึ้นราคาข้าวสาร อย่างไรก็ตามเนื่องจากพ่อค้าส่งทางภาคใต้เป็นรายใหญ่ที่มีการขายข้าวสารหลากหลายเกรดอยู่แล้ว จึงไม่ต้องปรับเปลี่ยนแปลงอะไร

<sup>9</sup> โรงสีต้องแบ่งโกดังไปเก็บข้าวเปลือกให้รัฐบาลทำให้โกดังในการเก็บข้าวได้น้อยลงซึ่งส่งผลกระทบทำให้ต้องพึ่งพ่อค้าคนกลางกักเก็บข้าวเปลือกไว้ให้รอเวลาที่จะแปรรูปเป็นข้าวสาร



รูปที่ 4.3 รูประบบการค้าข้าวในช่วงนโยบายจํานำข้าว

จากรูปภาพ 4.3 จากการเข้ามาของรัฐบาลในช่วงนโยบายจํานำข้าว ซึ่งแตกต่างจากภาพ 4.2 ในช่วงนโยบายประกันราคาข้าวตรงที่ รัฐบาลในช่วงนี้ได้มีการเข้ามาแทรกแซงระบบการค้าข้าวโดยตรง โดยเข้ามาควบคุมโรงสีให้โรงสีเป็นเหมือนตัวแทนในการรับซื้อข้าวจากชานา และมี ธ.ก.ส. ที่มีบทบาทในการจ่ายเงินให้กับชานาที่มาขายข้าวผ่านโครงการจํานำข้าว และข้าวที่รับซื้อจากชานาในโครงการจํานำข้าวถือเป็นข้าวของรัฐบาล ทำให้ในช่วงนี้ชานาจะมีเส้นลูกศรที่ชี้ไปหาโรงสีคือขายข้าวให้กับโรงสี หรือลูกศรชี้สองฝั่งระหว่างรัฐบาลที่เข้ามาในส่วนของชานาที่ต้องการขายเข้าโครงการจํานำข้าวที่ทั้งสองต้องมีกระบวนการที่ต้องติดต่อกันไปมาอย่างต่อเนื่องจนกว่าชานาจะได้รับเงินในการขายข้าวเข้าโครงการ และเนื่องจากโรงสียังต้องรักษานานลูกค้าข้าวสารของตนไว้ นอกจากมีบทบาทในการรับจํานำข้าวให้กับรัฐบาลแล้ว นอกจากนั้นก็ยังมีบทบาทในการหาข้าวเปลือกและขายข้าวสารไปยังช่องทางต่างๆ เหมือนกับรูปภาพ 3.1 และ 4.2

#### 4.2.3 ช่วงนโยบายจํานำยุ่งฉาง

ในช่วงนโยบายจํานำยุ่งฉางราคาข้าวเปลือกก็กลับเข้าสู่กลไกตลาดที่ไม่มีรัฐบาลเข้ามาควบคุม และราคาข้าวเจ้ากับข้าวเหนียวจะราคาต่ำลงมาก โดยที่ราคาข้าวเจ้าต่ำลงมากใกล้เคียงกับข้าวเหนียว จนถึงในปัจจุบันที่มีราคาต่ำกว่าข้าวเหนียว ทำให้การปรับตัวในช่วงนี้ โรงสีก็ปรับมาซื้อข้าวเปลือกตามราคาตลาดเหมือนเดิมโดยไม่จำเป็นต้องไปซื้อแข่งกับอุดรเหมือนตอนช่วงโครงการจํานำ เพราะข้าวในพื้นที่ก็เพียงพอต่อการสีข้าวสารขาย ส่วนตัวแสดงอื่นคือ พ่อค้าคนกลาง พ่อค้าปลีก พ่อค้าส่งทางภาคใต้ เมื่อได้ปรับตัวไปแล้วในช่วงนโยบายจํานำก็ได้เปลี่ยนแปลงอะไรเพราะได้ปรับตัวไปแล้วจากที่ตอนนโยบายจํานำข้าวต้องใช้ทุนเยอะ พอมาถึงตอนนี้ที่ใช้ทุนน้อยก็ยังเลือกที่จะทำเหมือนช่วง

นโยบายจํานำไม่ได้ปรับตัวเพิ่ม เพราะถึงจะใช้ทุนน้อยลงในช่วงนี้แต่ถ้ายังทำเหมือนเดิมก็จะเป็นการเพิ่มกำไรของตนจึงไม่คิดที่จะเปลี่ยนแปลงกลับไปเป็นเหมือนเดิมก่อนที่จะเริ่มการปรับตัว ส่วนชาวนาที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากราคาข้าว ชาวนาในช่วงนี้ก็ยังคงทำเหมือนเดิมคือมีการทำนาที่หลากหลายขึ้น ลดต้นทุนการทำนาเป็นการทำนาแบบหยอดมากขึ้น

แต่จากการที่ราคาข้าวต่ำลงทำให้มีกำไรน้อยลง ชาวนาส่วนหนึ่งจึงกลับไปทำนาข้าวเหนียวเหมือนเดิม และเก็บข้าวไว้บริโภคเองมากขึ้น (แกลบ, สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2560) เพราะราคาข้าวเจ้าไม่สูงเหมือนตอนช่วงโครงการจํานำ แม้ตอนนี้ช่วงต้นปีราคาข้าวเจ้าจะยังแพงกว่าข้าวเหนียวชนิดน้อย แต่การทำนาข้าวเหนียวจะได้ผลผลิตต่อไร่มากกว่า และมาถึงช่วงปลายปี ที่ราคาข้าวเหนียวสูงกว่าราคาข้าวเจ้า ทำให้คนที่ทำนาข้าวแบบนาดำ นานหว่าน เมื่อขายข้าวเปลือกเจ้าแล้วมีกำไรน้อยหรือขาดทุนไม่มีกำไร ทำให้สถานการณ์ราคาข้าวในช่วงนี้น่าเป็นห่วง ซึ่งชาวนาส่วนหนึ่งก็มีการใช้ทุนทางสังคมที่สะสมมาเพื่อสร้างเครือข่ายระหว่างชาวนาด้วยตัวเอง เพื่อไปต่อรองราคาข้าวกับโรงสีได้ (เต, สัมภาษณ์, 5 กุมภาพันธ์ 2560) จึงช่วยลดผลกระทบจากช่วงนี้ได้ โดยที่ผู้วิจัยจะไปอธิบายรายละเอียดในส่วนนี้ในบทที่ 5 ในเรื่องของทุนทางสังคม

#### 4.3 การเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าวในช่วงนโยบายที่เปลี่ยนแปลง

จากพัฒนาการลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าวที่ผู้วิจัยได้กล่าวไว้ในบทที่ 3 จนความสัมพันธ์ดังกล่าว ได้ดำเนินมาถึงในช่วงของนโยบายประกันราคาข้าว และมีการเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมดังนี้

**ช่วงปี 2552-2554** ช่วงประกันราคาข้าว ชาวนาเริ่มมีรถเป็นของตัวเองมากขึ้น<sup>10</sup>ชาวนาจึงขนข้าวเปลือกมาขายให้กับโรงสีโดยตรงมากขึ้น และใช้รถรับจ้างเพื่อมาขายข้าวน้อยลง ทำให้โรงสีไม่ได้มีความสัมพันธ์ที่ต้องให้ค่าแกแปกกับรถรับจ้างเหมือนเดิม รถรับจ้างส่วนใหญ่ก็หันไปขับรถสองแถวรับส่งคนแทน (ยัง, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2560) และในช่วงนี้มีนโยบายประกันราคาข้าว ที่จะให้ส่วนต่างของราคาเพิ่มเติมกับชาวนา ผ่าน ธ.ก.ส. โดยต้องเปิดบัญชีกับ ธ.ก.ส. และต้องไปขึ้นทะเบียนผู้ปลูกที่สำนักงานเกษตรอำเภอสว่างแดนดิน

**ช่วงปี 2554-2557** นโยบายจํานำข้าวที่เพิ่มราคารับจํานำสูงกว่ากลไกตลาดค่อนข้างมาก ทำให้พ่อค้าคนกลางต้องใช้ต้นทุนในการซื้อข้าวสูงขึ้น ส่งผลให้ความสัมพันธ์ของพ่อค้าคนกลางทั้งสามคน

<sup>10</sup> ชาวนาส่วนใหญ่ในอีสานช่วงนี้ปลูกยางด้วยและช่วงนี้ราคายางค่อนข้างแพง (การยางแห่งประเทศไทย, 2554) ทำให้ความเป็นอยู่ของชาวนาค่อนข้างดีและมีเงินซื้อรถยนต์

จึงมีรูปแบบการปรับตัว 3 แบบ ดังนี้ พ่อค้าคนกลางคนแรกมีการปรับตัวไปทำอาชีพนอกระบบการค้าข้าว เนื่องจากช่วงนี้หาข้าวเปลือกยากขึ้นจึงเลิกทำอาชีพพ่อค้าคนกลาง โดยปรับตัวไปขายประกันเป็นอาชีพหลักและทำนาในที่ของตนเป็นอาชีพเสริม (ต๊ะ, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2560) พ่อค้าคนกลางคนที่สองมีการปรับตัวไปทำอาชีพนอกระบบการค้าข้าว แต่ต่างจากพ่อค้าคนกลางคนแรกที่พ่อค้าคนกลางคนนี้ยังคงทำอาชีพพ่อค้าคนกลางเป็นหลัก เนื่องจากต้องการเงินทุนมากขึ้นจึงเลือกที่ใช้ความสัมพันธ์นอกระบบการค้าข้าว โดยนำรถของตนไปวิ่งรับจ้าง เช่น วิ่งขนอ้อย ขนไม้ เพื่อให้มีรายได้เพิ่มขึ้นและมีเงินทุนมากพอเพื่อไปซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาในราคาสูงขึ้น (สำลี, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2560)

อย่างไรก็ดีเนื่องจากพ่อค้าคนกลางคนที่สามมีการปรับตัวทำอาชีพในระบบการค้าข้าว โดยเลือกใช้ความสัมพันธ์กับโรงสีที่สะสมมาอย่างต่อเนื่องนำข้าวสารจากโรงสีมาขาย (ดำ, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2560) จึงยิ่งทำให้ความสัมพันธ์กับโรงสีในช่วงนี้กับพ่อค้าคนกลางที่สาม มีเพิ่มมากกว่าพ่อค้าคนกลางอีกสองคนข้างต้น จนโรงสีให้ความไว้วางใจและคาดหวังว่าจะทำการค้าขายร่วมกันกับพ่อค้าคนกลางคนนี้ได้ และเลือกช่วยเหลืออุปถัมภ์ในเรื่องของเงินทุนกับพ่อค้าคนกลางคนนี้เหมือนความสัมพันธ์ในช่วงก่อนปี 2548 แต่ต่างกันตรงอำนาจการต่อรองของพ่อค้าคนกลางมีมากขึ้น เพราะในช่วงนี้โรงสีต้องพึ่งให้พ่อค้าคนกลางคนนี้หาข้าวเปลือกมาให้ (ยัง, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2560) อีกทั้งยังมีการช่วยเหลือในเรื่องของเงินทุนซื้อข้าวสารจากโรงสีเพิ่มเติม คือโรงสีให้พ่อค้าคนกลางคนนี้นำข้าวสารไปขายก่อน เมื่อขายข้าวสารได้หรือนำข้าวเปลือกที่รวบรวมมาจากชาวนามาขายให้กับโรงสีจึงค่อยได้นำเงินมาคืนโรงสี รวมถึงยังแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารเรื่องข้าว เรื่องเครื่องจักรโรงสี จนทำให้พ่อค้าคนกลางคนนี้สามารถปรับตัวเป็นโรงสีขนาดเล็กได้จากการที่มีความสัมพันธ์ที่สะสมมาอย่างต่อเนื่องกับโรงสี และเมื่อปรับตัวเป็นโรงสีเล็กได้พ่อค้าคนกลางคนนี้ก็จึงเลิกพึ่งพิงการช่วยเหลือในเรื่องของเงินทุนจากโรงสี เพราะเริ่มมีเงินทุนเป็นของตนเองและปรับความสัมพันธ์มาเป็นการค้าขายร่วมกันแทน (ดำ, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2560)

นอกจากนี้ในส่วน of ความสัมพันธ์ชาวนากับโรงสี ชาวนาก็ยังคงเอาข้าวมาขายให้โรงสีเหมือนเดิม โดยเฉพาะข้าวเหนียว เพราะชาวนาที่ติดต่อกับโรงสีเป็นประจำก็มั่นใจว่าโรงสีจะให้ราคาใกล้เคียงกับโครงการจำนำก็ยังมาขายให้กับโรงสี ส่วนข้าวเจ้าชาวนาจะเอาไปเข้าโครงการจำนำ เพราะเมื่อนำมาขายที่โรงสีแล้วโรงสีไม่สู้ราคา และชาวนาก็ยังมีความสัมพันธ์กับ ธ.ก.ส เหมือนช่วงนโยบายบายก่อนๆ ที่ต้องไปขึ้นเงินเวลาเอาข้าวไปเข้าโครงการจำนำและกู้เงินเพื่อมาเป็นต้นทุนการทำนาอีกทั้งช่วงนี้ชาวนายังมีความสัมพันธ์กับผู้ให้บริการรถเกี่ยวข้าวมากขึ้น เพราะต้องการรีบเกี่ยวข้าวให้ได้จำนวนมากๆ เพื่อเข้าระยะเวลาของโครงการจำนำข้าวได้ทันเวลา (รจ, สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2560)



**ช่วงปี 2557-ปัจจุบัน** ในช่วงนี้ภายหลังไม่มีนโยบายจำหน่ายข้าว ราคาข้าวตกต่ำลงมาอย่างมากโดยเฉพาะข้าวเจ้า ซึ่งชาวนาบางส่วนก็ยังทำข้าวเจ้า เพราะคาดหวังว่าราคาข้าวเจ้าจะสูงเหมือนเดิม ต่างจากชาวนาที่มีความสัมพันธ์กับโรงสีและได้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลเรื่องข้าว<sup>11</sup> โดยโรงสีก็ได้แนะนำว่าข้าวเจ้าจะไม่ราคาสูงเหมือนเดิมทำให้ชาวนากลุ่มนี้ เลือกที่จะปลูกข้าวเหนียวมากกว่า (สังค์, สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2560) และชาวนาหมู่บ้านหนึ่งที่ได้สร้างวัฒนธรรมในการทำข้าวที่มีคุณภาพในช่วงก่อนหน้านี้ ได้ปรับตัวโดยการใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมกับชาวนาหมู่บ้านเดียวกัน เพื่อรวมตัวกันสร้างเครือข่ายในการทำข้าวที่มีคุณภาพ จนสามารถไปเพิ่มอำนาจการต่อรองราคาข้าวกับโรงสีได้ (เต, สัมภาษณ์, 5 กุมภาพันธ์ 2560) ส่งผลทำให้ได้ผลกระทบจากราคาน้อยกว่าชาวนาคณะอื่น ที่รอการช่วยเหลือจากรัฐบาลเพียงอย่างเดียว โดยในช่วงนี้มีการจำหน่ายยุ่งฉาง ที่มีเงื่อนไขให้ชาวนาเก็บข้าวไว้ไม่ต่ำกว่า 30 วัน แล้วจะได้รับเงิน 2,000 บาทต่อข้าวเปลือกที่เก็บไว้ในยุ่งฉาง 1 ตัน แต่ก็ทำให้ราคาข้าวปรับขึ้นเพียงเล็กน้อยจากที่ชาวนาไม่ขายข้าวในช่วงเวลาหนึ่งตามเงื่อนไขนโยบายดังกล่าว

จากลักษณะความสัมพันธ์ที่กล่าวมาในบท 3 จนถึงช่วงนโยบายประกันราคาข้าว จำหน่ายข้าว และปัจจุบัน ผู้วิจัยจึงสามารถสรุปรูปแบบการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางสังคมในช่วงที่นโยบายเปลี่ยนแปลงได้ ดังนี้

1. รูปแบบลักษณะความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวแต่เดิม มีลักษณะเหมือนกับที่ผู้วิจัยได้ประมวลผลจากในงานของอัมมารและวิโรจน์(2533) ว่าในอดีตความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวแบบดั้งเดิม มีรูปแบบลักษณะความสัมพันธ์ที่พ่อค้าคนกลางมีบทบาทอย่างมาก โดยที่ชาวนาจะขายข้าวเปลือกต้องขายผ่านพ่อค้าคนกลาง ก่อนที่พ่อค้าคนกลางจะนำไปขายให้กับโรงสี เพราะพ่อค้าคนกลางซึ่งมักจะอยู่ในท้องที่ หรือออกไปรับซื้อข้าวเป็นประจำทุกปีจะมีความถนัดในการซื้อข้าวเปลือกจากชาวนารายย่อยๆ ซึ่งกระจุกกระจายอยู่ตามแหล่งผลผลิตในท้องที่ต่างๆ มากกว่าโรงสี และยังมีความสัมพันธ์ที่เป็นรูปแบบของระบบอุปถัมภ์ที่ชาวนาบางส่วนมีหนี้สินต่อพ่อค้าคนกลาง โดยพ่อค้าคนกลางจะให้ชาวนากู้ยืมเงินทุนไปใช้ในการผลิตก่อน และชาวนาที่เป็นลูกหนี้เมื่อเกี่ยวข้าวได้ผลผลิตมากก็ต้องนำข้าวเปลือกมาขายให้กับพ่อค้าคนกลางที่เป็นเจ้าหนี้ และยังคงคล้ายคลึงกับที่ Putnam (2000 อ้างถึงใน อาณัติ ลีมีคเดช et al., 2550) ได้อธิบายถึงรูปแบบความสัมพันธ์แบบทุนความเชื่อมโยงทางสังคม (Linking Social Capital) คือ รูปแบบที่แสดงถึงความสัมพันธ์ที่เป็นทางการในการเชื่อมโยงผู้คนที่อยู่ขอบเขตขององค์กรซึ่งมีระดับของความสำเร็จ หรืออำนาจแตกต่างกัน

<sup>11</sup> การที่ชาวนาจะเชื่อใจว่าสิ่งที่โรงสีแนะนำว่าปีไหนข้าวเหนียวหรือข้าวเจ้าจะแพงและช่วงไหนข้าวจะขึ้นจะลงต้องอาศัยความเชื่อใจของชาวนาที่มีต่อโรงสีที่โรงสีเคยแนะนำบ่อยๆ แล้วข้อมูลนั้นมีความใกล้เคียงกับที่โรงสีแนะนำ

เป็นความสัมพันธ์ที่โรงสี พ่อค้าคนกลาง และชาวนา มีความไม่เท่าเทียมกันจนกลายเป็นความสัมพันธ์ที่ผู้มีอำนาจในเงินทุนมากกว่า เป็นผู้อุปถัมภ์เงินทุนต่อไปเป็นทอดๆ ให้กับพ่อค้าคนกลางและชาวนา โดยที่พ่อค้าคนกลางจำเป็นต้องอาศัยเงินทุนจากโรงสี และชาวนาก็ต้องอาศัยเงินทุนจากพ่อค้าคนกลางอีกที ซึ่งทำให้เป็นความสัมพันธ์ในแนวดิ่ง ที่ผู้อุปถัมภ์อยู่ข้างบนและให้ความช่วยเหลือลงมาต่อกันเป็นทอดๆ และนั่นจะทำให้ผู้ที่อุปถัมภ์มีอำนาจในการต่อรองสูงจากการที่ผู้ถูกอุปถัมภ์ไม่มีทางเลือกเพราะต้องอาศัยเงินทุนจากผู้อุปถัมภ์ เมื่อชาวนารับเงินทุนไปแล้วก็จำเป็นต้องขายข้าวเปลือกให้กับพ่อค้าคนกลาง และพ่อค้าคนกลางก็ต้องนำมาขายให้กับโรงสี

2. เมื่อรัฐบาลเข้ามาช่วยเหลือชาวนาทั้งในเรื่องของการให้กู้เงินผ่าน ธ.ก.ส. การผลักดันกองทุนหมู่บ้าน และมีการคมนาคมเริ่มสะดวกขึ้น จนมาถึงช่วงของนโยบายประกันราคาข้าว ที่ให้เงินส่วนต่างจากการขายข้าว ที่ทำให้ความเป็นอยู่ของชาวนาดีขึ้น<sup>12</sup> จนชาวนาส่วนใหญ่มีรถยนต์ในการขนข้าวเป็นของตนเอง ทำให้ไม่มีความจำเป็นต้องอาศัยการอุปถัมภ์เงินทุนจากพ่อค้าคนกลาง และการขายข้าวผ่านพ่อค้าคนกลางเหมือนเก่า หรือพึ่งพารถรับจ้างในการขนข้าวเปลือกมาขายก็ตาม ทำให้ชาวนาส่วนหนึ่งในช่วงนี้มีลักษณะความสัมพันธ์กับตัวแสดงอื่นในระบบการค้าข้าว ตามกลไกตลาดเท่านั้น แต่ก็ยังมีชาวนาบางส่วนที่ปรับเปลี่ยนลักษณะความสัมพันธ์กับโรงสีมาเป็นแบบที่ Putnam (2000 อ้างถึงใน อาณัติ ลิ้มคเดช et al., 2550) ได้อธิบายถึงรูปแบบความสัมพันธ์แบบทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) คือรูปแบบที่แสดงถึงความสัมพันธ์แบบหลวมๆ แบบไม่เป็นทางการระหว่างเพื่อน เพื่อนบ้าน เพื่อนร่วมงาน

ชาวนาไม่จำเป็นต้องอาศัยเงินทุนจากโรงสีหรือพ่อค้าคนกลาง ก็ไม่จำเป็นต้องมีการผูกขาดในการขายข้าวเปลือกให้กับคนใดคนหนึ่ง เปลี่ยนมาเป็นสามารถเลือกที่จะขายข้าวเปลือกให้กับใครก็ได้ ตามกลไกตลาดที่ให้ราคาข้าวเปลือกที่ดีกว่า จึงไม่จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์ที่พิเศษกับตัวแสดงที่เคยให้การอุปถัมภ์ มีเพียงความสัมพันธ์ในการขายข้าวให้กับโรงสีตามกลไกตลาดเท่านั้น แต่ก็ยังมีชาวนาบางส่วนที่เลือกขายข้าวเปลือกให้กับโรงสีเดิมอย่างต่อเนื่อง จนมีความสนิทกับโรงสีเป็นพิเศษ และปรับมาเป็นความสัมพันธ์แบบทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) ที่มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน และต่างตอบแทนกันในความสัมพันธ์นั้น อีกทั้งยังไม่ได้มีใครได้เปรียบเสียเปรียบ จากความสัมพันธ์รูปแบบนี้ จนอาจได้รับการช่วยเหลือในเรื่องของทั้งราคา การสื่อสารและการแลกเปลี่ยนข้อมูลในด้านต่างๆ เพิ่มมากขึ้นกว่าปกติ ต่างจากชาวนาที่ขายข้าวตามกลไกตลาดอย่างเดียวไม่ได้ขายที่เดิมอย่างประจำ ก็อาจจะไม่ได้มีความสัมพันธ์กับทั้งโรงสีหรือพ่อค้าคนกลางที่

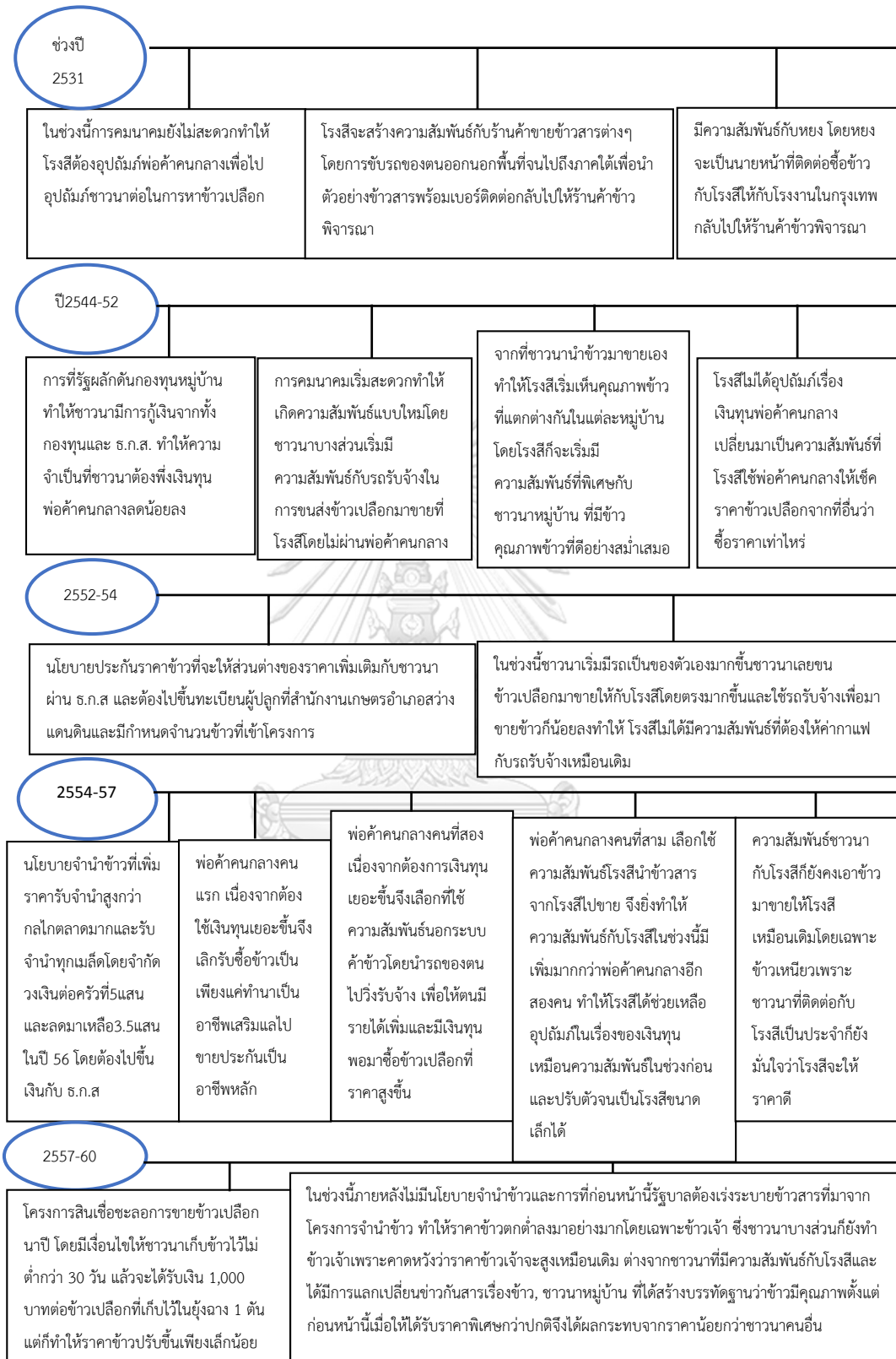
<sup>12</sup> รวมถึงในช่วงนโยบายประกันราคาข้าว เป็นช่วงที่ราคาขายพุ่งขึ้นสูง จากกลไกตลาดของราคาขายเอง

สนิทธสนมแบบนี้ และขายข้าวเปลือกให้กับผู้ที่ให้ราคาสูง เป็นการทำตามบทบาทหน้าที่หรือตามกลไกตลาดเท่านั้น

3. ในช่วงนโยบายจำนำข้าว ที่พ่อค้าคนกลางและโรงสีเองได้รับผลกระทบจากการที่ต้องซื้อข้าวเปลือกแพงขึ้น และพ่อค้าคนกลางเองจำเป็นต้องมีเงินทุนที่สูงขึ้นทำให้รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าคนกลางกับโรงสีเปลี่ยนไปเป็นแบบที่ Putnam (2000 อ้างถึงใน อาณัติ ลิ้มคเดช et al., 2550) ได้อธิบายถึงรูปแบบความสัมพันธ์แบบทุนความเชื่อมโยงทางสังคม (Linking Social Capital) คือ รูปแบบที่แสดงถึงความสัมพันธ์ที่เป็นทางการในการเชื่อมโยงผู้คนที่อยู่ในขอบเขตขององค์กรซึ่งมีระดับของความสำเร็จ หรืออำนาจแตกต่างกัน และทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) คือ รูปแบบที่แสดงถึงความสัมพันธ์แบบหลวมๆ แบบไม่เป็นทางการระหว่างเพื่อน เพื่อนบ้าน เพื่อนร่วมงาน

โรงสีได้กลับไปอุปถัมภ์ในเรื่องของเงินทุนกับพ่อค้าคนกลางคนหนึ่งแบบทุนความเชื่อมโยงทางสังคม (Linking Social Capital) เหมือนสมัยก่อน โดยเลือกอุปถัมภ์พ่อค้าคนกลางที่มีลักษณะความสัมพันธ์กับแบบทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) เพิ่มเติมเข้ามาด้วย จึงทำให้ลักษณะความสัมพันธ์ในช่วงนี้แม้จะเป็นรูปแบบของการอุปถัมภ์ในเรื่องของเงินทุนจากโรงสีสู่พ่อค้าคนกลาง แต่พ่อค้าคนกลางที่เป็นผู้ถูกอุปถัมภ์กลับมีอำนาจการต่อรองที่เพิ่มขึ้นมากกว่าเดิม เพราะโรงสีเองก็ได้รับผลกระทบจากนโยบายจำนำข้าวจึงจำเป็นต้องการให้พ่อค้าคนกลางช่วยหาข้าวเปลือกมาให้เพิ่มเติม และจากการที่ติดต่อกันมานานจนมีความสัมพันธ์แบบทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) ก็ยิ่งทำให้อำนาจการต่อรองของพ่อค้าคนกลางเพิ่มมากขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก

4. ในช่วงนโยบายจำนำอย่างฉาบ ภายหลังจากที่พ่อค้าคนกลางได้รับการอุปถัมภ์ในเรื่องของเงินทุนจากโรงสีไปในช่วงก่อนหน้านี้ จนพ่อค้าคนกลางสามารถปรับตัวเป็นโรงสีขนาดเล็กได้ พ่อค้าคนกลางก็ได้ได้รับการอุปถัมภ์ในเรื่องของเงินทุนจากโรงสี และเปลี่ยนลักษณะความสัมพันธ์มาเป็นแบบทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) เพียงอย่างเดียว ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่เป็นคนระดับเท่าเทียมกันในแนวราบที่มีความสัมพันธ์กันเป็นรูปแบบของการค้าขายร่วมกันกับคนที่มีความสัมพันธ์พิเศษร่วมกัน และในส่วนของชาวนาที่ได้รับผลกระทบจากราคาข้าวที่ค่อนข้างตกต่ำ ก็ยังคงต้องอาศัยการช่วยเหลือจากรัฐบาลเหมือนเดิม แต่ก็มีชาวนาบางกลุ่มที่มีความสัมพันธ์แบบทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) กับทั้งโรงสีตั้งแต่ช่วงเวลาก่อนหน้านี้ หรือชาวนาที่มีความสนิทแนบแน่นระหว่างชาวนาด้วยกันเองแบบทุนผูกพันทางสังคม (Bonding Social Capital) เช่น ชาวนาหมู่บ้านเดียวกัน สามารถใช้ความสัมพันธ์นี้เพื่อเพิ่มอำนาจการต่อรองราคากับโรงสีได้ ก็จะได้รับผลกระทบจากราคาข้าวตกต่ำน้อยลงกว่าชาวนาที่อาศัยแต่การรอการช่วยเหลือจากรัฐบาลเพียงอย่างเดียว



รูปที่ 4.4 รูปการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าว

#### 4.4 สรุป

ภาพรวมของระบบการค้าข้าวปกติ ชาวนาเป็นผู้ที่ผลิตข้าวเริ่มต้น คือการทำการปลูกข้าวด้วยวิธีต่างๆ คือนาดำ นาหว่าน และนาหยอด ซึ่งแล้วแต่ความถนัด และความต้องการของชาวนา เพราะขั้นตอนวิธีการทำ ต้นทุนการทำนาและผลผลิตต่อไร่จากการทำนาทั้ง 3 รูปแบบแตกต่างกัน และเมื่อชาวนาเกี่ยวข้าวและได้ข้าวเปลือกมาแล้ว ชาวนาก็จะนำข้าวเปลือกไปขายให้กับโรงสีโดยตรงหรือรอขายกับพ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อข้าวเปลือกถึงหน้ายุ้งฉาง หลังจากโรงสีได้ข้าวเปลือก แล้วโรงสีก็จะนำไปแปรรูปเป็นข้าวสาร และทำการจัดขายไปสู่ผู้บริโภคยังช่องทางต่างๆ ทั้งผ่าน พ่อค้าปลีก พ่อค้าส่งทางภาคใต้ และยังมีโรงงานทางกรุงเทพฯ ที่มีหญิงหรือนายหน้าเป็นคนมาติดต่อซื้อข้าวสาร ข้าวหัก ข้าวปลายกับทางโรงสี และจากการเปลี่ยนแปลงของนโยบายต่างๆ ทั้งสามช่วงหลัก นโยบายประกันราคาข้าว นโยบายจำหน่ายข้าว และนโยบายปัจจุบัน ซึ่งมีเนื้อหาของสาระของนโยบายที่มีความแตกต่างกันที่ส่งผลให้เกิดผลกระทบกับระบบการค้าข้าวจากนโยบาย ในแต่ละช่วงที่แตกต่างกัน และจากผลกระทบดังกล่าวทำให้ระบบการค้าข้าวมีการปรับตัวทั้งสามช่วงดังนี้

ในช่วงนโยบายประกันราคาข้าว ผลกระทบจากนโยบายในช่วงนี้ระบบการค้าข้าวไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงจากผลกระทบของนโยบายของรัฐบาลมาก เพราะนโยบายประกันราคาข้าวไม่ได้เข้าไปแทรกแซงราคาข้าวเปลือก เป็นเพียงการที่รัฐบาลเข้าไปให้เงินช่วยเหลือเพิ่มเติมผ่านนโยบายประกันราคาข้าว จากการที่ชาวนาขายข้าวได้ราคาต่ำกว่ามาตรฐานที่รัฐบาลกำหนด ทำให้ในช่วงนี้มีเพียงชาวนาที่ได้รับผลกระทบ จากการที่ได้รับเงินจากรัฐบาลเพิ่มในส่วนต่างของการขายข้าวเปลือกที่ไม่ถึงราคาประกัน จนส่งผลให้ชาวนามีการเปลี่ยนแปลง และมีการปรับตัวดังนี้ **การปรับตัวภายใต้วิถีชีวิตการเกษตร** คือ การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตให้เข้ากับสถานการณ์ ทำให้ในช่วงนี้ชาวนานั่นการปลูกข้าวที่ลดต้นทุนการผลิตเป็นหลัก คือ มีชาวนาบางส่วนปรับไปทำนาแบบหว่านมากขึ้น เพราะต้องการลดต้นทุนการทำนา จากที่เงื่อนไขของนโยบายประกันราคาข้าวมีการกำหนดคิดให้ผลผลิตต่อไร่ ข้าวเจ้าไม่เกิน 418 กิโลกรัมต่อไร่ ข้าวเหนียวไม่เกิน 482 กิโลกรัมต่อไร่ ถ้าเกินนั้นจะไม่ได้เข้าประกัน ซึ่งจากการทำนาแบบดำที่ชาวนาเคยทำมาตั้งแต่อดีต จะได้ผลผลิตต่อไร่ 550 กิโลกรัมต่อไร่ และมีต้นทุนการทำนาที่สูงกว่าการทำนาหว่านอยู่มาก ทำให้ชาวนาในช่วงนี้เลือกที่จะลดต้นทุนเป็นหลักมากกว่าการเพิ่มผลผลิตต่อไร่

ในช่วงนโยบายจำหน่ายข้าว รัฐบาลในโครงการจำหน่ายข้าวเข้ามาแทรกแซงในระบบการค้าข้าวโดยตรงโดยมีการรับจำหน่ายในราคาที่ค่อนข้างสูง และไม่จำกัดจำนวนต่อไร่ แม้ว่าจะมีการจำกัดวงเงินในการจำหน่ายต่อราย ทำให้ระบบการค้าข้าวในช่วงนี้มีตัวแสดงหลายตัวที่ได้รับผลกระทบและมีการปรับตัว ดังนี้

1. ชาวนาได้มีการปรับตัวแบบ **การปรับตัวภายใต้วิถีชีวิตการเกษตร** คือ การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตให้เข้ากับสถานการณ์ จากที่ต้องการระบายข้าวให้ทันเข้าร่วมในโครงการจำหน่ายโดยเร็ว ที่มี

ขั้นตอนของกระบวนการจนถึงระยะเวลาของการรอรับเงินนานกว่าการขายข้าวปกติมาก จึงปรับการเกี่ยวข้าวที่แต่ก่อนใช้คนไม่รับมาก มาใช้รถเกี่ยวแทนเป็นส่วนมาก อีกทั้งจากการรับจำนำข้าวที่ไม่กำหนดจำนวนผลผลิตต่อไร่ ยังทำให้ชาวนาบางส่วนที่เคยพยายามลดต้นทุนหันไปทำนาหว่าน แต่นาหว่านลดต้นทุนได้จริงแต่ได้ผลผลิตน้อยกว่านาดำมาก ทำให้ในช่วงนี้มีชาวนาบางส่วนเริ่มปรับไปลองทำนาหยอดที่สามารถลดต้นทุน และยังคงได้ผลผลิตเท่ากับนาดำเพิ่มมากขึ้น และยังมีบางส่วนที่ชาวนาหันไปปลูกข้าวเจ้ามากขึ้นที่แต่เดิมชาวนาในสว่างแดนดินจะปลูกข้าวเหนียวเป็นส่วนใหญ่ เพราะราคาจำนำข้าวเจ้าแพงกว่าข้าวเหนียวมาก

2. พ่อค้าคนกลางทั้งสามคนได้มีการปรับตัวที่แตกต่างกัน จากรูปแบบการปรับตัว 3 แบบ การปรับตัวภายใต้วิถีเดิม การปรับตัวด้านอาชีพนอกระบบการค้าข้าว การปรับตัวด้านอาชีพในระบบการค้าข้าว โดยพบพ่อค้าคนกลาง 2 คน ที่มีรูปแบบการปรับตัวสองรูปแบบควบคู่กัน ดังนี้

2.1 พ่อค้าคนกลางที่มีการปรับตัวด้านอาชีพนอกระบบการค้าข้าว คือพ่อค้าคนกลางที่ไม่มีช่องทางในการหารายได้เพิ่มไม่สามารถอยู่รอดได้ และปรับตัวไปทำอาชีพอื่นนอกระบบการค้าข้าวเป็นหลัก คือพ่อค้าคนกลางกลุ่มนี้เลิกรับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนา และปรับตนไปทำอาชีพขายประกันเป็นหลัก

2.2 พ่อค้าคนกลางที่มีการปรับตัวภายใต้วิถีเดิมและการปรับตัวด้านอาชีพนอกระบบการค้าข้าวควบคู่กัน คือ พ่อค้าคนกลางเลือกจัดการกับเงินทุนที่ต้องใช้มากขึ้นโดยการนำรถขนข้าวที่ตนมีนั้นไปรับจ้างวิ่งชนไม้ ชนอ้อยเพื่อนำกำไรจากตรงนั้นมาใช้เป็นต้นทุนในการซื้อข้าวเปลือกที่มีราคาสูงขึ้น โดยพ่อค้าคนกลางคนนี้ต่างจากพ่อค้าคนกลางคนที่เป็นอาชีพนอกระบบการค้าข้าว คือ พ่อค้าคนกลางคนนี้เลือกที่จะยังทำอาชีพพ่อค้าคนกลางเป็นหลัก แม้จะต้องออกไปพึ่งพิงเรื่องเงินทุนจากอาชีพนอกระบบการค้าข้าวช่องทางอื่น แต่ก็ยังเป็นปรับตัวเพื่อหารายอื่นเสริม เพื่อให้อาชีพเดิมอยู่รอด จนถือว่าการปรับตัวด้านอาชีพนอกระบบการค้าข้าวเพื่อคงบทบาทอาชีพภายใต้วิถีเดิม เพราะเป็นการปรับตัวเพื่อให้ตนอยู่รอดได้ในบทบาทหน้าที่เดิมของพ่อค้าคนกลางเป็นหลัก

2.3 พ่อค้าคนกลางที่มีการปรับตัวภายใต้วิถีเดิมและการปรับตัวด้านอาชีพในระบบการค้าข้าวควบคู่กัน คือ พ่อค้าคนกลางที่อยู่รอดได้จนสามารถปรับตัวจนตนเป็นเสมือนโรงสีขนาดเล็กในหมู่บ้าน และเป็นพ่อค้าคนกลางควบคู่กันได้ จนถือว่าการปรับตัวภายใต้วิถีเดิมและการปรับตัวด้านอาชีพควบคู่กันไป เพราะสุดท้ายแล้วแม้จะสามารถปรับตัวไปเป็นอาชีพโรงสีเล็กได้ แต่ก็ยังคงต้องมีบทบาทหน้าที่ในพ่อค้าคนกลางที่ต้องซื้อข้าวจากชาวนาและนำไปขายให้กับโรงสีเหมือนเดิมควบคู่กันไปด้วย โดยเริ่มแรกพ่อค้าคนกลางกลุ่มนี้จะต้องใช้ความไว้วางใจจากโรงสีที่สะสมมาโดยการติดต่อกับโรงสีอย่างต่อเนื่อง จนทำให้โรงสีมีความไว้วางใจว่าจะค้าขายร่วมกันได้ จึงเลือกที่จะช่วยเหลือในเรื่องของเงินทุนในบางครั้งที่พ่อค้าคนกลางหมุนเงินไม่ทัน เช่นโรงสีให้นำข้าวสารไปขายก่อนโดยยังไม่เรียกเก็บเงิน เมื่อพ่อค้าคนกลางขายข้าวสารได้หรือเอาข้าวเปลือกมาขายให้กับโรงสีจึงหักเงินค่าข้าวสาร หรือ

ให้เงินทุนซื้อข้าวเปลือกกับชาวนาก่อน โดยการที่โรงสีจะช่วยเหลือได้ขนาดนี้โรงสีจะต้องมีความไว้วางใจจากความสัมพันธ์ที่ได้ติดต่อกับพ่อค้าคนกลางคนนี้สม่ำเสมอว่า พ่อค้าคนกลางจะไม่เบี้ยวเงิน และนำข้าวเปลือกที่มีคุณภาพมาขายให้กับโรงสีในช่วงเวลาที่โรงสีต้องการ อีกทั้งยังคาดหวังว่าในอนาคตจะค้าขายข้าวร่วมกันได้ถึงได้ให้พ่อค้าคนกลางนำข้าวสารไปขาย

3. โรงสีได้มีการปรับตัวภายใต้วิถีเดิม คือ การปรับตัวเพื่อรักษาบทบาทเดิมของโรงสีไว้ จากที่ในช่วงที่เข้าโครงการจำหน่ายข้าวก็ต้องปรับตัวเองมามีหน้าที่ในการกักเก็บข้าวให้กับรัฐบาลและแปรรูปเมื่อรัฐบาลต้องการ แต่โรงสีก็ยังต้องการที่จะรักษาฐานลูกค้าข้าวสารดั้งเดิมของตนไว้ เลยต้องซื้อข้าวเปลือกเก็บไว้สำหรับแปรรูปขายข้าวสารของตนด้วย แต่จากที่ช่วงนี้มีพื้นที่การเก็บน้อยลงจากการที่ต้องไปเก็บข้าวให้รัฐบาล ทำให้ต้องใช้พ่อค้าคนกลางที่โรงสีช่วยเหลือในเรื่องของเงินทุนจากที่กล่าวมาข้างต้น ให้กักเก็บข้าวข้าวเปลือกไว้ให้และนำมาให้ในช่วงเวลาที่โรงสีต้องการแปรรูปข้าว และในช่วงที่ไม่ได้เข้าโครงการจำหน่ายก็เลือกที่จะเอาเงินทุนมาใช้ซื้อข้าวเหนียวเป็นหลัก เพราะมีลูกค้าข้าวสารเหนียวมาก และเลือกที่จะปรับซื้อข้าวเจ้าให้ได้น้อยลงไม่เก็บข้าวเจ้าไว้มาก เมื่อมีลูกค้าขายเป็นข้าวเปลือกเจ้าออกก็จะรีบขายทันที แม้จะได้กำไรไม่มาก ซึ่งการปรับตัวนี้สุดท้ายแล้วก็เพื่อที่โรงสีต้องการรักษาฐานลูกค้าข้าวสารของโรงสีเดิมไว้

4. พ่อค้าปลีกก็ได้มีการปรับตัวภายใต้วิถีเดิม โดยต้องหาข้าวสารที่หลากหลายเกรดมาขายมากขึ้นเพื่อมีข้าวที่ราคาถูกลงมาขายให้กับลูกค้า ที่อาจไม่พอใจกับการขึ้นราคาของข้าวสารจากที่เมื่อโรงสีซื้อเข้าเปลือกราคาแพงราคาข้าวสารก็จะขึ้นราคาตามเช่นกัน

ส่วนพ่อค้าส่งทางภาคใต้เป็นรายใหญ่ที่มีข้าวสารหลากหลายอยู่แล้วจึงไม่ต้องเปลี่ยนแปลงอะไร และราคาข้าวเปลือกในระบบการค้าข้าวในช่วงนโยบายจำหน่ายข้าวจากที่โรงสีจะเป็นตัวแสดงที่เป็นคนกำหนดราคาทางตรง พ่อค้าส่งทางภาคใต้ และ โรงงานจากกรุงเทพผ่านทางหยง ที่เป็นคนกำหนดราคาข้าวเปลือกทางอ้อม เปลี่ยนมาเป็นรัฐบาลเป็นคนกำหนดราคาข้าวเปลือกเพราะถ้าโรงสีพ่อค้าคนกลาง ไม่ซื้อราคาข้าวเปลือกให้สูงใกล้เคียงกับราคาโครงการจำหน่ายก็ไม่สามารถซื้อข้าวเปลือกได้เลย

ระบบการค้าข้าวนโยบายจำหน่ายข้าวปัจจุบัน หลังจากที่ไม่มียโยบายเข้ามาแทรกแซงราคาข้าวเปลือกโดยตรง พบว่าราคาข้าวเปลือกก็ต่ำลงอย่างเห็นได้ชัด และภายหลังจากที่มียโยบายจำหน่ายยังที่ให้เงินชวนาในปี 58/59 1,000 บาทต่อตัน และมีการปรับเพิ่มในภายหลังเป็น 2,000 บาทต่อตัน ในการเก็บข้าวไว้ยังไม่ขาย ในระยะเวลา 30 วัน โดยในช่วงนี้โรงสีก็จะกลับมาเป็นตัวแสดงที่เป็นคนกำหนดราคาทางตรง จากการคิดคำนวณจากราคาข้าวสารที่ขายได้จากพ่อค้าส่งทางภาคใต้ และ โรงงานจากกรุงเทพผ่านทางหยงที่เป็นคนกำหนดราคาทางอ้อมผ่านกลไกตลาดเหมือนเดิม และในเรื่องของกระบวนการอื่นๆ ที่ตัวแสดงในระบบการค้าข้าวปรับตัวไปแล้วก่อนหน้านี้ก็ยังคงไม่เปลี่ยนแปลงกระบวนการในการปรับ เมื่อราคาในการซื้อข้าวเปลือกต่ำลงก็ใช้เงินทุนน้อยลง ซึ่งไม่มีผล

ให้ตัวแสดงดังกล่าวจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนแปลงอะไร ยกเว้นชวานาเมื่อไม่มีนโยบายมาช่วยและราคาข้าวก็ต่ำลง จึง**ปรับตัวภายใต้วิถีชีวิตเกษตร** คือ การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตให้เข้ากับสถานการณ์ โดยการกลับไปปลูกข้าวเหนียวมากเหมือนเดิม เพราะข้าวเจ้าภายหลังไม่มีนโยบายจำหน่ายข้าวราคาตกต่ำลงเรื่อยๆ ทำให้ชวานาที่ยังทำข้าวเจ้าอยู่พบว่าการทำนาหว่าน เมื่อหักต้นทุนแล้วจะขาดทุน และการทำงานดำก็ได้กำไรน้อยมากหรือขาดทุน หากขายข้าวในช่วงที่ราคาถูก มีแต่การทำงานหยอดที่ยังพอได้กำไรมากอยู่บ้าง เพราะต้นทุนไม่สูงมากและยังได้ผลผลิตเท่าๆ กับนาดำ

สรุปการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวในช่วงนโยบายที่เปลี่ยนแปลง คือ รูปแบบลักษณะความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวมีผลกระทบต่างๆ จากการเข้ามาแทรกแซงระบบการค้าข้าว ทั้งที่ให้ชวานากู้เงินผ่าน ธ.ก.ส. การผลักดันกองทุนหมู่บ้าน และในช่วงนโยบายประกันราคาข้าวที่ให้ส่วนต่างของราคาข้าวเพิ่มขึ้นในราคาประกัน อีกทั้งผลกระทบจากปัจจัยสภาพแวดล้อมเสริมอื่น เช่น ราคาขายพุ่งสูงขึ้น จนทำให้ชวานาสวนมากที่ปลูกยางควบคู่กับการทำนา มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นจนมีรถยนต์เป็นของตนเอง ทั้งหมดนี้เป็นปัจจัยที่ทำให้ลักษณะความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวแต่เดิมที่มีรูปแบบระบบอุปถัมภ์รูปแบบทุนความเชื่อมโยงทางสังคม (Linking Social Capital) ได้ลดน้อยลงและหายไป เพราะไม่มีความจำเป็นที่ชวานาต้องอาศัยการอุปถัมภ์จากพ่อค้าคนกลางและโรงสี แต่ไปกู้เงินลงทุนในการทำนาจากทั้ง ธ.ก.ส. และกองทุนหมู่บ้านแทน และเปลี่ยนความสัมพันธ์ของชวานากับผู้ที่ชวานาเลือกไปขายข้าวเปลี่ยนให้เป็นแบบ มีความสัมพันธ์แค่ตามกลไกตลาด หรือทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) แทน

จนถึงช่วงนโยบายจำหน่ายข้าวที่ส่งผลกระทบกับพ่อค้าคนกลางและโรงสีเป็นนโยบายจำหน่ายข้าวที่เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ โรงสีต้องกลับมาอุปถัมภ์พ่อค้าคนกลางและมีความสัมพันธ์กันแบบทุนความเชื่อมโยงทางสังคม (Linking Social Capital) ที่แตกต่างไปจากเดิมตรงที่พ่อค้าคนกลางผู้ที่ได้รับการอุปถัมภ์มีอำนาจการต่อรองมากขึ้นกว่าเดิมเพราะ โรงสีที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายจำหน่ายข้าวต้องหวังพึ่งพ่อค้าคนกลางมากอีกทั้งพ่อค้าคนกลางที่หวังพึ่งความสัมพันธ์จากการที่ติดต่อกันมานานจนเป็นรูปแบบความสัมพันธ์แบบทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) เพิ่มเข้าไปด้วย จนถึงช่วงภายหลังนโยบายจำหน่ายข้าวพ่อค้าคนกลางและโรงสีที่ไม่ได้รับผลกระทบจากนโยบายเหมือนก่อนแล้ว อีกทั้งพ่อค้าคนกลางสามารถปรับตัวเป็นโรงสีขนาดเล็กได้ ทั้งคู่จึงได้เปลี่ยนความสัมพันธ์เพียงแค่แบบทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) เพียงอย่างเดียว โดยที่ไม่ต้องมีใครอุปถัมภ์ใครแต่ใช้ความสัมพันธ์ที่ติดต่อกันมานาน เพื่อติดต่อแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ต่างตอบแทนที่พิเศษต่อกัน และถึงแม้ว่ารัฐบาลจะมีนโยบายจำหน่ายอย่างฉิวในปี 58/59 ที่ช่วยเหลือให้เงิน 1,000 บาท ต่อการเก็บข้าวไว้ 1 ตัน ใน 30 วัน และปรับเพิ่มในภายหลังเป็น 2,000 บาท และยังให้เงินสินเชื่อกับชวานา โดยชวานาต้องนำข้าวมาตรวจกับทาง ธ.ก.ส. โดยมีเงื่อนไขกำหนดความชื้นไม่เกินร้อยละ 15 และสิ่งเจือปนไม่เกินร้อยละ 2 และข้าวหอมมะลิ (ต้นข้าว 32 กรัม





## บทที่ 5

### บทบาททุนทางสังคมและเครือข่ายในระบบค้าข้าว

เนื้อหาในบทนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อตอบโจทย์การวิจัยในข้อที่ 3. เพื่อศึกษาเครือข่ายทางสังคมและบทบาทของทุนทางสังคมในการอาศัยเป็นทุนสำหรับการปรับตัว โดยผู้วิจัยได้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 3 ส่วนด้วยกัน คือ **ส่วนที่ 1** ทุนทางสังคมในระบบการค้าข้าว จะกล่าวถึงทุนทางสังคมที่มีอยู่ในระบบการค้าข้าวมีอะไรบ้าง ถัดมาใน**ส่วนที่ 2** การใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมในระบบการค้าข้าวในช่วงนโยบายที่เปลี่ยนแปลง ที่จะกล่าวถึงว่าจาก นโยบายสามช่วง คือ ประกันราคาข้าว จำนำข้าว และปัจจุบัน ที่มีการเปลี่ยนแปลง มีการนำทุนทางสังคมมาใช้ประโยชน์อย่างไร ก่อนที่จะสรุปในส่วนสุดท้าย**ส่วนที่ 3** โดยแต่ละส่วนมีรายละเอียดดังนี้

#### 5.1 ทุนทางสังคมในระบบการค้าข้าว

รูปแบบทุนทางสังคมในระบบการค้าข้าวที่มีมาตั้งแต่ในอดีต และทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นจากที่ตัวแสดงในระบบการค้าข้าวได้มีการปรับตัว เพื่อตอบรับผลกระทบจากทั้งช่วงนโยบายจำนำข้าว และช่วงนโยบายจำนำยั้งฉางที่ราคาข้าวตกต่ำ จากผลการศึกษาผู้วิจัยได้พบตัวแสดงในระบบการค้าข้าวที่ได้มีการสะสมทุนทางสังคม และสามารถนำทุนดังกล่าวมาใช้ 4 รูปแบบดังนี้

##### 5.1.1 ทุนทางสังคนรูปแบบการอุปถัมภ์ ที่มาจากความสัมพันธ์ประเภททุนความเชื่อมโยงทางสังคน (Linking Social Capital)

ทุนทางสังคนรูปแบบนี้เป็นทุนทางสังคนที่มีมาตั้งแต่ในอดีต ช่วงที่ชาวนายังต้องอาศัยการอุปถัมภ์ช่วยเหลือเงินทุนจากพ่อค้าคนกลาง และพ่อค้าคนกลางก็ต้องอาศัยการอุปถัมภ์จากโรงสีต่ออีกทอดหนึ่ง จนทำให้เกิดเป็นทุนทางสังคน ที่มาจากความสัมพันธ์ประเภททุนความเชื่อมโยงทางสังคน (Linking Social Capital) โดยแสดงถึงความสัมพันธ์ที่เป็นทางการในการเชื่อมโยงผู้คนที่อยู่ในขอบเขตขององค์กรซึ่งมีระดับของความสำเร็จ หรืออำนาจแตกต่างกัน คือ ในอดีตทุนทางสังคนเป็นการอุปถัมภ์ช่วยเหลือในเรื่องของเงินทุนจากโรงสีที่มีเงินทุนและอำนาจการต่อรองสูงสุด และโรงสีก็จะให้เงินทุนกับพ่อค้าคนกลางที่เพื่อให้พ่อค้าคนกลางไปซื้อข้าวเปลือกกับชาวนามาให้ โดยที่พ่อค้าคนกลางก็นำเงินทุนไปให้ชาวนายืมต่ออีกทอดทำให้พ่อค้าคนกลางมีอำนาจการต่อรองต่ำกว่าโรงสี แต่มีมีอำนาจการต่อรองมากกว่าชาวนา จนมีบรรทัดฐานที่ว่าชาวนาก็ต้องนำข้าวมาขายให้กับพ่อค้าคนกลางที่ให้ยืมเงิน ก่อนที่พ่อค้าคนกลางจะไปขายให้กับโรงสีที่ให้ยืมเงินต่ออีกที (ยัง, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2560)

### 5.1.2 ทูทางสังคมรูปแบบเครือข่ายชาวนาหมู่บ้านที่ทำข้าวคุณภาพกับโรงสี ที่มาจากความสัมพันธ์ทั้งประเภททุนผูกพันทางสังคม (Bonding Social Capital) และทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital)

ทูทางสังคมรูปแบบนี้ เป็นทูทางสังคมที่เกิดขึ้นได้จากการที่ชาวนาหมู่บ้านนี้เริ่มมีวัฒนธรรมในการทำข้าวที่มีคุณภาพจากช่วงที่เริ่มไปขายข้าวให้โรงสีโดยตรง และได้ราคาพิเศษจากการทำข้าวที่มีคุณภาพ จนมาถึงช่วงนโยบายจำนำยุงฉางที่ราคาข้าวตกต่ำ ชาวนาหมู่บ้านนี้จึงได้มีการปรับตัวเพื่อลดผลกระทบนั้น โดยการรวมตัวกันในหมู่บ้านเพื่อสร้างเครือข่ายในการทำข้าวที่มีคุณภาพด้วยกันทั้งหมด ที่สามารถเพิ่มอำนาจการต่อรองราคาข้าวจากโรงสีได้ จนทำให้เกิดทูทางสังคมที่มาจากความสัมพันธ์ทั้งประเภททุนผูกพันทางสังคม (Bonding Social Capital) และทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) โดยแสดงถึงความสัมพันธ์ของบุคคลที่ติดกันอย่างใกล้ชิด หรือมีความสัมพันธ์แนบแน่น เช่น ความสัมพันธ์ของครอบครัวหรือเพื่อนสนิท และแสดงถึงความสัมพันธ์แบบหลวมๆ แบบไม่เป็นทางการระหว่างเพื่อน เพื่อนบ้าน เพื่อนร่วมงาน ซึ่งจะเห็นได้จากการที่ชาวนาหมู่บ้านเดียวกันมีความสัมพันธ์กันแบบทุนผูกพันทางสังคม (Bonding Social Capital) และได้ใช้ความสัมพันธ์ดังกล่าว เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสารกัน เพื่อรวมตัวกันสร้างทุนวัฒนธรรมที่มีวิถีการปฏิบัติให้มีการทำข้าวเปลือกที่มีคุณภาพ มาตรฐานเดียวกันทั้งหมู่บ้าน เพื่อที่จะไปต่อรองราคาข้าวเปลือกกับโรงสีที่ชาวนากลุ่มนี้ ที่มีความสัมพันธ์ด้วยแบบทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital)

อีกทั้งในกรณีนี้ หมู่บ้านดังกล่าวยังมีรูปแบบการนำทูทางสังคมมาใช้เหมือนกับที่ James Coleman (2000 อ้างถึงใน อมรา พงศาพิชญ์, 2551) ได้อธิบายถึงบทบาททูทางสังคม ในข้อสองว่า คือ การใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแหล่งข้อมูล หรือช่องทางการสื่อสาร และการใช้ข้อมูลเพื่อควบคุมการกระทำของสมาชิกในกลุ่ม โดยที่โครงสร้างที่มีเครือข่ายทางสังคมแบบปิดจะช่วยสร้างทูทางสังคมได้ คือ การที่สมาชิกของเครือข่ายรู้จักกัน จนสามารถให้ข้อมูลข่าวสารแก่กัน ดังนี้

ชาวนาหมู่บ้านนี้เริ่มมีการใช้ความสัมพันธ์ระหว่างคนภายในหมู่บ้าน เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลกัน เพื่อใช้ข้อมูลดังกล่าว ควบคุมการกระทำของคนในหมู่บ้านให้เป็นบรรทัดฐาน ว่าต้องทำข้าวที่มีคุณภาพอย่างสม่ำเสมอเหมือนกัน แล้วจะได้ราคาพิเศษจากโรงสี (เต, สัมภาษณ์, 5 กุมภาพันธ์ 2560) และเมื่อทำอย่างต่อเนื่องด้วยกันจนกลายเป็นการสร้างทุนวัฒนธรรม<sup>13</sup> ที่คนในหมู่บ้านนี้มีเอกลักษณ์

<sup>13</sup> ทูทางวัฒนธรรมของชาวนากลุ่มนี้เป็นการสร้างทักษะการทำข้าวที่มีคุณภาพ เหมือนกับที่ Bourdieu (1986 อ้างถึงใน อมรา พงศาพิชญ์, 2551) ได้แบ่งการคงอยู่ของทุนนี้ไว้ 3 สภาวะ ดังข้อ 1. สภาวะการเป็นตัวตน ทุน

หรือความสามารถในการปลูกข้าวที่ได้คุณภาพทุกคนอย่างสม่ำเสมอ ทำให้สามารถรวมตัวกัน จนกลายเป็นโครงสร้างเครือข่ายการขายข้าวเปลือกคุณภาพเฉพาะของหมู่บ้านนี้ ที่ช่วยเพิ่มอำนาจการต่อรองราคาข้าวจากโรงสีได้มากขึ้น เพราะจากการที่ติดต่อกันมาอย่างต่อเนื่องโรงสีก็ทราบว่าชาวนาหมู่บ้านนี้ เป็นหมู่บ้านที่มีผลผลิตข้าวที่ได้คุณภาพอย่างสม่ำเสมอ และชาวนาหมู่บ้านดังกล่าวเมื่อรวมตัวกันแล้ว หากได้ขายข้าวให้กับที่ไหนก็จะขายให้กับที่เดิมเหมือนกัน โดยที่ต้องได้ราคาพิเศษเท่ากันทั้งหมู่บ้าน และจากการที่โรงสีต้องการข้าวที่ได้คุณภาพในจำนวนมากๆ จากชาวนาหมู่บ้านนี้ เพราะคุณภาพของข้าวเปลือกมีผลต่อการแปรรูปเป็นข้าวสารที่ทำให้ได้คุณภาพเต็มเมล็ดมากขึ้น และถ้าข้าวสารมีคุณภาพเพิ่มมากขึ้นโรงสีก็จะได้ขายข้าวสารเกรดคุณภาพมากขึ้น ทำให้โรงสีซื้อข้าวกับชาวนากลุ่มนี้ในราคาที่สูงขึ้น (ยัง, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2560) จึงอาจเรียกได้ว่าชาวนาหมู่บ้านดังกล่าวมีการรวมตัวกันจนเป็นทุนทางสังคมในรูปแบบของเครือข่าย เพื่อต่อรองราคาให้สูงขึ้น

### 5.1.3 ทุนทางสังคมในรูปแบบของความไว้วางใจของชาวนากับโรงสี ที่มาจากความสัมพันธ์ประเภททุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital)

ทุนทางสังคมนี้นี้เป็นทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นได้จากการที่ชาวนาเริ่มไปขายข้าวให้กับโรงสีโดยตรงและเริ่มมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลที่มีจากการวิเคราะห์ทิศทางในระบบค้าข้าวและข้าวสารต่างๆ อย่างต่อเนื่องจนเกิดเป็นความไว้วางใจ จนเกิดเป็นทุนทางสังคมที่มาจากความสัมพันธ์ประเภททุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) โดยแสดงถึงความสัมพันธ์แบบหลวมๆ แบบไม่เป็นทางการระหว่างเพื่อน เพื่อนบ้าน เพื่อนร่วมงาน ซึ่งจะเห็นได้จากการที่ชาวนากับโรงสีที่มีติดต่อกันมานานอย่างต่อเนื่อง จนมีความสัมพันธ์กันแบบทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) และได้ใช้ความสัมพันธ์ดังกล่าว เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกัน

อีกทั้งในกรณีนี้ ชาวนามีรูปแบบการนำทุนทางสังคมมาใช้เหมือนกับที่ James Coleman (2000 อ้างถึงใน อมรา พงศาพิชญ์, 2551) ได้อธิบายไว้ว่าทุนทางสังคมในรูปแบบ ความเชื่อใจไว้วางใจ (trustworthiness) ที่มีอยู่ในโครงสร้างสังคม สามารถนำไปสู่การใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแหล่งข้อมูล หรือช่องทางการสื่อสาร โดยเฉพาะการเรียนรู้ข้อมูลจากกันและกัน ดังนี้

จากการที่ชาวนาและโรงสีติดต่อกันมานาน จึงมีความไว้วางใจกัน และสามารถเชื่อใจกันในการแลกเปลี่ยนข่าวสาร และข้อมูลทิศทางในอนาคตของราคาข้าวที่มาจากวิเคราะห์ของโรงสี ว่าข้าวมีแนวโน้มจะขึ้นหรือลง หรือแนวโน้มว่าปีไหนข้าวอะไรจะแพง ชาวนาจะได้เลือกปลูกข้าวที่มีแนวโน้มว่าราคาจะแพงได้ตรง (สังค์, สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2560) ซึ่งถ้าในบางกรณีโรงสีให้ข้อมูล

---

วัฒนธรรมเกิดจากกระบวนการการสร้างสมคุณลักษณะต่างๆ ที่ใช้เวลาในการบ่มเพาะ มีพัฒนาการของการเรียนรู้หรือปรับปรุงคุณลักษณะนั้นๆ

ว่าข้าวมีแนวโน้มราคาจะขึ้นให้ชาวนารออย่างเพิ่งขาย แต่หากการวิเคราะห์ข้อมูลเกิดผิดพลาด และราคาข้าวต่ำลงโรงสีก็จะรับผิดชอบ โดยการซื้อข้าวให้กับชาวนาที่ได้แลกเปลี่ยนข้อมูลกันในราคาเดิม ก่อนที่ข้าวจะปรับราคา (ยัง, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2560)

#### 5.1.4 ทูทางสังคมในรูปแบบของความไว้วางใจของพ่อค้าคนกลางกับโรงสี ที่มาจากความสัมพันธ์ประเภททุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) จนนำไปสู่ความสัมพันธ์ประเภททุนความเชื่อมโยงทางสังคม (Linking Social Capital)

ทูทางสังคมนี้นี้ เป็นทูทางสังคมที่เกิดขึ้นได้จากการที่พ่อค้าคนกลางบางคนกับโรงสีที่ได้ติดต่อกันมาอย่างสม่ำเสมอ จนถึงในช่วงที่ทั้งคู่ได้รับผลกระทบจากนโยบายจำนำข้าว ทั้งคู่จึงได้นำทุนทางสังคมนี้นี้มาช่วยในการปรับตัวจนเกิดเป็นทูทางสังคม ที่มาจากความสัมพันธ์ประเภททุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) จนนำไปสู่ความสัมพันธ์ประเภททุนความเชื่อมโยงทางสังคม (Linking Social Capital) โดยเป็นความสัมพันธ์แบบหลวมๆ แบบไม่เป็นทางการระหว่างเพื่อน เพื่อนบ้าน เพื่อนร่วมงาน จนนำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ที่เป็นทางการในการเชื่อมโยงผู้คนที่อยู่ในขอบเขตขององค์กรซึ่งมีระดับของความสำคัญ หรืออำนาจแตกต่างกัน เห็นได้ในช่วงของการปรับตัวในนโยบายจำนำข้าวจากการที่พ่อค้าคนกลางบางคนมีความสัมพันธ์ในรูปแบบทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) กับโรงสี ทำให้โรงสีเลือกที่อุปถัมภ์ช่วยเหลือพ่อค้าคนกลางดังกล่าว แบบความสัมพันธ์ทุนความเชื่อมโยงทางสังคม (Linking Social Capital) แต่แตกต่างจากการอุปถัมภ์แบบระบบการค้าข้าวในอดีตที่กล่าวมาแล้วในหัวข้อ 5.2.1 ตรงที่ในช่วงนี้อำนาจการต่อรองของผู้ถูกอุปถัมภ์อย่างพ่อค้าคนกลางคนนี้จะเพิ่มขึ้นมาก จากการที่มีความสัมพันธ์ระยะยาวกับโรงสีในแบบทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) ด้วยและในช่วงนโยบายจำนำข้าวโรงสีก็ยังจำเป็นต้องพึ่งพาพ่อค้าคนกลางหาข้าวเปลือกมาให้

อีกทั้งในกรณีนี้พ่อค้าคนกลางและโรงสี มีรูปแบบการนำทุนทางสังคมมาใช้เหมือนกับที่ James Coleman (2000 อ้างถึงใน อมรา พงศาพิชญ์, 2551) ได้อธิบายถึงบทบาททุนทางสังคม ในข้อแรกก็คือ หน้าที่ผูกพัน (obligation) ความคาดหวัง (expectation) และความเชื่อใจ ไว้วางใจ (trustworthiness) ที่มีอยู่ในโครงสร้างสังคม และมีหน้าที่ผูกพันที่จะต้องตอบแทนกัน ดังนี้

พ่อค้าคนกลางมีการนำทุนทางสังคมในรูปแบบความไว้วางใจที่มีกับโรงสีเพื่อช่วยในการปรับตัว ในช่วงเวลาที่ได้รับผลกระทบ จากนโยบายจำนำข้าวที่พ่อค้าคนกลางต้องใช้เงินทุนในการซื้อข้าวที่สูงขึ้น เพื่อซื้อข้าวแข่งกับรัฐบาลในราคาที่ค่อนข้างสูงกว่าปกติ ซึ่งพ่อค้าคนกลางคนนี้ได้ใช้ทุนทางสังคมตรงนี้เพื่อให้โรงสีช่วยเหลืออุปถัมภ์ในเรื่องของเงินทุน (ดำ, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2560) โดยที่โรงสีก็ได้ให้พ่อค้าคนกลางนำข้าวสารไปขายก่อน เมื่อขายได้ หรือนำข้าวเปลือกมาขายให้กับโรงสี จึงมีการหักเงินคืน และบางครั้งยังมีการให้เงินทุนไปซื้อข้าวเปลือกก่อน เพื่อมาขายให้กับโรงสีอีกที ซึ่งก็ทำให้โรงสีได้ข้าวเปลือกเพิ่มตามที่ต้องการ โดยการพึ่งพาพ่อค้าคนกลางให้หาข้าวเปลือกมาให้

ทำให้สามารถซื้อข้าวเปลือกได้เท่าปริมาณเท่าเดิม จากการที่โรงสีซื้อข้าวลำบากขึ้นจากผลกระทบของนโยบายจำหน่ายข้าว (ยัง, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2560) และท้ายที่สุดพ่อค้าคนกลางอาศัยโอกาสจากการช่วยเหลือตรงนี้ปรับตัวเป็นโรงสีขนาดเล็ก ก่อนที่จะเลิกรับการช่วยเหลือ และปรับความสัมพันธ์มาเป็นการค้าขายร่วมกันและเหลือแต่เพียงความสัมพันธ์กับโรงสีแบบทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital)

## 5.2 การใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมในระบบค้าข้าวในช่วงที่นโยบายเปลี่ยนแปลง

### 5.2.1 ช่วงประกันราคาข้าว

ในช่วงนโยบายประกันราคาข้าวเนื่องจากรัฐบาลไม่ได้แทรกแซงระบบการค้าข้าวโดยตรงทำให้ความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวไม่ได้รับผลกระทบจากนโยบายดังกล่าวทำให้ทั้ง ชาวนา พ่อค้าคนกลาง โรงสี เมื่อไม่ได้รับผลกระทบ ทำให้ไม่ต้องปรับตัว ดังนั้นจึงไม่ได้มีการนำทุนทางสังคมมาช่วยในการปรับตัว

### 5.2.2 ช่วงจำหน่ายข้าว

ในช่วงนโยบายจำหน่ายข้าว ที่รัฐบาลเข้ามาแทรกแซงราคาข้าว จนราคาข้าวขึ้นสูงทำให้พ่อค้าคนกลางต้องใช้เงินทุนในการซื้อข้าวเปลือก และโรงสีซื้อข้าวเปลือกได้ยากขึ้น โดยพ่อค้าคนกลางคนหนึ่งก็ได้มีการนำทุนทางสังคมกับโรงสี เพื่อใช้ประโยชน์ในการปรับตัวจนกลายเป็นโรงสีขนาดเล็กได้ แตกต่างจากพ่อค้าคนอื่นที่ไม่ได้ทุนทางสังคมมาใช้และต้องปรับตัวออกไปอาชีพอื่นนอกระบบการค้าข้าว ดังนี้

1. **ทุนทางสังคมในรูปแบบของความไว้วางใจของพ่อค้าคนกลางกับโรงสี** จากที่ได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อ 5.2.4 โดยการนำทุนทางสังคมดังกล่าวมาใช้ประโยชน์ เป็นไปตามแบบที่ James Coleman (2000 อ้างถึงใน อมรา พงศาพิชญ์, 2551) มองทุนทางสังคมในแง่ของสังคมวิทยาและเศรษฐศาสตร์ควบคู่กัน โดยมองถึงการที่ตัวแสดงต่างๆ สามารถนำทุนทางสังคม ทั้งความสัมพันธ์ในครอบครัว ความสัมพันธ์ในองค์กรชุมชน หรือบรรทัดฐาน ความคิด ความเชื่อ ความไว้วางใจมาใช้ กระทำสิ่งหนึ่งได้ และเขายังอธิบายว่า ความสัมพันธ์ทางสังคม คือ ทรัพยากรหรือต้นทุนที่สะสมอยู่ในรูปของความผูกพัน ความคาดหวัง และความไว้วางใจ รวมทั้งการสร้างช่องทางการสื่อสาร และการสร้างบรรทัดฐานในเรื่องบุญคุณ ต้องได้รับการตอบแทน ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ เป็นทุนทางสังคมที่เกิดจากกิจกรรมที่กระทำมาในอดีต ที่ทำเพื่อเป้าหมายอื่น แต่มีผลในการสะสมในรูปของทุน

พ่อค้าคนกลางได้มีการสะสมความสัมพันธ์กับโรงสีมาตั้งแต่อดีต จนเกิดเป็นความไว้วางใจกัน จนมาถึงช่วงนโยบายจำหน่ายข้าวที่พ่อค้าคนกลางต้องใช้เงินทุนสูงขึ้น จึงได้มีการใช้ความสัมพันธ์ดังกล่าวเพื่อให้โรงสีช่วยเหลืออุปถัมภ์ในเรื่องของเงินทุนกับตน จากการที่โรงสีไว้วางใจและคาดหวังว่าจะได้รับการตอบแทนโดยการที่พ่อค้าคนกลางจะช่วยหาข้าวเปลือกมาให้กับตนได้ในเวลาที่ต้องการ อีกทั้งยัง

ได้นำข่าวสารไปให้พ่อค้าคนกลางขายก่อนโดยที่ยังไม่คิดเงิน เพราะมีความไว้วางใจ และคาดหวังว่า เมื่อชวนพ่อค้าคนกลางขายข่าวสารแล้วในอนาคตจะสามารถค้าขายร่วมกันได้เป็นอย่างดี ซึ่งจากการนำทุนทางสังคมมาใช้ทำให้พ่อค้าคนกลางจากที่ได้รับผลกระทบในด้านลบ เปลี่ยนมาเป็นได้รับผลในด้านบวกจากการที่สามารถปรับตัวเป็นโรงสีขนาดเล็กได้แทน ซึ่งแตกต่างจากพ่อค้าคนกลางคนอื่นที่ไม่ได้มีการนำทุนทางสังคมมาใช้ก็จะมีพ่อค้าคนกลางบางคนที่ปรับตัวตามกลไกตลาดและต้องออกไปทำอาชีพอื่นในระบบการค้าข้าว

### 5.2.3 ช่วงนโยบายจำนำยุ่งฉาง

ในช่วงนี้ที่ราคาข้าวตกต่ำ ตัวแสดงในระบบการค้าข้าวได้มีการนำทุนทางสังคมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ อยู่สองรูปแบบ ที่ช่วยลดผลกระทบจากช่วงนี้ที่ราคาตกต่ำลงได้มากกว่าตัวแสดงในระบบการค้าข้าวที่ไม่ได้ใช้ทุนทางสังคม ดังนี้

**1. ทุนทางสังคมนิยามแบบเครือข่ายขานวนาหมู่บ้านที่ทำข้าวคุณภาพกับโรงสี** จากที่ได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อ 5.2.2 โดยการนำทุนทางสังคมดังกล่าวมาใช้ประโยชน์ เป็นไปตามแบบที่ Putnam (2002 อ้างถึงใน ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, 2547) ได้อธิบายเรื่องของเครือข่ายและบรรทัดฐานทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการเอื้อประโยชน์ต่อกันและกันว่าเป็นทุนทางสังคมชนิดหนึ่ง เพราะเครือข่ายก็คือทุนทางสังคมชนิดหนึ่ง ที่สร้างประโยชน์ทั้งในปัจเจกบุคคลและกลุ่ม และเครือข่ายเป็นสิ่งที่ลงทุนสร้างได้ โดยในกลุ่มนั้นจะมีสิ่งที่ยึดโยง (bonding) ระหว่างสมาชิกในกลุ่มอยู่ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่ทำให้เกิดเป็นทุนทางสังคมภายในกลุ่ม และเมื่อในกลุ่มนั้นมีการติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มอื่นก็จะเป็นการเชื่อมโยง (bridging) ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มอื่นเกิดขึ้นในลักษณะของการสร้างเครือข่ายนั่นเอง ซึ่งเราจะสามารถที่จะใช้ทุนทางสังคมนี้นี้มาใช้ประโยชน์ได้

ขานวนาเริ่มสร้างเครือข่ายโดยในกลุ่มมีสิ่งยึดเหนี่ยว (bonding) และไปติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มอื่นคือโรงสีเป็นการเชื่อมโยงทั้งสองเข้าหากัน (bridging) จนสามารถเพิ่มอำนาจในการต่อรองราคาข้าวกับโรงสีได้ ซึ่งในกรณีนี้หากขานวนาหมู่บ้านนี้ไม่มีการสร้างบรรทัดฐานและวัฒนธรรมในการทำข้าวที่มีคุณภาพของหมู่บ้าน ไม่มีการนำทุนทางสังคมมาใช้ประโยชน์แบบนี้ ก็จะไม่สามารถมีอำนาจในการต่อรองราคาขายข้าวสูงขึ้นแบบนี้ ทำให้ขานวนากลุ่มนี้แม้ว่าจะได้รับผลกระทบจากที่ภายหลังนโยบายจำนำข้าว ที่ราคาข้าวตกต่ำลงจากเดิมมาก ก็ยังอาศัยทุนทางสังคมในรูปแบบเครือข่ายตรงนี้ช่วยทำให้ได้รับผลกระทบน้อยลงกว่าขานวนาที่ไม่มีทุนทางสังคมนิยามแบบนี้ และสามารถตอบรับราคาข้าวที่ตกต่ำลงได้มากกว่า

**2. ทุนทางสังคมในรูปแบบของความไว้วางใจของขานวนากับโรงสี** จากที่ได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อ 5.2.3 โดยการนำทุนทางสังคมดังกล่าวมาใช้ประโยชน์ เป็นไปตามแบบที่ James Coleman (2000 อ้างถึงใน อมรา พงศาพิชญ์, 2551) ได้อธิบายและมองทุนทางสังคมในแง่ของสังคมวิทยาและเศรษฐศาสตร์ควบคู่กัน โดยมองถึงการที่ตัวแสดงต่างๆ สามารถนำทุนทางสังคม ทั้งความสัมพันธ์ใน

ครอบครัว ความสัมพันธ์ในองค์กรชุมชน หรือบรรทัดฐาน ความคิด ความเชื่อ ความไว้วางใจมาใช้ กระทำสิ่งหนึ่งได้ และเขายังอธิบายว่า ความสัมพันธ์ทางสังคม คือ ทรัพยากรหรือต้นทุนที่สะสมอยู่ในรูปของความผูกพัน ความคาดหวัง และความไว้วางใจ รวมทั้งการสร้างช่องทางการสื่อสาร และการสร้างบรรทัดฐานในเรื่องบุญคุณ ต้องได้รับการตอบแทน ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ เป็นทุนทางสังคมที่เกิดจากกิจกรรมที่กระทำมาในอดีตที่เพื่อเป้าหมายอื่น แต่มีผลในการสะสมในรูปของทุน

ชวานากลุ่มนี้มีความไว้วางใจกับโรงสี จากการที่สร้างช่องทางการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนข่าวสาร ข้อมูลในด้านต่างๆ จากการวิเคราะห์ทิศทางของกลไกตลาดของโรงสี ว่าข้าวมีแนวโน้มจะขึ้นหรือลง หรือแนวโน้มว่าปีไหนข้าวอะไรจะแพง ชวานาจะได้อเลือกปลูกข้าวที่มีแนวโน้มว่าราคาจะแพงได้ตรง มาอย่างต่อเนื่อง จนมีความสัมพันธ์ที่ไว้วางใจกัน และเชื่อถือในข้อมูลที่แลกเปลี่ยนกันทั้งคู่ จนชวานาสามารถเอาข้อมูลดังกล่าวไปช่วยประกอบการตัดสินใจในการ ปรับตัวภายใต้วิถีชีวิตเกษตรกรได้ว่าจะเลือกปลูกข้าวอะไรในปีนี้ หรือจะขายข้าวเปลือกในช่วงเวลาไหนถึงจะได้ราคาแพง ทำให้ชวานากลุ่มนี้แม้ว่าจะได้รับผลกระทบจากที่ภายหลังนโยบายจำนำข้าว ที่ราคาข้าวตกต่ำลงจากเดิมมาก ก็ยังอาศัยทุนทางสังคมในรูปแบบความไว้วางใจตรงนี้ เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล เพื่อนำข้อมูลดังกล่าวมาใช้ในการประกอบการตัดสินใจ ทั้งปลูกข้าวชนิดไหน และช่วงเวลาในการขายข้าวให้ดีขึ้น จนช่วยทำให้ได้รับผลกระทบน้อยกว่าชวานาที่ไม่มีทุนทางสังคมนี้นี้ และสามารถตอบรับราคาข้าวที่ตกต่ำลงได้มากกว่า

### 5.3 สรุป

บทบาททุนทางสังคมที่เกิดขึ้นในระบบการค้าข้าวมีความสำคัญอย่างมาก โดยทุนทางสังคมจะเริ่มสะสมมาตั้งแต่อดีตในตัวแสดงที่มีความสัมพันธ์ที่ติดกันอย่างต่อเนื่อง และเมื่อตัวแสดงดังกล่าวได้รับผลกระทบจากนโยบายของรัฐบาลหรือผลกระทบจากที่อื่นก็ตาม ที่ทำให้ตัวแสดงดังกล่าวต้องมีการปรับตัวเพื่อตอบรับผลกระทบนั้นให้ได้ ตัวแสดงดังกล่าวก็จะนำทุนทางสังคมที่สะสมมา ทั้งในรูปแบบของความไว้วางใจกัน หรือการสร้างเครือข่าย เพื่อใช้ทุนทางสังคมนี้นี้ให้เกิดประโยชน์ที่ช่วยในการปรับตัวหรือลดผลกระทบดังกล่าวได้ ผู้วิจัยจึงสรุปได้ดังนี้

แม้ว่าความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบค้าข้าวจะเป็นการแลกเปลี่ยนซื้อขายตามกลไกตลาด และการได้รับอิทธิพลจากนโยบาย แต่เมื่อตัวแสดงในระบบการค้าข้าวได้รับการเปลี่ยนแปลงที่ต้องตัดสินใจปรับตัวเพื่อตอบรับผลกระทบนั้น การใช้ทุนทางสังคมหรือเครือข่ายของความไว้วางใจระหว่างชวานา พ่อค้าคนกลางกับโรงสีในพื้นที่ในสถานการณ์ดังกล่าว มีบทบาทอย่างสำคัญที่ทำให้ตัวแสดงดังกล่าวปรับตัวและอยู่รอดได้มากกว่าตัวแสดงที่ใช้ความสัมพันธ์ในกลไกตลาดเท่านั้น และข้อแตกต่างของตัวแสดงที่มีการบริหารทุนทางสังคมกับตัวแสดงปกติ คือ ตัวแสดงที่มีการบริหารทุนทางสังคมจะไม่ได้มองถึงผลประโยชน์ที่เห็นอยู่ในช่วงเวลานั้น และผลตอบแทนที่เป็นรูปแบบของเงินแต่



เพียงอย่างเดียว แต่จะมองถึงผลประโยชน์ในความสัมพันธ์ระยะยาวที่ต่างตอบแทนกัน จากความสัมพันธ์ดังกล่าวที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งแตกต่างจากตัวแสดงปกติที่มองถึงผลประโยชน์ที่มองเห็นได้ในเวลานั้นแต่เพียงอย่างเดียว



## บทที่ 6

### สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

การศึกษา ความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าวภายใต้บริบทนโยบายที่เปลี่ยนแปลง: ศึกษากรณีระบบค้าข้าว อ.สว่างแดนดิน จ.สกลนคร มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาดังนี้

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการของลักษณะความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร
2. เพื่อศึกษาการปรับตัวของระบบค้าข้าวในบริบทความเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายที่เกิดขึ้นในระหว่างปี 2548-2558 (ประกันราคาข้าว-จ่านาข้าว-นโยบายปัจจุบัน)
3. เพื่อศึกษาเครือข่ายทางสังคมและบทบาทของทุนทางสังคมในการอาศัยเป็นทุนสำหรับการปรับตัว

โดยผู้ศึกษาได้ผลสรุปและข้อเสนอแนะดังนี้

#### 6.1 สรุปผลการศึกษา

##### 6.1.1 พัฒนาการความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าว

จากผลการศึกษาในบทที่ 3 สะท้อนให้เห็นผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อหนึ่ง คือ เพื่อศึกษาพัฒนาการของลักษณะความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวในอำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร โดยผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าลักษณะความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวเป็นรูปแบบ ดังนี้

ในอดีตช่วงปี 2531 โรงสี พ่อค้าคนกลาง ชาวนา ยังคงมีความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์กล่าวคือคือโรงสีจะต้องอุปถัมภ์เงินทุนพ่อค้าคนกลางเพื่อไปซื้อข้าวเปลือกจากชาวนา และพ่อค้าคนกลางก็จะนำเงินส่วนนี้ไปอุปถัมภ์ชาวนาต่ออีกทอดหนึ่ง กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความสัมพันธ์ในยุคนั้นเป็นการใช้ทุนทางสังคมระหว่างคนที่มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน ซึ่งอาจมองได้ว่าเป็นทุนทางสังคมแบบทุนเชื่อมโยงทางสังคม (Linking Social Capital) ที่ทำให้ชาวนาสามารถได้เข้าถึงทรัพยากรได้มากขึ้น แต่ความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวเริ่มเปลี่ยนไปด้วยเงื่อนไขปัจจัยจากการที่รัฐบาลเข้ามาให้กู้ผ่าน ธ.ก.ส. และจนถึงสนับสนุนให้มีกองทุนหมู่บ้านในช่วงปี 2544 ทำให้ความจำเป็นในการกู้เงินจากพ่อค้าคนกลางลดน้อยลง แต่โรงสียังมีความสัมพันธ์ภายใต้กลไกตลาดกับ พ่อค้าปลีก พ่อค้าส่งทางภาคใต้ ห้างและโรงงานกรุงเทพ และ ด้วยการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในพื้นที่และการเข้ามาของโลตัสสว่างแดนดินครั้งแรก ทำให้ในปี 2548 ชาวนาจำนวนหนึ่งเริ่มจ้างรถรับจ้างเข้ามาขายข้าวกับโรงสีโดยตรง และนำเงินจากการขายข้าวไปใช้ในการซื้อของจากโลตัสก่อนกลับบ้าน จนทำให้ชาวนามีลักษณะความสัมพันธ์ 2 แบบ รูปแบบแรกมีความสัมพันธ์กับตัวแสดงอื่นแค่ตามกลไกตลาด หรือรูปแบบที่สอง

มีความสัมพันธ์กับโรงสีโดยใช้ทุนทางสังคมแบบสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) กล่าวคือเป็นการใช้ความสัมพันธ์แนวราบที่ไม่มีฝ่ายใดมีอำนาจหรืออิทธิพลเหนือกว่ากัน ในขณะเดียวกัน ด้วยบทบาทที่ลดลงของพ่อค้าคนกลาง ทำให้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างโรงสีกับพ่อค้าคนกลางก็ยุติลง ความสัมพันธ์ลักษณะนี้ดำเนินไปถึงช่วงนโยบายประกันราคาข้าว จำนำข้าว จำนำยุ้งฉาง ที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงในหัวข้อ 6.1.2 การปรับตัวของระบบค้าข้าวในช่วงนโยบายดังกล่าว

### 6.1.2 การปรับตัวของระบบค้าข้าวในช่วงนโยบายที่เกิดขึ้นในระหว่างปี 2548-2558 (ประกันราคาข้าว-จำนำข้าว-นโยบายปัจจุบัน)

จากผลการศึกษาในบทที่ 4 สะท้อนให้เห็นผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อสอง คือ เพื่อศึกษาการปรับตัวของระบบค้าข้าวในบริบทความเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายที่เกิดขึ้นในระหว่างปี 2548-2558 (ประกันราคาข้าว-จำนำข้าว-นโยบายปัจจุบัน) โดยผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าผลกระทบทางด้านนโยบายสามช่วง ประกันราคาข้าว จำนำข้าว ปัจจุบัน อีกทั้งผลกระทบจากสภาพแวดล้อมทั่วไป ส่งผลให้ตัวแสดงในระบบการค้าข้าวและลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมของตัวแสดงดังกล่าวมีการปรับตัวสามช่วง ดังนี้

**ช่วงนโยบายประกันราคาข้าว** เนื่องจากในช่วงนโยบายประกันราคาข้าวมีเนื้อหาโยบายที่ไม่ได้แทรกแซงกลไกตลาดโดยตรง มีเพียงช่วยเหลือชาวนาในเรื่องของการให้เงินส่วนต่างจากการที่ชาวนาขายข้าวได้ภายใต้เงื่อนไขรับประกันผลผลิตต่อไร่ ข้าวเจ้าไม่เกิน 418 กิโลกรัมต่อไร่ ข้าวเหนียวไม่เกิน 482 กิโลกรัมต่อไร่ ทำให้ในช่วงนี้มีชาวนาเป็นตัวแสดงเดียวที่ได้รับผลกระทบด้านบวกจากนโยบายประกันราคาข้าวและมีการปรับตัวดังนี้

**1. ชาวนา มีการปรับตัวภายใต้วิถีชีวิตการเกษตร** คือการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตให้เข้ากับสถานการณ์ โดยการเปลี่ยนไปทำนาเพื่อลดต้นทุนเป็นหลัก คือจากในอดีตที่ชาวนาทำนาดำเป็นส่วนมากปรับไปทำนาแบบหว่านเพื่อลดต้นทุน

**ปัจจัยในการปรับตัวจากนโยบาย** มาจากปัจจัยในเงื่อนไขของนโยบายประกันราคาข้าวมีการกำหนดจำนวนผลผลิตต่อไร่ในการรับประกัน และการทำนาแบบดำผลผลิตต่อไร่เกินกว่าที่รัฐบาลรับประกันทำให้ชาวนาในช่วงนี้เลือกที่จะทำนาแบบหว่านที่ลดต้นทุนการผลิตได้มากกว่าแม้ว่าจะได้ผลผลิตต่อไร่น้อยกว่าการทำนาแบบดำ

**ช่วงนโยบายจำนำข้าว** เนื่องจากในช่วงนโยบายจำนำข้าวรัฐบาลได้เข้ามาแทรกแซงในระบบการค้าข้าวโดยตรง คือ เข้ามาซื้อข้าวเปลือกในระบบค้าข้าวทั่วประเทศ เพื่อเข้าโกดังรัฐบาลในราคาที่สูง ซึ่งแตกต่างจากนโยบายประกันราคาข้าวก่อนหน้านี้ ทำให้มีตัวแสดงในระบบการค้าข้าว ทั้งชาวนา พ่อค้าคนกลาง โรงสี ที่มีบทบาทในการซื้อขายข้าวเปลือก ได้รับผลกระทบโดยตรง จนมีการปรับตัวดังนี้

**1. ขาวนา มีการปรับตัวภายใต้วิถีชีวิตการเกษตร** คือ การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตให้เข้ากับสถานการณ์ ดังนี้

1.1 ขาวนาปรับไปปลูกข้าวเจ้ากันมากขึ้นที่จากเดิมขาวนาในอำเภอสว่างแดนดินจะปลูกข้าวเหนียวเป็นส่วนใหญ่

1.2 ขาวนาเปลี่ยนไปทำนาเพื่อเพิ่มผลผลิตต่อไร่เป็นหลัก คือจากในช่วงประกันราคาข้าวที่ขาวนาปรับไปทำแบบหว่านเป็นส่วนมาก เริ่มปรับไปทำนาหยอดที่นอกจากจะลดต้นทุนได้แล้ว ยังเพิ่มผลผลิตต่อไร่ได้เท่ากับการทำนาดำ หรือบางรายก็ปรับกลับไปทำนาแบบดำ เพราะยังไม่เคยชินกับวิธีการทำนาแบบหยอด

1.3 ขาวนาเปลี่ยนไปใช้รถเกี่ยวข้าวแทนคนเกี่ยวกันมากขึ้น

1.4 จากที่ขาวนาเคยเก็บข้าวไว้บริโภคเองส่วนหนึ่งแต่จากราคาจำหน่ายที่พุ่งสูงทำให้ขาวนาบางส่วนหันไปขายข้าวเปลือกที่เก็บไว้จนหมด แล้วเลือกที่จะไปซื้อข้าวจากนอกบ้านตามร้านอาหารเพื่อบริโภคมากขึ้น

**ปัจจัยในการปรับตัวจากนโยบาย** จากในเงื่อนไขของนโยบายจำหน่ายข้าวที่ราคาข้าวเปลือกสูง โดยเฉพาะข้าวเจ้าที่สูงกว่าราคาข้าวเหนียว และไม่ได้มีการกำหนดผลผลิตต่อไร่ในการเข้าโครงการจำหน่ายข้าวเหมือนในช่วงนโยบายประกันราคาข้าว ซึ่งการทำนาแบบหยอดและแบบดำจะได้ผลผลิตต่อไร่ที่สูงกว่าการทำนาแบบหว่าน และเนื่องจากการกระบวนกรรรับเงินในนโยบายจำหน่ายข้าวค่อนข้างใช้เวลามากจึงทำให้ขาวนาต้องรีบใช้รถเกี่ยวข้าวเพื่อความรวดเร็วในการเกี่ยว และรีบดำเนินการเพื่อที่จะได้นำเงินจากโครงการมาเป็นค่าใช้จ่ายทั้งต้นทุนการผลิตและค่าใช้จ่ายทั่วไปโดยเร็ว

**2. พ่อค้าคนกลาง มีการปรับที่หลากหลาย ทั้งการปรับตัวด้านอาชีพในระบบการค้าข้าว**  
**การปรับตัวด้านอาชีพนอกระบบการค้าข้าว** ปรับตัวภายใต้วิถีเดิม ผลการศึกษาพบว่า พ่อค้าคนกลางสองคนที่มีรูปแบบการปรับตัวสองรูปแบบควบคู่กัน คือ รูปแบบแรก เป็นการปรับตัวไปทำอาชีพอื่นนอกระบบการค้าข้าว โดยการออกไปขายประกันเป็นอาชีพหลัก ส่วนรูปแบบที่สอง ยังยึดอาชีพพ่อค้าคนกลางเป็นหลัก แม้ว่าจะต้องใช้เงินทุนสูงขึ้น แต่ต้องประกอบอาชีพอื่นๆ เพิ่ม เช่น นำรถขนข้าวเปลือกของตนไปวิ่งรับจ้างทั่วไป ทั้งขนไม้ ขนอ้อย เพื่อหารายได้จากอาชีพนอกระบบการค้าข้าวเพิ่มเติม และนำมาใช้เป็นเงินทุนในการซื้อข้าวเปลือกในช่วงที่ราคาแพงขึ้นกว่าปกติได้ นอกจากนี้ ยังมี การหาแหล่งเงินทุนเพิ่มเติมโดยอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีกับโรงสี ที่ต้องนำข่าวสารจากโรงสีไปขาย และหาข้าวเปลือกมาจัดเก็บไว้รอขายให้กับโรงสี จนกลายเป็นช่องทางในการปรับตัวเป็นโรงสีขนาดเล็ก ที่มีบทบาททั้งซื้อขายข้าวเปลือก และค้าข้าว จากการนำข่าวสารเกรดดีจากโรงสีไปขายควบคู่ กับการขายข่าวสารเกรดรองจากการสีข้าวของตน

**ปัจจัยในการปรับตัวจากนโยบาย** จากเงื่อนไขของนโยบายจำหน่ายข้าว ที่รัฐบาลเข้ามาซื้อข้าวเปลือกในราคาที่สูง ทำให้พ่อค้าคนกลางต้องซื้อข้าวเปลือกในราคาสูงตามราคาโครงการจำหน่ายข้าว และพ่อค้าคนกลางต้องใช้เงินทุนสูงขึ้นในการซื้อข้าวเปลือก

**ปัจจัยเสริมในการปรับตัวจากสภาพแวดล้อมทั่วไป** การที่พ่อค้าคนกลางมีการปรับตัวที่แตกต่างกันแม้ว่าจะได้ผลกระทบจากนโยบายจำหน่ายข้าวเหมือนกัน มาจากความสามารถในการเข้าถึงแหล่งเงินทุนเพิ่มเติมทั้งจากการใช้ทุนทางสังคมในระบบการค้าข้าวหรือมีช่องทางในการหาเงินทุนจากอุปกรณ์ในการทำมาหากินเดิมของพ่อค้าคนกลาง

**3. โรงสี มีการปรับตัวภายใต้วิถีเดิม** คือ โรงสีมีการปรับตัวเพื่อรักษาบทบาทในการขายข้าวสารเดิมของตนกับฐานลูกค้าข้าวสารเดิมของตนไว้ ทั้งในช่วงที่ไม่ได้เข้าโครงการจำหน่ายข้าว และช่วงที่เข้าโครงการจำหน่ายข้าว โดยต้องปรับไปซื้อข้าวเปลือกให้ใกล้เคียงตามราคานโยบายจำหน่ายข้าว และอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมกับพ่อค้าคนกลางเพื่อให้หาข้าวเปลือกมาจัดเก็บไว้ก่อน และขายให้กับโรงสีในเวลาโรงสีต้องการแปรรูปข้าวสาร เพื่อที่จะสามารถซื้อข้าวเปลือกได้ในปริมาณเท่าเดิมที่เพียงพอแก่การแปรรูปข้าวสารส่งลูกค้าเดิม

**ปัจจัยในการปรับตัวจากนโยบาย** จากในเงื่อนไขของนโยบายจำหน่ายข้าวที่รัฐบาลเข้ามาซื้อข้าวเปลือกในราคาที่สูง ทำให้โรงสีต้องซื้อข้าวเปลือกสูงขึ้นตามราคาโครงการจำหน่ายข้าว และในช่วงที่โรงสีเข้าโครงการจำหน่ายข้าว โรงสีต้องแบ่งโกดังในการเก็บข้าวให้กับรัฐบาลส่วนหนึ่ง

**ปัจจัยเสริมในการปรับตัวจากสภาพแวดล้อมทั่วไป** โรงสีมีช่องทางในการหาข้าวเปลือกในเวลาที่ต้องการ จากการใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมกับพ่อค้าคนกลาง

**4. พ่อค้าปลีก มีการปรับตัวภายใต้วิถีเดิม** โดยต้องหาข้าวสารเกรดรองมาขายเพื่อให้ลูกค้าได้เลือกซื้อข้าวสารที่มีราคาถูกลง

**ปัจจัยในการปรับตัวจากนโยบาย** เนื่องจากผลกระทบจากนโยบายจำหน่ายข้าวที่โรงสีต้องซื้อข้าวเปลือกราคาแพง ทำให้ราคาขายข้าวสารก็ขึ้นราคาตาม

**ปัจจัยเสริมในการปรับตัวจากสภาพแวดล้อมทั่วไป** ลูกค้าข้าวสารบางรายก็ไม่พอใจในราคาข้าวสารที่แพงขึ้น ทำให้ซื้อข้าวสารน้อยลง

**5. โรงสีกับพ่อค้าคนกลางคนบางคน มีการปรับลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกัน** แบบ ความสัมพันธ์แนบราบ (Bridging Social Capital) สู่ความสัมพันธ์ทางสังคมเชิงอุปถัมภ์หรือความสัมพันธ์แนวตั้งในรูปแบบใหม่ (Linking Social Capital) คือ พ่อค้าคนกลางคนที่สามที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมกับโรงสี จนทั้งสองต่างช่วยเหลือกันและโรงสี เป็นผู้อุปถัมภ์เงินทุนให้กับพ่อค้าคนกลางเหมือนในอดีต แต่ต่างจากเดิมตรงที่ผู้ถูกอุปถัมภ์อย่างพ่อค้าคนกลางมีอำนาจในการต่อรองสูงขึ้น เพราะในช่วงนโยบายจำหน่ายข้าวโรงสีต้องพึ่งพิงพ่อค้าคนกลาง และทั้งคู่มีความสัมพันธ์ทางสังคมที่ติดต่อกันจากการติดต่อกันมานาน

**ปัจจัยในการปรับความสัมพันธ์ทางสังคมจากนโยบาย** จากในเงื่อนไขของนโยบายจำหน่ายข้าวที่รัฐบาลเข้ามาซื้อข้าวเปลือกในราคาที่สูง ทำให้ส่งผลกระทบต่อโรงสีต้องหาข้าวเปลือกยกขึ้น และพ่อค้าคนกลางต้องหาเงินทุนในการซื้อข้าวเปลือกสูงขึ้น ทำให้ทั้งคู่ต้องพึ่งพากัน

**ปัจจัยเสริมในการปรับความสัมพันธ์จากสภาพแวดล้อมทั่วไป** โรงสีและพ่อค้าคนกลางคนนี้มีความสัมพันธ์ทางสังคมจากการติดต่อกันมานาน ทำให้ทั้งคู่อาศัยความสัมพันธ์ที่มีอยู่เพื่อช่วยในการปรับตัวให้ดีขึ้น

**ช่วงนโยบายจำหน่ายยังฉาบ** เนื่องจากในช่วงนี้ไม่มีนโยบายที่เข้ามาช่วยเพิ่มราคาข้าว ทำให้ราคาข้าวตกต่ำลง โดยเฉพาะข้าวเจ้า ซึ่งแตกต่างจากช่วงก่อนหน้านี้ ทำให้มีตัวแสดงในระบบการค้าข้าวที่ได้รับผลกระทบหนักคือ ชาวนา ที่ได้รับผลกระทบจากราคาข้าวโดยตรงแม้รัฐบาลจะเข้ามาช่วยเหลือให้เงินในการเก็บข้าวไว้ไม่ต่ำกว่า 30 วัน 1,000 บาทต่อการเก็บข้าว 1 ตัน จนมีการปรับตัวดังนี้

1. **ชาวนามีการปรับตัวภายใต้วิถีชีวิตการเกษตร** คือการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตให้เข้ากับสถานการณ์ โดยชาวนาได้ปรับไปปลูกข้าวเหนียวเยอะและเก็บข้าวไว้บริโภคเหมือนเดิม

**ปัจจัยในการปรับตัวจากนโยบาย** จากในช่วงที่ไม่ได้มีนโยบายเข้ามาช่วยเหลือในเรื่องของราคาข้าว ทำให้ข้าวเจ้าราคาตกต่ำลงมากจนถึงในปัจจุบันที่มีราคาต่ำกว่าข้าวเหนียว ซึ่งแตกต่างจากราคาในช่วงก่อนหน้านี้มาก

2. **ชาวนาหมู่บ้านเดียวกัน** มีการกระชับความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกันภายในชุมชน ทำให้ทุนทางสังคมยึดโยงหรือทุนความผูกพันทางสังคม (Bonding Social Capital) ในชุมชนมีความเข้มแข็งมากขึ้น คือ ชาวนาในหมู่บ้านเดียวกันที่มี รูปแบบการทำงานที่เหมือนกัน อีกทั้งยังมีความสนิทแนบแน่นกันมาก ทำให้สามารถการรวมกลุ่มกันเพื่อไปสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมกับทางโรงสีเพื่อเพิ่มอำนาจการต่อรองราคาข้าวเปลือก และเมื่อทุนความผูกพันทางสังคมในหมู่บ้านมีความเข้มแข็ง ทำให้ชาวนาสามารถเพิ่มอำนาจการต่อรองกับโรงสีได้มากขึ้น ความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวนากับโรงสีมีความเปลี่ยนแปลงไป จะเห็นได้ว่า ชาวนามีอำนาจต่อรองกับโรงสีมากขึ้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง เป็นการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์แนวตั้งให้เป็นความสัมพันธ์แนวราบมากขึ้น ซึ่งเป็นการเปลี่ยนทุนทางสังคมแบบทุนเชื่อมโยง (Linking Social Capital) ให้เป็นทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคมหรือ Bridging Social Capital นั้นเอง

**ปัจจัยในการปรับความสัมพันธ์ทางสังคมจากนโยบาย** จากในช่วงที่ไม่ได้มีนโยบายเข้ามาช่วยเหลือในเรื่องของราคาข้าวจนทำให้ชาวนาต้องมองหาช่องทางในการลดผลกระทบดังกล่าว

**ปัจจัยเสริมในการปรับความสัมพันธ์ทางสังคมจากสภาพแวดล้อมทั่วไป** ชาวนาหมู่บ้านนี้มีความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกันเองและกับโรงสีจากการที่ติดต่อกันมานาน

3. **พ่อค้าคนกลางที่ปรับตัวเป็นโรงสีเล็ก มีการปรับลักษณะความสัมพันธ์กับโรงสีเป็นแบบทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital)** คือภายหลังที่สามารถปรับตัวเป็นโรงสีเล็กได้พ่อค้าคนกลางก็ได้รับการช่วยเหลือในเรื่องของเงินทุนจากโรงสี และมีความสัมพันธ์ทางสังคมกันแบบผู้ค้าขายร่วมกันที่ไว้ใจกัน จากการติดต่อกันมานาน

**ปัจจัยในการปรับความสัมพันธ์ทางสังคมจากนโยบาย** ในช่วงนี้ที่ไม่มีนโยบายมาแทรกแซงราคาข้าวให้สูงขึ้น พ่อค้าคนกลางก็ไม่มีปัญหาในเรื่องของเงินทุนเหมือนในช่วงนโยบายจํานําข้าว

**ปัจจัยเสริมในการปรับความสัมพันธ์ทางสังคมจากสภาพแวดล้อมทั่วไป** จากการที่พ่อค้าคนกลางสามารถปรับตัวเป็นโรงสีขนาดเล็กได้ก็ยิ่งทำให้มีช่องทางในการหารายได้มากขึ้น จนมีเงินทุนมากขึ้น

### 6.1.3 บทบาททุนทางสังคมและเครือข่ายในระบบการค้าข้าว

จากผลการศึกษาในบทที่ 5 สะท้อนให้เห็นผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อสาม คือ เพื่อศึกษาเครือข่ายทางสังคมและบทบาทของทุนทางสังคมในการอาศัยเป็นทุนสำหรับการปรับตัว โดยผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า จากผลกระทบทางด้านนโยบายสามช่วง ประกันราคาข้าว จํานําข้าว ปัจจุบัน อีกทั้งผลกระทบจากสภาพแวดล้อมทั่วไป ที่ส่งผลให้ตัวแสดงในระบบการค้าข้าวจำเป็นต้องมีการปรับตัว และการนำทุนทางสังคมมาใช้ มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งที่ช่วยให้ตัวแสดงบางกลุ่มที่ได้ที่นำทุนทางสังคมที่สะสมมา ทั้งในรูปแบบของความไว้วางใจกัน หรือการสร้างเครือข่าย มาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ มีส่วนช่วยสร้างช่องทางในการปรับตัวให้ดีขึ้น หรือสามารถลดผลกระทบด้านลบได้มากกว่าตัวแสดงที่ไม่ได้ใช้ทุนทางสังคม ดังนี้

1. ทุนทางสังคมในรูปแบบของความไว้วางใจของพ่อค้าคนกลางกับโรงสี ที่มาจากความสัมพันธ์ประเภททุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) จนนำไปสู่ความสัมพันธ์ประเภททุนความเชื่อมโยงทางสังคม (Linking Social Capital) คือ การที่พ่อค้าคนกลางกับโรงสีมีความสัมพันธ์จากการติดต่อกันมานาน จนมีความไว้วางใจกัน จนโรงสีช่วยเหลืออุปถัมภ์พ่อค้าคนกลาง และให้พ่อค้าคนกลางหาข้าวเปลือกมาให้ จากในช่วงนโยบายจํานําข้าวที่ทั้งคู่ได้รับผลกระทบที่พ่อค้าคนกลางต้องใช้จ่ายเงินทุนสูงขึ้น ส่วนโรงสีหาข้าวเปลือกได้ยากขึ้น ซึ่งความสัมพันธ์รูปแบบนี้พ่อค้าคนกลางจะมีอำนาจการต่อรองมากกว่าการอุปถัมภ์แบบในอดีต เพราะโรงสีต้องพึ่งพาพ่อค้าคนกลางจากผลกระทบของนโยบายจํานําข้าว และผลจากการนำทุนทางสังคมมาใช้ทำให้ทำให้พ่อค้าคนกลางสามารถปรับตัวเป็นโรงสีขนาดเล็กได้ ซึ่งแตกต่างจากพ่อค้าคนกลางที่ไม่มีทุนทางสังคมมาใช้ที่มีบางรายต้องปรับตัวออกไปทำอาชีพอื่นนอกระบบการค้าข้าว

2. ทุนทางสังคมรูปแบบเครือข่ายชาวนาหมู่บ้านที่ทำข้าวคุณภาพกับโรงสี ที่มาจากความสัมพันธ์ทั้งประเภททุนความผูกพันทางสังคม (Bonding Social Capital) และทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) คือ การที่ชาวนาในหมู่บ้านเดียวกันมีความสัมพันธ์ที่

สนิทสนมกัน และทุนวัฒนธรรมในรูปแบบที่มีความสามารถในการทำข้าวที่มีคุณภาพที่สะสมมาเหมือนกัน ทำให้ชาวนาหมู่บ้านนี้รวมตัวกันเพื่อสร้างเครือข่ายเฉพาะหมู่บ้านเพื่อไปเพิ่มอำนาจการต่อรองราคาข้าวกับโรงสีที่มีความสัมพันธ์ที่คาดหวังกับคุณภาพข้าวของหมู่บ้านนี้เป็นพิเศษ จนสามารถช่วยลดผลกระทบจากช่วงปัจจุบันที่ราคาข้าวตกต่ำลงได้

3. ทุนทางสังคมในรูปแบบของความไว้วางใจของชาวนากับโรงสี ที่มาจากความสัมพันธ์ประเภท ทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) คือ ชาวนากับโรงสีที่มีความสัมพันธ์จากการติดต่อกันมานาน และมีความไว้วางใจ จากการแลกเปลี่ยนข่าวสาร ข้อมูลในทิศทางในอนาคตของระบบค้าข้าว ทำให้ชาวนาสามารถนำข้อมูลดังกล่าวที่ได้มาเพื่อมาช่วยประกอบการตัดสินใจในด้านต่างๆ ทั้งช่วงเวลาในการขายข้าวให้ได้ราคาดี หรือปีไหนควรจะปลูกข้าวชนิดไหนถึงได้ราคาดี เช่น ที่โรงสีมีการแนะนำชาวนาก่อนทำนาว่า ในช่วงปัจจุบันข้าวเจ้าอาจจะราคาต่ำกว่าข้าวเหนียว ไม่แพงเหมือนช่วงนโยบายจำนำข้าว ซึ่งเมื่อถึงเวลาขายข้าวข้าวเจ้าก็ตกต่ำลงมาจริงๆ ทำให้ชาวนาที่นำทุนทางสังคมนี้นี้มาใช้ ช่วยให้ชาวนามีข้อมูลจากโรงสี มาช่วยในการประกอบการตัดสินใจในการปรับตัวได้ดีขึ้น จนสามารถช่วยลดผลกระทบจากช่วงปัจจุบันที่ราคาข้าวตกต่ำลงได้

## 6.2 อภิปรายผล

ผลการศึกษา ความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าวภายใต้บริบทนโยบายที่เปลี่ยนแปลง: ศึกษากรณีระบบค้าข้าว อ.สว่างแดนดิน จ.สกลนคร ในส่วนของลักษณะความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวที่เป็นรูปแบบที่แต่ละตัวแสดงมีบทบาทหน้าที่เฉพาะของตนเองที่แตกต่างกัน และแต่ละตัวแสดงจะต้องมีความสัมพันธ์ที่ต้องติดต่อกันในระบบค้าข้าวอยู่เสมอ ซึ่งความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าวในอดีตมีความสอดคล้องกับงานของอัมมารและวิโรจน์ (2533) เรื่องประมวลความรู้เรื่องข้าว ในส่วนที่มีระบบอุปถัมภ์ที่พ่อค้าคนกลางอุปถัมภ์เงินทุนให้กับชาวนาก่อน และเมื่อชาวนาเกี่ยวข้าวแล้วก็จะต้องนำข้าวมาขายให้กับพ่อค้าคนกลางคนที่อุปถัมภ์ตน และที่ได้แบ่งบทบาทตัวแสดงในระบบการค้าข้าวไว้โดยมีทั้ง พ่อค้าคนกลาง โรงสี หยาง พ่อค้าส่ง แต่มีจุดที่แตกต่างจากผลการศึกษาของผู้เขียนในส่วนที่พ่อค้าปลีกในงานของผู้เขียนจะมีบทบาทในการซื้อข้าวสารโดยตรงจากโรงสี ซึ่งแตกต่างจากในงานของอัมมารที่พ่อค้าปลีกจะต้องซื้อข้าวสารจากพ่อค้าส่ง

ในส่วนของการพัฒนาการของความสัมพันธ์ในระบบการค้าข้าวแบบเดิมมีการเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขปัจจัยที่สอดคล้องกับงานของอรรถจักร (2559) ในหนังสือเรื่องลืมหูลืมตาอ้าปาก จาก “ชาวนา” สู่อุปถัมภ์ “ผู้ประกอบการ” ที่กล่าวถึงลักษณะความสัมพันธ์แบบเดิมในเรื่องการอุปถัมภ์เริ่มเปลี่ยนแปลง เมื่อระบบอำนาจในสังคมเริ่มกระจายออกไป เช่น ในเรื่องของนโยบายที่มีการกระจายอำนาจ รวมถึงความเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจในภาคเกษตร ทั้งการคมนาคมและการสื่อสารที่สะดวกขึ้น เป็นปัจจัยที่



ทำให้ชาวนาไม่จำเป็นต้องตกอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์แบบเดิม และการปรับตัวของชาวนาในช่วงจำนำ ยิ่งฉวยยังสอดคล้องกับงานของมณีมัย ทองอยู่ (2546) ที่ได้ทำการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลง เศรษฐกิจชาวนาไทยกรณีชาวนาไทยลุ่มน้ำพอง ตรงข้อค้นพบที่ว่า ชาวนามีการคงอยู่ของการผลิตข้าว เพื่อการบริโภคในครัวเรือนควบคู่ไปกับการผลิตข้าวเพื่อขาย

สำหรับประเภทของทุนที่ตัวแสดงในระบบการค้าข้าวได้นำมาใช้สอดคล้องกับที่ทุน 3 แบบ ตามข้อเสนอของ Bourdieu (1986 อ้างถึงใน อมรา พงศาพิชญ์, 2551) คือ ทุนเศรษฐกิจ ทุน วัฒนธรรม และทุนสังคม โดย ชาวนา พ่อค้าคนกลาง โรงสี มีใช้ทุนวัฒนธรรม และทุนสังคม เพื่อมาใช้ให้เกิดประโยชน์จนเปลี่ยนเป็นทุนเศรษฐกิจได้ รวมถึงยังสอดคล้องกับบทบาททุนทางสังคมที่ Coleman (2000 อ้างถึงใน อมรา พงศาพิชญ์, 2551) ได้แบ่งไว้สามข้อ (1) หน้าที่ผูกพัน (Obligation) ความคาดหวัง (Expectation) ความเชื่อใจ ไว้วางใจ (Trustworthiness) ที่มีอยู่ในโครงสร้างทาง สังคม และสิ่งแวดล้อมทางสังคมเป็นตัวกำหนดว่าบุคคลมีหน้าที่ที่ต้องตอบแทนกันในรูปแบบหรือระดับ ไต (2) การใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแหล่งข้อมูล หรือช่องทางสื่อสาร (3) บรรทัดฐานที่ทำ หน้าที่เป็นทุนทางสังคม ที่เป็นการกระทำระดับกลุ่มหรือสังคมโดยรวม ค่านิยมเหล่านี้จะเป็น ตัวกำหนดว่ากิจกรรมบางอย่างควรทำหรือไม่ควรทำ

นอกจากนี้ในส่วนของการใช้ทุนทางสังคมและเครือข่ายทางสังคมในระบบการค้าข้าว ยังพบ การใช้ทุนทั้ง 3 ประเภท คือ (1) ทุนผูกพันทางสังคม (Bonding Social Capital) (2) ทุนสะพาน เชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital) และ (3) ทุนความเชื่อมโยงทางสังคม (Linking Social Capital) โดยผลการศึกษาพบถึงการเปลี่ยนแปลงลักษณะการใช้ทุนทางสังคมในเงื่อนไขเชิงนโยบายที่ เปลี่ยนไป โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างโรงสี-พ่อค้าคนกลาง-ชาวนา มาเป็นความสัมพันธ์ที่อีกชาวนาและพ่อค้าคนกลางมีอำนาจต่อรองกับโรงสีมากขึ้น ประเด็นสำคัญที่ พบจากงานนี้คือความสัมพันธ์ทางสังคมและทุนทางสังคมที่นำมาใช้ภายใต้ความสัมพันธ์ในลักษณะ ต่างๆ แตกต่างกันไป โดยในภาวะที่เกษตรกรมีอำนาจต่อรองต่ำ ทุนทางสังคมที่ใช้เป็นทุนทางสังคม แบบเชื่อมโยง ต่อเมื่อการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายและการเปลี่ยนแปลงบริบท ทำให้เกิดความ ได้เปรียบ-เสียเปรียบ ชาวนามีอำนาจต่อรองมากขึ้น ทุนทางสังคมที่ถูกนำมาใช้ จึงกลายเป็นทุน ความสัมพันธ์ในแนวราบ ซึ่งได้แก่ ทุนความผูกพันและทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคมมากขึ้น

ผลการศึกษาในงานของผู้เขียนจึงสรุปได้ว่า แม้ว่าความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบการค้าข้าวจะ เป็นการที่ตัวแสดงในระบบการค้าข้าวที่มีบทบาทหน้าที่ต่างกัน และมีการแลกเปลี่ยนซื้อขายกันตาม กลไกตลาด แต่จากการได้รับอิทธิพลจากนโยบาย หรือผลกระทบจากสภาพแวดล้อมทั่วไป เป็นปัจจัย ที่ส่งผลให้ตัวแสดงในระบบการค้าข้าวได้รับผลกระทบทั้งด้านบวก ด้านลบ และยังได้รับผลกระทบที่ แตกต่างกันในแต่ละตัวแสดง ทำให้มีตัวแสดงบางกลุ่มที่ต้องตัดสินใจทำการปรับตัวเพื่อตอบรับ ผลกระทบนั้น และจากการที่ชาวนา พ่อค้าคนกลาง โรงสี บางคนมีการนำทุนทางสังคนรูปแบบต่างๆ

ทั้งความไว้วางใจ เครือข่าย มีบทบาทอย่างสำคัญที่ทำให้ตัวแสดงดังกล่าวปรับตัว และอยู่รอดได้มากกว่าตัวแสดงที่ใช้ความสัมพันธ์ในกลไกตลาดเท่านั้นจนทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างตัวแสดงที่นำทุนทางสังคมมาใช้ และไม่ได้นำมาใช้ แม้ว่าตัวแสดงดังกล่าวจะมีอาชีพเดียวกันในระบบการค้าข้าว และข้อแตกต่างของตัวแสดงที่มีการบริหารทุนทางสังคมกับตัวแสดงปกติ คือตัวแสดงที่มีการบริหารทุนทางสังคมจะไม่ได้มองถึงผลประโยชน์ที่เห็นอยู่ในช่วงเวลานั้น และผลตอบแทนที่เป็นรูปแบบของเงินแต่เพียงอย่างเดียว แต่จะมองถึงผลประโยชน์ในความสัมพันธ์ระยะยาวที่ต่างตอบแทนกัน จากความสัมพันธ์ดังกล่าวที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งแตกต่างจากตัวแสดงปกติที่มองถึงผลประโยชน์ที่มองเห็นได้ในช่วงเวลานั้นแต่เพียงอย่างเดียว

### 6.3 ข้อเสนอแนะ

1. ผลการศึกษาพบว่า ทุนทางสังคมมีส่วนช่วยในการปรับตัวของระบบค้าข้าว โดยเฉพาะการสร้างอำนาจต่อรองระหว่างผู้ที่เคยด้อยอำนาจอย่างชาวนา ดังนั้น นอกเหนือจากการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบาย ควรให้ความสำคัญกับการปรับตัวทางสังคม หรือการบริหารทุนทางสังคมระหว่างตัวแสดงด้วย เพื่อเสริมสมรรถนะในการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของชาวนาในภาวะวิกฤติ

2. โรงสีควรสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมระยะยาวกับทั้งชาวนา พ่อค้าคนกลาง มากกว่าการมองผลประโยชน์ระยะสั้น เพื่อที่ทั้งสามจะได้ช่วยเหลือกันให้สามารถอยู่รอดในระบบการค้าข้าวได้จากในสถานการณ์ที่อาจมีคนใดคนหนึ่ง ได้รับผลกระทบด้านลบที่อาจมาจากทั้งนโยบาย และปัจจัยจากกลไกตลาดทั่วไป

3. ในการกำหนดมาตรการเพื่อแทรกแซงกลไกตลาดของระบบการค้าข้าวหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้ความสำคัญกับการกำหนดนโยบายทางสังคม เพื่อเสริมสร้างการปรับตัวของตัวแสดงที่สำคัญด้วย

## รายการอ้างอิง

- กรมการค้าภายใน. (2558). สรุปผลการประชุมคณะกรรมการนโยบายและบริหารจัดการข้าวปี 2557-2558. Retrieved 12 สิงหาคม 2560, from <http://www.dit.go.th/Content.aspx?m=21&c=119>
- กระทรวงมหาดไทย. (2557). มาตรการรับจำนำข้าวเปลือก ปีการผลิต 2556/57. Retrieved 10 ตุลาคม 2559, from <http://www.ppb.moi.go.th/midev02/upload/2.%20Policy%20-%206%20Sep%202013.pdf>
- การยางแห่งประเทศไทย. (2554). ราคายางปี 2552-2554. Retrieved 12 สิงหาคม 2560, from [www.rubber.co.th/rubber2012/rubberprice\\_1a.xls](http://www.rubber.co.th/rubber2012/rubberprice_1a.xls)
- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2543). การจัดการเครือข่าย : กลยุทธ์สำคัญสู่ความสำเร็จของการปฏิรูปการศึกษา. กรุงเทพมหานคร: ชัคเศสมิเดีย.
- เกษตรอำเภอสว่างแดนดิน. (2558). ระบบฐานข้อมูลทะเบียนเกษตรกร (เอกสารอัดสำเนา).
- ชัชวาลย์ ชัยศิริถาวรกุล, ฐิติรัตน์ ทองคำ, & พิทักษ์ ศิริวงศ์. (2560). จากขบวนการสู่การเป็นผู้ประกอบการ : การปรับตัวและการเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ของผู้ผลิตข้าวบรรจุถุง ตราขวานายิ้ม ตำบลบ้านลาดพัฒนา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม. Paper presented at the การประชุมวิชาการระดับชาติ ด้านการบริหารกิจการสาธารณะ ครั้งที่ 4, 4 สิงหาคม 2560 ณ วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ตุลย์ ตาลเจริญ. (2555). การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตของขวานาอำเภอเสนาให้ จังหวัดสระบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, คณะบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ธิดิญา เหล่าอัน. (2553). ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของ "สังคมขวานา" อีสานตั้งแต่ พ.ศ. 2500-2550 : ศึกษากรณีหมู่บ้านกู่กาสิงห์ จังหวัดร้อยเอ็ด. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นฤมล นิราทร. (2543). การสร้างเครือข่ายการทำงาน : ข้อควรพิจารณาบางประการ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นฤมล นิราทร, & สุวิจฉรา เปี่ยมญาติ. (2553). การปรับตัวของเกษตรกรจากผลกระทบข้อตกลงการค้าเสรี. กรุงเทพมหานคร: จรัสสินทวงศ์การพิมพ์.

- นวลนุช พิริยวิทย์โยภาส. (2523). การศึกษาระบบการค้าข้าวของเอกชนและรัฐบาลใน กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2558). การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองในชุมชนชนบทและการปรับตัวของชาวนา. วารสารพัฒนาสังคม, ปีที่ 17(ฉบับที่ 1), 30-63.
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง, & ตะวัน วรณรัตน์. (2558). การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจการเมืองในชุมชนชนบทและการปรับตัวของชุมชนชาวนาภาคกลางบางแห่ง. Paper presented at the ใน รวบรวมบทความประกอบการนำเสนอผลงานชุดโครงการวิจัย ความเปลี่ยนแปลง "ชนบท" ใน สังคมไทย : ประชาธิปไตยบนความเคลื่อนไหว, 21-22 พฤศจิกายน 2558 ณ โรงแรมมิราเคิล แกรนด์คอนเวนชั่นไฮเทล.
- ประเวศ วะสี. (2542). ชุมชนเข้มแข็ง : ทูทางสังคมของไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุน เพื่อสังคมธนาคารออมสิน.
- ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ. (2547). วาทกรรมทุนทางสังคม : กระบวนการสร้างแนวคิดและปฏิบัติการใน บริบทการพัฒนาของไทย (พ.ศ. 2540-2546). วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, คณะ รัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระมหาสุทิตย์ อาภากรโอบอุ้น. (2547). เครือข่าย ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- มณีมัย ทองอยู่. (2546). การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาไทยกรณีชาวนาลุ่มน้ำพอง. ปริญญา ดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยนาโกย่า.
- มณีมัย ทองอยู่. (2547). ยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของครอบครัวและทุนทางสังคมของชาวนาอีสาน. วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์, ปีที่ 21(ฉบับที่ 23), 79.
- ยศ สันตสมบัติ. (2546). พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและ การปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม. เชียงใหม่: บริษัทวิทอินดิไซน์จำกัด.
- วรวิมล โรมรัตน์พันธ์. (2548). ทุนทางสังคม. กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อ ชุมชนเป็นสุข.
- วีระ หวังสัจจะโชค. (2556). การจัดสถาบันของนโยบายจำนำข้าว. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศจินทร์ ประชาสันต์. (2556). ตลาดข้าวชาวนา เส้นทางสู่ดุลยภาพและความเป็นธรรม. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน.
- สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. (2557). โครงการศึกษาวิจัยเรื่อง การทุจริตกรณีศึกษา : โครงการจำนำข้าวทุกเม็ด. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

- สนธยา พลศรี. (2548). เครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- สมาคมผู้ส่งออกข้าวไทย. (2554). หลักเกณฑ์โครงการประกันรายได้เกษตรกร ปีการผลิต 2552-2554. Retrieved 6 มิถุนายน 2559, from <http://www.thairiceexporters.or.th/Income%20guarantee%20programme.html>
- สำนักงบประมาณของรัฐสภา. (2558). รายงานการศึกษากองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ 2558. Retrieved 25 มิถุนายน from [http://www.parliament.go.th/ewtadmin/ewt/parbudget/ewt\\_dl\\_link.php?nid=105](http://www.parliament.go.th/ewtadmin/ewt/parbudget/ewt_dl_link.php?nid=105)
- สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต. (2546). ทูทางสังคม (เอกสารอัดสำเนา).
- สุวิทย์ ธีรศาตวัต. (2546). เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน : ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน (2548-2544) ในชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน.
- เสรี พงศ์พิศ. (2548). เครือข่าย : ยุทธวิธีเพื่อประชาคมเข้มข้น ชุมชนเข้มแข็ง. กรุงเทพมหานคร: สถาบันส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน.
- องค์การคลังสินค้า. (2556). หลักเกณฑ์การดำเนินโครงการรับจำนำข้าวเปลือกปี 2555/56. Retrieved 10 ตุลาคม 2559, from [http://www.pwo.co.th/ewt\\_dl\\_link.php?nid=1446](http://www.pwo.co.th/ewt_dl_link.php?nid=1446)
- อนุชาติ พวงสำลี, & วีรบุรณ วิสารทสกุล. (2541). ประชาสังคม : คำ ความคิด และความหมาย. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- อมรา พงศาพิชญ์. (2543). ทูทางสังคมในภาวะวิกฤตเศรษฐกิจในสังคมไทย. วารสารวิจัยสังคม, ปีที่ 23(ฉบับที่ 1), 34.
- อมรา พงศาพิชญ์. (2551). "ทุนสังคมและทุนวัฒนธรรม" ทำฝ่าวิกฤตเศรษฐกิจและสังคมไทย. Paper presented at the ในบทความประกอบการสัมมนาทางวิชาการ, 11 ธันวาคม 2551 ณ หอประชุมปัญญาภิวัตน์ สถาบันเทคโนโลยีปัญญาภิวัตน์.
- อรรณพ พงษ์วาท. (2539). เครือข่ายความร่วมมือเพื่อการพัฒนาครู : การกิจของคนในชาติ. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ดีจำกัด.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2559). ลืมตาอ้าปาก จาก "ชาวนา" สู่ "ผู้ประกอบการ". กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน.
- อัมมาร สยามวาลา, & วิโรจน์ ณ ระนอง. (2533). ประมวลความรู้เรื่องข้าว. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- อานัติ ลิ้มคเดช, ธีระ สิ้นเดชารักษ์, & นวลภา ชนศักดิ์. (2550). ทูทางสังคมในประเทศไทย. Retrieved 10 สิงหาคม 2560, from

[http://dspace.library.tu.ac.th/bitstream/handle/6625644440/144/Amat\\_Measuring.pdf?sequence=2](http://dspace.library.tu.ac.th/bitstream/handle/6625644440/144/Amat_Measuring.pdf?sequence=2)

เอนก นาคะบุตร. (2545). ทูนทางสังคมและประชาสังคมในเมืองไทย. กรุงเทพมหานคร: 21เซ็นจูรี่.



## ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายปริญญา วินิจมงคลสิน เกิดวันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2533 สำเร็จการศึกษาหลักสูตรบริหารธุรกิจบัณฑิต สาขาการจัดการอุตสาหกรรม จากมหาวิทยาลัยหอการค้าไทย ในปี 2555 และเข้าศึกษาต่อหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม(สหสาขาวิชา) บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2556 ภาคปลาย

